

EÖTVÖS KÁROLY

A NAGY PER,
MELY EZER ÉVE FOLYIK S MÉG
SINCS VÉGE

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST MDCCCIV
VIII, ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R-T.

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL.

ELŐSZÓ.

I.

(Eltűnt egy szegény lányka. – eltűnéséből vérvád származott. – Az emberi lélek, mint természeti tünemény. – A közvélemény. – A vérvád az élő babonák közé tartozik. – Miért vártam húsz évig könyvem megírásával? – Könyvem természete.)

Húsz év előtt szegény kis cseléd-lányka tűnt el egy magyar faluban a Tisza partján. Szülők, testvérek, rokonok, játszó pajtások, kenyéradó gazdái hiába keresték. Nyoma nem mutatkozott.

Zsidók is laktak a faluban. A lányka eltűnésének napján ünnepük volt a zsidóknak s volt valami hivatalos községi dolguk is. Az eltűnés után másod-harmad nap múlva arról kezdtek suttogni, hogy ünnepnapjukon a zsidók emésztették el a lánykát. Lassanként a sajtó is észrevette a suttogást s elkezdte magyarázni az esetet. Magyarország határain távoli viharként zúgott már a zsidók ellen való gyűlölködés. Oroszországban és Romániában már évek óta a magasabb állami hatalmak is támogatták a gyűlölködést. Sőt szervezték is. A magyar nemzet társadalma is tömegekből áll. A tömegnek gondolkozása és érzése sohase független. Csak a bölcs

lát tisztán s csak ő mérsékli érzéseit látása szerint. A tömeg sohase bölcs. Az eszmék és szenvedélyek áramlata ellen nincs mentessége. Könnyen átengedi elméjét s gyakran szívét is az áramlatnak. A magyar társadalomban is felsarjadzott lassanként a gyűlölködés.

A tiszaparti szegény leánya ügyét kezükbe vették a hatóságok. Szóvá tette a törvényhozás is. A hol szabad, alkotmányos élet van: ott rögtön akadnak vállalkozók, a kik a keletkező népszenvedélyeket saját céljaikra felhasználják s hogy a haszon minél biztosabb és tartósabb legyen, ama szenvedélyeket táplálják, sőt fokozzák is. Akadnak gyakran politikai pártok is, kik a sorstól haszonbérbe veszik a tömegek szenvedélyét. A lányka eltűnése után alig telt el néhány hét: az eltűnés esetéből a nagy történelmi vérvád alakja képződött ki. S a sajtónak nagy része, a közönségnek sok rétege, a közélet kikiáltói s mindazok, a kik kedvelik a zajt és zavart, az igazság leplét öltötték magukra, odaálltak közvádlok gyanánt a nyilvánosság elé s követelték a gyilkosok megbüntetését.

Bírósági ügy lett az esetből.

A mekkora szigort mívelt államban alkalmazhat a bíróság: akkora szigort alkalmaztak a magyar bíróságok az ügyben. A vizsgálatnál csak úgy, mint a tárgyalásnál s az ítéletek megalkotásánál. S a bíróságok ártatlanoknak találták azokat, a kiket a tömeg szenvedélye bűnösnek gondolt.

Fölkeltette az ügy az egész művelt világ figyelmét. Minden világrész minden mívelt elméje naponként nagy

érdeklődéssel nézte az ügy fejlődését s gondolkodott a kibonyolódás esetlegei fölött. Bírósági ügyet se azelőtt, se azóta akkora figyelemmel nem kísért a világ. Csak Franciaországnak volt azóta egy bírósági ügye, mely a közérdeklődés felköltésében némileg megközelítette a szegény leányka eltűnésének nagy kérdését.

Mindenütt vannak zsidók. Szerepük aránya minden nemzeti társadalomban nagyobb, mint számuk aránya. Féltékenység kíséri őket e miatt az élet nagy versenyében. Vallásuk az őskorban ered s mind máig fennáll. Faji létük ma is ép úgy megvan, mint negyedfélezer év előtt, a mikor pedig még a mai művelt nagy nemzeteknek nyomuk is alig mutatkozik. A vallásos tudat szerint Jézusnak fölséges tanai abban a bölcsőben nőttük, fel, a melyet a zsidók gyöngéd keze ringatott. Buzgó keresztyének áhítatos lélekkel olvassák a zsidók szent könyveit ma is mindenfelé. Az emberiség természetrajzában érdekesebb, gazdagabb és meglepőbb tünemény nincs a zsidónál.

E miatt nem tudja a tömeg elfeledni a vérvádat. S e miatt lobban föl a vádnak lángja időnként a művelt és nemesszívű nemzetek kebelében is. Pedig egykor a római vallás hívei az őskeresztyének ellen gyújtották meg tűzét s e tűznek parazsa másfélezer év óta hamvad a feledés rétegei alatt. S még se tud végkép kialudni.

* * *

Hivatásbeli szerepem volt az eltűnt lányka bírósági ügyében. Védője voltam három vádlottnak s

vezetője a védelemnek. Meg kellett tudnom mindent, meg kellett figyelnem minden embert és minden jelenséget. Bele kellett hatolnom minden szó, minden cselekmény és minden tünet titkaiba.

Most pedig meg kell írnom az ügynek történetét, s föl kell derítenem mindazt, a mi eddig el volt rejtve, vagy a mit húsz év előtt a szenvedélyben égő szemek tisztán nem láthattak és a fölzaklatott indulatok tisztán látni nem is akartak.

A tárgy érdemes arra, hogy megírjam.

Nincs fenségesebb természeti tünemény, mint az emberi lélek. Az éjszaki fény ragyogása, a hulló csillagok bujdosása, a nehézkedés törvényeinek csodálatos működése: mind egyszerű jelenség az emberi lélek rejtelseinek gazdagsága mellett.

Sohase vizsgáltam meg gondosabban az emberi lelket, mint a nagy per folyamata alatt. S a tapasztalás fenséges kincseiből sohase volt alkalmam annyit gyűjteni mint itt.

S nemcsak az egyes ember lelke állott előttem, hanem az egyetlen indulatban egyesült tömegé is. Nagy különbség van a kettő között.

A tömeg lelkét közérzésnek, közvéleménynek nevezi a mindennapi élet. De mi hát voltaképen a közvélemény? Miként támad a közvélemény?

Nagy kérdés ez épen a vérvád esetében.

Nyugodt időben minden embert meg lehet kérdezni a vérvád iránt. Minden ember elutasítja magától ennek hitét vagy képzeletét. S ha akad, a ki el nem utasítja:

annak rendszerint egyéb véleményére se adnak semmit az emberek.

De izgalmas időben másként működik az agy. Tízezer ember verődik össze. Mind a tízezer nyugodt gondolkozású, megfontoló természetű s a valóságos okok szerint elmélkedő. De a mint együtt van: úrrá lesz elméje fölött valami gondolat, a mely sohase volt az övé, de a mely ránehezedik társainak agyára is, míg végre az egész tömeg egyet gondol, egy jelszóra esküszik, egy indulatnak engedi át lelkét.

Néha lassanként, de néha rohamosan történik ez. A gondolatok, érzések, indulatok lassú átköltözése, vagy gyors átröppenése szinte szemünk láttára történik. S a tömegek így készülő gondolkozását vagy szenvedélyét nevezik közvéleménynek.

De hát miként hárul át rohamosan a gondolat egyik agyról a másikra? Mi ennek a természeti törvénye? Egészségnek vagy betegségnek tünete ez?

Néha igazságra tör a közvélemény s a tömeg szenvedélye, néha nem. De ha igazságra tör, akkor se erősebb, mint ha nincs igazsága. Sőt talán követelőbb, ha nincs igazsága. Mert akkor benne a többség tudatának nyers erőszaka is érvényesülni akar. A többség zsarnoksága engesztelhetlenebb, mint a kisebbségé vagy az egyes emberé.

A közvélemény és az általános szenvedély ellen a bírák lelke se eléggé vértezett. Magyarországnak jeles bírái vannak, de a közvélemény hullámai, a mikor magasra csapkodnak, őket is meglóbálják. Kísértse meg

valaki nyugodt időben terjeszteni vérvádat a bíróságok elé. Nem talál bírót s közsajnálkozás vagy közmegvetés a sorsa a vádlónak.

Az eltűnt szegény leány esetével az ország bíróságai a legkomolyabban foglalkoztak. Nem mondták ki, hogy vérvád esetét keresik, de valósággal azt keresték. Húsz év előtt csodálkoztam ezen. Ma talán nem csodálkozom. A nagy izgalomban, a gondolatok és érzések átháramlásában, az elmék ellenálló erejének gyöngeségében találom meg a magyarázatot.

Nagy küzdelmem volt. Nem a bíróságok miatt, nem is az ügy benső nehézségei miatt. Hanem a fölzaklatott közvélemény miatt, mely hevesen rohant rám, hogy eltiporjon. Vannak korszakok, a mikor a közvélemény vagy elsodorja, vagy eltiporja azt, a ki ellene szegül vagy útjából félre nem áll.

Engem el nem sodorhatott. Útjából félreállanom lehetetlen volt. De tagja voltam a törvényhozásnak s nagy, erős nemzeti ellenzék vezetésének kötelessége nehezedett vállaimra. Pillanatig csak az okozott aggodalmat, Vajjon nem válok-e képtelenné e nagy kötelesség teljesítésére? Minden nemes föllángolásnak nem szegi-e jövőre szárnyát a haragos közvélemény elfordulása?

De a habozás jellembeli gyöngeség lett volna. Ha ártatlannak hittem az üldözöttet: védelmére kelni minden kötelesség közt az első kötelesség. De ha nem hittem volna is ártatlannak: akkor is vigyáznom kellett arra, hogy csak a bíró hozzon Ítéletet, csak a törvény nehezédjék rá s ne a tömeg, ne az indulatos közvéle-

meny. És arra is kellett vigyáznom, hogy csak a bűnöst sújtsa az ítélet s ne azokat is, a kik fajának önérzetében s hitének szentségében rokonai.

* * *

Meg kell mondanom azt is, miért vártam e mű megírásával húsz esztendeig.

A hitnek igazságait keresni és bizonyítani sohase szül teljes eredményt, más hitnek igazságaival összemérni pedig gyakran veszedelmes. Ma szelíd korszakot élünk s az emberiség művelt részének erkölcei nemesebbek, mint valaha. De a különböző egyházak igazságainak összemérése ma is keserűséget támaszt a lelkekben, a hitbéli viták ma is viszályra s villongások kitörésére vezetnének. S a nélkül, hogy bármi hasznát venné akár a tudomány, akár a lelkiismeret. A hitnél nem az a fődolog, mennyi abban a történelmi és természeti igazság, hanem az, mennyi benne az erő és a nemesség.

De bizonyos babonák is tenyésznek minden egyház hitbéli életének mezején. Ezek részint nevetségesek, részint ártalmasok, sőt veszélyesek. Ezeket írtani kell. A nevetségest a hitnek méltósága és komolysága érdekében kell írtani; – a veszélyest és ártalmast az emberek nyugalmanak és egyéb hitvallások tiszteletének és sérthetetlenségének érdekében. A kísértetek, a boszorkányok, a hazajáró lelkek, a bolygó zsidó babonája a keresztyénség művelt rétegeinek képzeletéből már egészen kiveszett. Csak a művészt egyik-másik ága foglalkozik még ezekkel, ép úgy, mint a régi hellén

és latin hitregék alakjaival. E babonák már nem a hit, hanem az emlékezés birodalmához tartoznak.

A vérvád még ma is eleven babona. Még ma is van benne annyi élet, hogy véletlen körülmények találkozásánál lábra kel, talpra ugrik s ádáz dühvel marczangolja azokat, kiket közelében talál. Minden nagy és nemes lélek kötelessége lebírni őt.

Ennek csak egyetlen biztos módja van.

Minden esetet, a mikor fölmerül, minden elfogultság nélkül, tökéletes gonddal és figyelemmel meg kell vizsgálni s a világ elé tisztán és hiven terjeszteni. Annyi józan ész s annyi nemes szív van a világon, hogy ha az eset tisztán áll előtte, igazságszerető felbuzdulása képes arra, hogy önmagától is nyomban elutasítsa s a gyöngye lelkekből s ingatag szívekből is nyomban kiirtsa a vak és ártó hiedelmeket.

Ez az oka annak, a miért a nagy per titkainak föltárását elhatároztam.

De várnom kellett művem kidolgozásával is, közzétételével is.

Húsz év előtt hivatásbeli szerepem volt ez ügyben a küzdés. A küzdés hevében izgatottá válik a lélek. Keserűségnek s boszúságnak érzete is támadhat benne. Az igazság keresésében is lehetünk ábrándozók, rajongók és elfogultak. Látásunk más erejével ügyelünk azokra, a kiket kedvelünk, semmint azokra, a kiket nem kedvelünk. Rokonszenvek és ellenszenvek támadnak bennünk, melyek pártos indulatokká fejlődhetnek.

Mindez gátolja, csaknem lehetetlenné teszi az esetnek

tökéletes gonddal és figyelemmel való megvizsgálását s az irodalmi műben csupán csak az igazságnak tökéletes földerítését. Száz meg száz emberből s ezer meg ezer indulatból, szóból, tünetből és tárgyi jelenségből lett a nagy per. Ezek közt Összehangzó egységet kell az Író-nak teremteni. Ez az egység lesz a tökéletes igazság. De küzdés közben vagy a harcz közeli emlékezetének súlya alatt van-e ehhez elég erőnk, van-e látásunknak napfényű tisztasága?

Húsz év múlt el az eset óta. Akkor a férfikor delén állottam. Ma már mögöttem van az életnek hatvanadik éve. Úgy nézek vissza a társadalom ama nagy harczára, mint az utazó egyenes rónavidékről az örök hóval borított Alpések nehéz járású szirtheadékaira. Az egykori fáradoalmak, veszélyek és nélkülözések kedvetlenségei rég elszállottak lelkemből. Nyugodtan, sőt derűs emlékezettel beszélheti el az utazó a nehéz út változatait. Az igazság előadásában nem gátolja semmi.

De még ennél is nagyobb okom volt a várakozásra.

A nagy per folyamának egész ideje alatt a magyar társadalmat oly izgatottság lepte meg, mintha vallási háborút akart volna indítani a zsidó hitfelekezet ellen. Előtte állott az oroszországi és romániai példa s a német fajban is úgy Ausztria, mint Németország területén a zsidók iránti gyűlölködés komoly jelenségei mutatkoztak. A magyar társadalom nincs úgy elszigetelve, hogy érzéketlen maradhatott volna. Kivált mikor a vérváddá torzult eset is itt bukkant föl.

Vallási háború!

Idétlenül hangzó szó ez a mi korszakunkban s nemzedékünk műveltsége mellett.

Csakhogy ennek meghatározását én Deák Ferencztől hallottam.

Deák Ferencz a magyar nemzet egyik legnagyobb államférfia volt. Nagy és nyugodt elme, higgadt gondolkodás, az élet és történet tapasztalásainak igazi megbecsülése, csodálatosan tiszta és nemes jellem. Kortársai a »haza bölcsének« nevezték. Minden szava méltó a komoly meggondolásra.

A magyar törvényhozásban 1873-ik évi június 28-án e szavakat mondta:

»Nemcsak fegyverrel lehet vallási háborút viselni; – igen gonoszak azok is, melyek tollal és a tanácskozási termekben vitetnek. Oly vallási háború, mely hit és vallási buzgóság nélkül magánérdekek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb s a mellett utálatos is.«

A bölcsnek közelében álltam az országház termében, mikor e szavak elhangzottak ajkairól, őszintén megvallom: e szavak igaz értelmét teljes mélységében akkor nem fogtam föl. Efféle vallási háborút én még nem értem s tapasztalásom nem volt e kérdésben.

De lett tapasztalásom kilencz tíz év múlva. Azóta sokszor eszembe jutottak a bölcsnek szavai. Azóta volt alkalmam megfigyelni oly vallási háborút, melyben nem a hit és vallási buzgóság szerepelt, hanem magánérdekek és politikai önző célok. Évekre terjedő nyűg. talanságot okozott e háború és sok családnak csonkí-

totta meg életörömeit és sok vagyont és sok munkás ösztönt tett semmivé.

De sok szenvedélyt is keltett föl. És pedig az önzésnek szenvedélyét, mely nem ismer türelmet és ember-szeretetet s nem fogad el, ha ellene szól, semmi igazságot. S mely még álnok is volt a nagy per idején, minthogy a vallási buzgóság álorczáját sikerült magára vennie.

Az önzés szenvedélye, mikor általánossá válik s az egész társadalomra kiterjed, semmi figyelemmel sincs a dolgok benső igazságára. S ha az üldözött kisebbség ezzel az igazsággal védi magát s ha kitartóan védi magát: a nagy többség még hiúságát is sértve érzi s annál ingerültebbé válik.

Ha művem akkor jelenik meg: nem érek vele czélt.

Művem célja kettős. Földeríteni az igazságot: ez az egyik. Elismerésre is juttatni: ez a másik. Elismerés nélkül nincs hatása az igazságnak. Csak kiáltó szó a pusztában.

Ámde hogy lehetett volna hatása az igazságnak a szenvedélyek lángolása közben? Ki ismerte volna azt el? A ki elismerte volna: annak alig volt rá szüksége. A hol szükséges lett volna: ott nem hallgattak volna rá. Az erkölcsi fejlődés igazságai nem úgy hatnak, mint a villám, mely ketté tudja hasítani a leg-sötétebb felleget is. A harczos szenvedélyek füstfölleget nem tudja az egyszerű igazság szétoszlatni. Idő, türelem s nyugalmas korszak kell ahhoz. S azt be kellett várni.

Íme az ok: a miért húsz esztendeig késtem.

De tovább késni mégse célszerű. Sok tanúja és sok szereplője él még a nagy per által fölkeltett mozgalomnak. A tanúkra és szereplőkre szükségem van. Elmúlásukat bevárnom nem lehet. Ki lenne akkor művem adatainak s egész tartalmának élő bírója s figyelmes felvigyázója? A ki hézagot vagy tévedést talál: ám szólaljon fel. Nem az a cél, hogy nekem legyen igazam, hanem az a cél, hogy legyen igazság.... A szenvedélytelen tárgyas vita nagyobb fénybe tudja állítani a vitatott igazságot.

Könyvem nem adatok tömege lesz. Ilyen könyvet és pedig nagy könyveket irtak már a perről magyar nyelven is, német nyelven is. Azt hiszem, nem nagy gyönyörűséget talált bennük se a magyar, se a német nép. Talán a művelt közönség se. Az igazság iránt fogékony lélek nem hivatalos adatok után sóvárog, hanem az embert akarja tisztán látni a maga erejével és gyöngeségével s ama viszontagságok hű rajzával együtt, a melyek az embert közrefogják, elborítják s magukkal sodorják.

De azért könyvem utolsó kötetében minden adatra, tudásom minden forrására, állításaim minden bizonyosságára rámutatok s a mennyiben szükségesnek látom: közlöm is azokat. Akadhatnak e nélkül emberek, a kik regénynek vagy célzatos munkának vélhetnék művemet. Igaz, hogy az ily emberek engem nem ismernek, vagy mellékes cél érdekében s nem jóhiszeműleg gondolkoznak. Mégis el kell állanom útjokat jó eleve.

RÉGI VÉRVÁDAK ESETEI.

A tizza-eszlári per alatt önkénytelenül is gondolnom kellett arra, Vajjon az én hazámban Magyarországon, fordultak-e elő hasonló esetek, foglalkozott-e ezekkel a rendes bíróság, miként folyt bennük a vizsgálat s minő ítéletekkel végződtek?

Kutatásaim folyamán rájöttem, hogy nagy számban fordultak elő vérvádesetek még a múlt XIX. s az előző XVni. században is, sőt korábban is. Ötöt kivéve, minden eset azzal végződött, hogy vagy megkerült elevenen az, a kit megölnék gondoltak, vagy egyébként derült ki tökéletesen a vádolt zsidók ártatlansága.

Az öt eset: a nagy-szombati, a bazini, az orkuti, a péri és a tizza-eszlári.

A nagy szombati 1494-ben történt. Bonfinius Antal magyar történetíró latin nyelven ír róla *Rerum Hungaricarum Decades* című művében (1771-iki lipcsei kiadás 738-ik oldal).

A bazini eset 1529-ben történt. Leírja Bél Mátyás magyar történetíró szintén latin nyelven (*Notitia Hunga-*

riae című művében 1736-iki bécsi kiadás, II. kötet, 120-ik oldal).

Érdekes és tanulságos volna e két eset történetét is részletesen megírni és fölvilágosítani. A mai tisztult jogi felfogás s erős és elfogulatlan lélektani búvárlat talán vigasztaló részleteket tudna e két borzasztó esetből is napfényre hozni. Hatalmi erőszak, kínzó vallatás, máglyahalál, véres felekezeti szenvedély s a vádlók részéről gonosz kapzsiság is uralkodik e két esetben. Kendes büntetőjogi ügynek nem is lehet ezeket tekinteni. Ez a főök, a miért ezekkel e művemben nem foglalkozom.

Az orkuti, a péri és a tiszta-eszlári vérvádesetek már bírósági és büntetőjogi ügyek.

I.

AZ ORKUTI ESET.

(A kis Balla István halála. – Holttestét megtalálják. – Kötél a nyakán, zsidó betűk a testén. – A zsidókat gyanúsítják. – A vádlottak. – A zsidó flú áttérése. – A gyanús jelenségek. – A kínzó vallatás. – Lefkovich a kínzó vallatásba belehal. – A fölmentő ítélet.)

Az orkuti eset rejtélyes és szomorú. Nagyon röviden ismertetem. írói teljes földolgozása, minden részletének gondos lélektani kibúvárolása egész könyvet töltené meg. Száznegyven év előtt történt 1764-ban. Iratai Sáros vármegyének és Kis-Szeben városának levéltáraiban s az országos levéltárban fekszenek. Én főleg csak azokat az adatokat használom, melyeket Thallóczy Lajos jeles történetbúvárunk napvilágra hozott.

Orkuta kis község, alig 500 lakossal. A Tarcza-völgyén fekszik Sáros vármegyében Eperjestől alig 11 s Kis-Szebentől másfél kilométer távolságra. Másfél század előtt Kis-Szeben városának földesúri hatósága alatt állott, jobbágyok és zsöllérek lakták s a földesúri szolgálatot a városnak teljesítették.

Az eset idejében ott lakott Ballá János szintén jobbágy-féle ember. István nevű fiacskája 1759. évi június 19-én született s így 1764-ik évi június 3-án már csaknem öt éves volt. Telt idomú, egészséges, jó növésű gyerek, a mint meglévő arczképe mutatja. Június 3-án vasárnap volt és tiszta, szép, napos idő. A gyerek kis pajtásával, másik kis gyerekekkel kora délelőtt kiment a mezőre játszani. Meghúzzák a déli harangszót, az emberek már hazajöttek a templomból, asztalhoz kellene ülni, de a gyerek nem jön haza. Keresik szülői és a szomszédok mindenfelé, nem találják. Kis pajtása megvan, de az felvilágosítást adni nem tud. Az otthagya őt valahol a mezőn. Csak annyit tud mondani, hogy egy-két zsidót látott arrafelé keresztülmenni. Keresik az eltűnt gyereket egész éjjel, keresik másnap is: nincs. Eltűnt nyomtalanul. Bizonyára értesül az esetről a kis község elöljárósága, de bejelentik azt kétségtelenül a földesúrnak, a városi hatóságnak is. Elvgre kedden, június 5-én, a Cservena Hrász nevű csalitosban megtalálják. De csak hideg holttestét.

A holttest meztelen. Ruháit tehát lehúzta s elvitte valaki. Nyakán kötél, mintha annálfogva fojtották volna meg. Egész testén különös jelek, rajzok, alakzatok, elszínesedések mutatkoznak. Ezek okát, titkát, jelentését, keletkezését nem tudja senki. De föltámad az irtózás és csodálkozás. Zajong és lőt-fut a kis falu közönsége. Hírt adnak az alispánnak s a városi tanácsnak. Egész csomó tisztviselő nézi és vizsgálja a halottat. Akadnak tudós emberek, a kik a holttesten levő jeleket

megfejteti, megmagyarázni törekesznek. Utóbb beviszik a holttestet Kis-Szebenbe. Van ott egy kisvárosi festőművész, úgy látszik, valami cseh ember. A neve: Trtina András Kajetán. Ez a holttestet természetes nagyságban vászonra festi. Nagy bűnvizsgálat lesz az ügyből. A vizsgálatba beleavatkozik a vármegye s a Bécsben székelő magyar udvari kancellária, sőt a király maga Mária Terézia is. A festmény az iratokkal együtt fölkerül az udvari kancelláriához s onnan utóbb az országos levéltárba. Megvan és ott van most is. Ott látható az úgynevezett kiállítási teremben. A szegény kis halottat a következő hétfőn, június 11-én, nagy tiszteességgel a kis-szebeni templom sírboltjába eltemették.

Az a kérdés most már: miként történhetett a kis Ballá István halála?

Amaz adatokból, melyeket ismerek, nem tűnik ki, hogy a holttestet felbonczolták s a halál közvetlen okát így határozták volna meg. A holttesten látható külön jelek alapján állapították meg a halál okát. Nyakán kötél, tehát megfojtották. Testén sok jel, a jeleket bizonyosan hegyes késsel szurkálták még az eleven testre: tehát meg is ölték. Egyik szeme is ki van ütve erőszakkal, tehát marcangolták is. »In toto corpore excarnificatus« – így szól az emberek ítélete az akkor divatos latin nyelven. A mi a mi nyelvünkön azt teszi: az egész test agyonkínozva, összemarcangolva.

A leírás megfelel a festménynek s ez megfelel a leírásnak.

Csakhogy én a festmény hűségét több oknál fogva nem tartom tökéletesen biztosnak.

A nyakon lévő kötél csak úgy van ráhelyezve a nyakra, mint a nyakkendő. Nincs a nyakra rászorítva. A szorítás által okozott barázdának a nyakon semmi nyoma. A kötél nyomán s annak közvetlen közelében semmi elszínesedés, se vörös, se kék, se sárga. Ha eleven embert a nyakára szorított vékony kötéllal fojtának meg: a szorítás nyomának bemélyedésben vagy elszínesedésben meg kell maradnia. Ha a holttest valószínűleg olyan volt, a milyennek a festett kép mutatja: akkor a kötél csak a halál után lett könnyedén a nyakra ráillesztve.

A festmény egyéb tökéletlenségei még kirívóbbak.

A megfojtás így alakban nem történhetik másként, csak úgy, hogy a kötelet vagy hurok segítségével szorítják, vagy nagy erővel csomóra, bogra kötik vagy végül a nyakra tekert kötelet két végénél fogva erősen húzzák. Ámde a festett kép kötélén se hurok nincs, se csomó. Se nem olyan hosszú a kötél, hogy azt két végénél fogva erősen húzni lehetett volna. Azután a kötél két darabból áll a festményen. Az egyik darab gyűrűalakú a nyakon, a másik kis darab erről lógg ugyan le, de se ezzel egybefonva, se ehhez kötve nincs, hanem csak ehhez ragasztva. Ilyen kötél pedig nincs a világon. Végre a művész kígyófejet csinált a kötél lelóggó végén. Kígyófejű kötelet pedig nem sodornak lenből, kenderből a kötélverők.

Mindent összevéve a festő csak jelképet nyújtott a kötélen s nem valóságot. Sáros vármegye és Kis-Szeben férfiai akkor is voltak annyira okos emberek,

hogy megfojtásról nem beszéltek volna, ha a holttest nyakát úgy látják, a hogy a kép feltünteti.

De ha már a festő hűtlen tudott lenni a valósághoz a nyak és kötél dolgában s művészember szabadságával csak jelképet akart alkotni: Vajjon nem cselekedhettem ezt meg a holttesten látható jelek, rajzok, alakzatok festésénél? Egy kis módosítással, egy kevés igazítással nem adhatta e meg azok némelyikének a zsidó betűk alakját?

A vizsgálat folyamán tudós szakértők azt állították, hogy a holttesten levő jelek zsidó betűk. Azt állították, hogy a betűkből szavakat és mondatot lehet összeállítani, mely magyarul ezt jelenti:

»Egy az isten, egynek el kell veszni.«

A szakértők zsidó tudományát és csodálatos okoskodásait nem tárhatom olvasóim elé, de saját észlelésem egy-két részletét nem hallgathatom el.

Úgy hiszem, most is, másfél század előtt is csak háromféle zsidó betűalakról lehet vagy lehetett szó Sáros vármegyében. Az egyik a tóra betűalak, a másik a kézírásos folyó betűalak, a harmadik a kézírásos rasi betűalak. A szakértők figyelme is ezekre terjedhetett ki.

Jól megnéztem a holttest jeleit. Talán száz jel, pont, vonal, szám és betűjegy s egyéb értelmetlen rajzolat is van a testen. Csodálatos szakértői szem képes csak ezekből zsidó betűt, szavat és mondatot összekeresgélni.

A jobboldali csípőcsont fölött az úgynevezett »vékonyán« van például egy csoportban, de rendetlenül egy

hosszas négyszög; egy tóra alakú, de felfordított »kof« betű; egy madár lábfeje vagy háromágú villa, továbbá egy latin nagy »l« betű, egy latin nagy »e« betű s egy villámcsikázat.

A homlokán van egy jel, a melyre némi képzelgéssel rá lehet mondani, hogy ez a szóeleji vagy szóközepi kézírásos zsidó »nun« vagy »nün« betűhöz hasonlít.

A jobboldali tomporán pontok s összefüggés nélküli egyenes vonalak.

A jobboldali vesetájon arab 4-es szám, továbbá felfordított tóra alakú »kof« betű és latin »l« betű.

A ballábán a hátulsó térdhajlásban egy görög »lambda« betű alakja. Ugyanott villámcsikázat jelképe is.

A jobboldali lapoczka alatt egy kézírásos zsidó »béth« vagy »bész« betűalak, de nem fennálló, hanem fekvő helyzetben. S ugyanott egy x-hez hasonló rajz, melyből egy tóra alakú fekvő »alef« betűt lehet képzelni.

A jobboldali lapoczkán egy sás- vagy kerecsen-szárnyak jelképes vázlata, a mint nemesi címerekbe kezdetleges rajzzal be szokták iktatni. Ezekon kívül az egész testfelszín tele pontokkal, karczolatokkal s mindenféle ákom-bákom jellel. Nem tudom megérteni, miként lehetett ezekből zsidó szavakat és mondatokat összemesterkedni.

Igaz, hogy minden zsidó betűnek van szóbeli és azonkívül számbeli jelentése. A zsidók eredetileg se a római, se az arab számjeleket nem használták. Betűik

voltak számjeleik, mint a helléneknél. Elfogult elme, felületes és hézagos tudás s babonás képzelődés kellett ahhoz, hogy a testen látható jelek alakjának s a zsidó betűk szó és szám jelentésének szeszélyes egybevetéséből héber szavakat és mondatokat lehessen szerkeszteni.

Nagy kérdés az, minő természetűek azok a testen talált jelek s mily módon kerültek azok a holttestre?

E kérdésre komoly tudós a tudomány mai állásán meg tudna felelni. Másfélszázad előtt a felelet sokkal nehezebb és bizonytalanabb lett volna, de a szegény orkuti gyereknél nem is törekedtek a tudományosan biztos megoldásra.

Ha a festett kép hű: bizonyosnak tartom, hogy a a holttesten lévő jelek és elszínesedések nem hullafoltok. A hullafoltok színe nem oly kirívó, azok alakja nem pontokból s nem keskeny vonalakból, nem vékony csikókból áll. A hullafoltok színe eltűnő, elmosódó s a széleken a bőr természetes színébe mintegy beolvadó. Térképszerű éles körvonala nincs a hullafoltnak. Olyan mértékben, a hogy a festmény mutatja, semmi esetre sincs.

De a vizsgáló tisztviselők se hullafoltnak nézték a jeleket. Ok abban állapodtak meg, hogy a jeleket hegyes késvonásokkal vették, sőt lehet mondani, edzették a gyerek testére.

Ha ez igaz volt, akkor csak az eleven testen hajthatták végre ezt a műveletet, mert csak az eleven testen képződhetek szúrás és beedzés által ily színtünetek. A holttestnek nincs vérmozgása s az eleve-

néhez hasonló vérelöntése, vagy mint orvosok mondják, véraláfutása.

De ha azután a kis gyereket meg akarták ölni: miért kellett azt kötéllel megfojtani? Hiszen azzal a késsel gyorsabban és könnyebben el lehetett volna végezni a gyilkosságot, A gyilkos nem iszonyodhatott a vértől. Hiszen az ezer meg ezer apró késszúrással órákon át vérezte a bizonyára kapálódzó és sivalkodó szegény kis áldozatot.

A kérdések és kétségek özöne támad föl s most már nem is lehet másként.

Orvosi gondos vizsgálat és bonczolás nem történt. Sehogy sincs kiderítve, vajjon megfojtás volt-e a halál oka, vagy külső ok folytán bekövetkezett hosszas elvérzés, vagy agyonkínzás vagy egyéb súlyos bántalom.

A testen talált jelek és színváltozatok természete sincs fölvilágosítva. A festett kép hűségében megbízni nem lehet. A szakértők véleményét pedig a zsidó betűk, zsidó szavak és zsidó mondatok valóságára nézve figyelembe nem vehetjük.

A mint a holttestet megtalálták, a mint a kis játszó pajtás azt mondta, hogy zsidókat látott arra a mezőn keresztülmenni s a mint a tudós szakértők kijelentették, hogy a holttesten zsidó betűk és szavak vannak: abban a pillanatban készen volt a vérvád. íme a zsidók megint megöltek egy keresztyén gyermeket. Hatóság, bíróság, boldog-boldogtalan, örege-apraja rendíthetlen meggyőződéssel hitte és hirdette a borzasztó vérvádat. Nyomban elfogtak s vasra vertek egy csomó zsidót, a kit ott

találtak a közelben és senkinek eszéágába se jutott a nyomozást más irányban is folytatni s a rejtélyes és szomorú haláleset titkát talán sokkal könnyebben s talán biztos módon kideríteni.

Akkor már az úgynevezett lengyel zsidók a szomszédos Gallicziából kezdtek beszivárogni Magyarországra. A felsővidéki városok vásárjait kezdték látogatni. A látogatók közül mind több és több maradt itt s telepedett le. Szegények voltak, mint a templom egere. Ruhájuk, nyelvük, arcuk, alakjuk különös és szokatlan. Erkölcsük rideg, külsejük rongyos és szennyes, foglalkozásuk alsórendű: cserebere, házalás, hulladékszedés, italmérés, közvetítés. Üldözött faj, bujdosó koldus: asszonynyal, sok gyerekekkel, sok fufanggal és apró ügyességekkel, mint a ki folyton éhezik, de azért élni akar. A nép nem szerette, néhol gyűlölte őket s az ezer éves babona vérvádját sietett rájuk hárítani, a mikor csak lehetett.

Harmincz zsidót fogtak el egy hujjában, mindjárt az első hajszára.

Mi alapon? Nehéz volna ezt most már kipuhatolni. Zsidók voltak, jövevények voltak s a helyszínéhez közel laktak: bizonyára ez volt elfogatásuk főoka. Huszonegyet egy-két hónap alatt ártatlannak találtak s ezeket elbocsátották. Kilencz maradt vádlotnak.

Jozefovics Mózes és felesége gombosfalvi bérlők. Gombosfalu keletre van Orkutához 8-10 kilométer távolságban, a mint a hegyeken át a rövidebb vagy hosszabb utat járja az ember. A kis játszó pajtás szerint

Orkutától keleti irányba ment az az egy-két zsidó. Jozefovicsék ellen tehát megvan a gyanúok, minthogy ők kelet felé lagnak.

Lefkovics Jakab ádámföldi bérlő is vádlott vejével, Sapsa Sámuellel együtt. Sőt ez a fővádlott, a kire nézve e pernek irtóztatós vége lett. Lefkovics maga beismerte, hogy a jelzett időben csakugyan arra ment, a merre a gyerekek játszottak. Ez lett halálos végzete.

Vádlottak voltak még: Horimlovics Hersko és idősb Davidovics Jakab s ennek felesége, fia és veje.

A hatóságok nagy hévvel kezdték a vizsgálatot. El akartak fogni a környékben minden zsidót. Néhány vagyonosabb zsidó elmenekült. Ki akarta kerülni a zaklatást, elfogatási A menekülők közül Markovics Fábián, Berkovics Lázár és Hirsl Ábrahám Pozsonyba futott, ott volt a zsidók legnagyobb és legtekintélyesebb hitközsége, az úgynevezett Pozsony váraljai Hitközség, latin neve *Communitas Judaeorum Posoniensis subarcensis*. E hitközség nagy kegyben állt a királynál, Mária Teréziánál. Most is sietett közbelépni s a királynál a szerencsétlen vádlottak érdekében könyörgő szót emelni. Június 25-iki esedezésükben elpanaszolják, hogy az elfogott zsidókat a fogságban ütök-verik, abajgatják, kériek tehát, hogy elfogulatlan gyors vizsgálattal a valóság sietve deríttessék ki.

A vizsgálat minden siettetés daczára is mintegy fél évig tartott s úgy, a hogy az év utolján lett vége, legalább az első ítéletre az akkori büntető eljárás szerint akkor került a sor.

Az ügynek egyik mellékes részletére ki kell itt terjeszkednem.

Ádámföldre a Bornemisza-családnak, régi nagy törzökös előkelő nemzetségnek ősi fészke. Itt volt bérlő, italmérő a fővádlott, Lefkovics Jakab. Ez maga is lengyel zsidó s nagy pártolójuk a befelé folyton költözködő lengyel zsidóknak. Háza nyitva volt minden szegény költöző előtt. Hitében buzgó, a szertartásokat hűséggel megtartó. Ádámföldéhez nincs messze Gombosfalu, TERNYÉN át s hegyen-völgyön, patakon át alig öt kilométer, tehát Lefkovics a gombosfalui zsidókkal is könnyedén érintkezhetett.

Volt Lefkovics Jakabnak egy 12 éves bátor, szemes fia, a ki június 24-én, a legnagyobb üldözések egyik napján éjfél 12 órakor megjelent az urasági kastélyban s bebocsáttatást kért az urasághoz.

Az uraság Bornemisza László volt, felesége Palásthy Anna, szintén előkelő árpádkori nagy család ivadéka. Fialat házasok. Bornemisza később az Eperjesen székelő úgynevezett Tiszáninneni kerületi tábla bírása lett, a királyi udvarnál kedvelt név, minden kurucz emlékeztől mentes. Nála jelentkezett a zsidó fiú éjféلكor.

Ha nincs az orkuti eset: a fiút bizonyára kilövik a cselédek. De a fiú állhatatos kérésére az uraságot felköltik s a fiút eléje bocsátják. A fiú kezét csókol, térdre esik s megvallja, hogy ő többé hitetlen lenni nem akar s föl akarja venni a szent keresztségét.

Az uraság gyanakodott.

– Talán az anyád vert meg s a további büntetés alól akarsz szabadulni?

A fiú bizonykodott, hogy elhatározása tiszta s őt se kényszer, se keserűség nem hajtja. Végre az uraság, látva az állhatatosságot, megengedte, hogy a kastélyban maradjon.

Másnap jön a fiú anyja. Az uraság megengedi, sőt biztatja: beszéljen a fia lelkére. Beszél. Azonban a fiú vele szemben is elszánt marad s az anya keseredett szívvel otthagyja. Ekkor az uraság felhívására Bernát Vitális káplán a fiút két napon át a keresztyén hitben oktatja, Kossa István plébános pedig június 27-én nagy közönség jelenlétében megkereszteli. A keresztségben Lefkovics László nevet kap az uraság tiszteletére, ki szintén László.

A XVIII. században durva szokás volt a zsidó gyerekeket szülőiktől elragadozni s titokban megkeresztelni. A törvény a keresztyén vallásból a zsidó vallásra való áttérést szigorúan tiltotta, a keresztség eltörölhetetlen s így a durva szokás sok visszaélésnek, sok keserűségnek és sok panasznak lőn szülőoka. Végre Mária Terézia király szigorú rendeletet bocsátott ki, melyben büntetéssel sújtja a zsidó gyerekek elragadozását s erőszakos megkeresztelését.

S íme ennek daczára a fővádott 12 éves fiát is szülői engedelem nélkül keresztyénné teszik és pedig akkor, a mikor apja halálos vád terhe alatt börtönben szenved. A pozsonyi hitközség abból is panaszos ügyet csinál s kérésére a magyar udvari kancellária elrendeli Bornemisza László ellen a vizsgálatot.

E miatt is s ezen kívül a pozsonyi hitközség untalan

beavatkozásai miatt is a vármegye urai annál jobban haragudtak a zsidókra s törvényes módon ugyan, de nagy szigorúsággal folytatták a vádlottak ellen a büntető eljárást.

A tüneteket, jelenségeket, bizonyítékokat, melyek a zsidókat, különösen a vádlottakat terheltek, július 12-én már összeállította a vármegye s erről a kormányt, az akkor fennállott helytartótanácsot értesítette.

Vegyük sorba a terhelő körülményeket.

Az első körülmény, melyet az akkori felfogás a legnyomatékosabbnak tartott, a holttesten talált zsidó betűk, szavak és mondatok. A héber nyelvet más nem ismerhette, csak a zsidók. Annak betűit és szavait tehát a holttestre csak zsidók jegyezheték, más ember tehát nem lehetett a gyilkos.

A mai kor büntető jogásza csodálkozik ezen a felfogáson. Hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy a holttesten látható ákombákom jelek némelyike zsidó betűt jelent s hogy ha azt jelent is: a szétszórt betűk értelme éppen az a zsidó nyelvű mondat, melyet a szakértők olyan határozottan állítanak. És azután, ha a száz jel közül a szakértők ötöt-hatot zsidó betűnek látnak: hát a többi, sokkal nagyobb számú jelből mit következtetnek? Például a vonalak, a pontok, a madárláb, a latin és görög betűk, az arab számjegy, a négyszögek mit jelentenek? Az se igaz, hogy a zsidó betűket csak zsidók ismerhetnék. Hiszen a szakértők se zsidók, mégis ismerik. S elvégre, ha zsidó volt a gyilkos, el nem képzelhető hogy a zsidó betűknek a testre edzésével tudatosan

szándékosan, sőt dicsekvőleg árulja el önnönmagát s mintegy fölhívja a világ figyelmét: ide nézzetek, tudjátok, lássátok, íme zsidó volt az ártatlan keresztyén gyerek gyilkosa! A célból, hogy a gyanút a zsidók ellen irányozzák, ily zsidó betűs jelzés történt ugyan a németek közt a középkorban, de mindig lelketlen izgatók tettek zsidó betűket a holttestre s mindig azért, hogy a tömeg szenvedélyét fölszítsák.

További terhelő körülmény, hogy a gyilkosság idején és színhelyén június 3-án számos zsidót láttak seregelni és átmenni Kis-Szebenen és Orkután. Ez megtörténhetett. Csakhogy e tünetnek száz meg száz másféle oka és értelme lehet, semmint csupán a kis gyerek meggyilkolása.

Terhelő körülmény, hogy Lefkovics, Jozefovics és Davidovics bérlők június 5-én, mikor a holttestet föltalálták, igen izgatottak voltak s már akkor nyomban félték, hogy a zsidókra fogják a gyilkosság vádját. Ezt a jelenséget se lehetett terhelőnek tartani. Épen ez időben, már az orkuti eset előtt is, országszerte nagy gyűlölködés, sőt üldözés folyt a zsidók ellen, okosan s természetesen gondolhatott a három zsidó arra, hogy ez az eset is növeli az izgatottságot s a baj őket, mint közeli lakókat, először érheti.

Terhelő körülmény még, hogy a megölt kis gyerek játszó pajtása, szintén 4-5 éves korú, különböző változatban azt beszélte, hogy a mezőről zsidók vitték magukkal a kis gyereket. Ez a tény a maga egyszerűségében csakugyan terhelő tünet. De tudni kell, hogy a vérvád

pereiben rendszeren kis gyermek-tanúk szoktak szerepelni s hogy az ily kora gyermek rendszeren környezetének szavait, látásait, gondolatait szokta fogékony, de fejletlen agyával ismételni. Semmi nyoma annak, hogy a játszó pajtás akkor beszélte ezt, a mikor a mezőről hazament s a mikor a zsidók elleni vérvádról még szó nem esett, a mikor még mások szavát nem hallotta.

A vármegye nagyon súlyos bizonyítéknak vett egy különös körülmények közt kiejtett szót. Mikor a vádlottakat elfogták: nem a rendes úton, hanem Nyárs-Ardó felé kerülve vitték őket Eperjesre. Nyárs-Ardón megálltak a kocsmánál. A kocsmáros is, felesége is kikeresztelkedett zsidó volt, tehát értette a zsidó nyelvet. Míg a kísérő hajdú bent a kocsmában ivott: a vádlottak kint az ablak alatt a tornáczon álltak. A kocsmárosné háttal állt az ablak felé és e szavakat hallotta zsidó nyelven:

– Bárcsak vízbe dobtuk volna azt a gyereket, most nem kellene ennyit szenvedni!

A kocsmárosné nem tudja, ki mondta ki e szavakat, mert nem látta, kik álltak az ablak alatt. De a kocsmáros és a kísérő hajdú megesküdött az ítélszék előtt arra, hogy ott Lefkovics és társai álltak. Ámbár a vádlottak kereken tagadták e tényt: az Ítélszék ezt mégis bíróságon kívüli beismerésnek tekintette.

Még súlyosabban terhelő tünetnek tartotta a vármegye azt, hogy két vádlott: Jozefovics és ha nem csalódom, Horimovics, a börtönből jelentkezett, hogy keresztyénné akar lenni, sőt a fővádlottnak Lefkovicsnak fia ím az

uraság előtt már azzá is lett. Pedig a vármegye területén ez időtájtban gyakori volt a zsidók áttérése s könnyen megérthette mindenki, hogy a vádlottak csak a kínzástól való félelmükben akarnak áttérni; mindamellett az áttérési szándékban csupán bűnösségük tudatát látták.

Ezekből állottak a terhelő bizonyítékok. Egyetlen egy sincs köztük, mely közvetlenül, egyenesen s biztosan a vádlottak ellen irányulna.

A kis Balla István meghalt. Halálának közvetlen okát ugyan orvosi megfelelő vizsgálattal sohase állapították meg, de azért biztosnak tarthatjuk, hogy erőszakosan vették el életét, úgy gyilkolták meg. A gyilkos ép úgy lehetett zsidó, mint nem zsidó. A valódi tettes kivolta soha ki nem tudódott. Hogy a holttesten zsidó jelek voltak: nem tartom bizonyosnak. De ha mégis voltak: ebből azt gyanítom, hogy nem zsidó volt a gyilkos, hanem mesterkélten a zsidókat törekedett a tettes a gyilkosság gyanújába keverni. Hogy Lefkovicsnak és társainak minő különös okuk lehetett volna a játszadozó kis fiút fényes nappal pajtása társaságából elcsalni és megölni: erre a kérdésre a vizsgálat ki nem terjeszkedett. Még a vérvád babonája is csonka ez esetben. Hiszen a keresztyén gyerekek nem vették vérért.

A vizsgálat mégis szilárdul fentartotta a vádat, sőt annak komolyságát elismerte Mária Terézia és kormányja is.

Akkor még fennállott Magyarországon a kínzó vallásnak, az úgynevezett tortúrának büntetőjogi intézménye. Nem világos törvényen alapult ugyan, hanem

osztrák eredetű rendeleten s gyakorlaton. Az ítélőszék 1764. évi szeptember hó 10-én vádlottak ellen kimondta a kínzó vallatás alkalmazását. Megátalkodott bűnösséget s konok tagadást hozott fel okul a már ismert terhelő tüneteken kívül. A határozatot jóváhagyta a felsőbb kormánysszék.

Kétféle vallatás volt. Keményebb és enyhébb. Mind a kettőt hóhér hajtotta végre törvényes bizonyság jelenlétében. Ez a bizonyság intézte a kínzotthoz a kérdéseket, melyeket az ítéletben előre meg kellett állapítani.

A keményebb vallatás rendesen halálos volt. Ha a vádlott magára vállalta a vádbeli tény: akkor ítélettel végezték ki. Ha nem vállalta magára: akkor a kínzás következtében halt meg. Orvost nem alkalmaztak a kínzásnál.

Terem nem engedi, hogy a kínzó vallatás intézményét s az orkuti esetben való alkalmazását részletesen ismeressem. A kemény vallatást rendelték el Lefkovic Jakab ellen s a könnyű vallatást Jozefovic Mózes ellen. Jozefovic iránt azért volt kegyesebb az ítélőszék, mert ő kijelentette, hogy mindenáron át akar térni a keresztyén katolikus hitre. A kínzás teljesítésével az eperjesi hóhért bízták meg. Német származású alkalmas embert.

Lefkovicson a kínzó vallatást 1765. évi január hó 25-én hajtották végre. E nap arról is nevezetes, hogy ez volt Magyarországon törvényes alakban az utolsó vallatás. A perrendtartás ugyan fennállott még negyedszázadon át, de az ítélőszékek többé e vallatást el nem rendelték. Az országgyűlés 1790-ben örökre eltörölte.

A kínzás délelőtti 11 órától esti 9 óráig tartott. Részletei borzalmasak. Lefkovics semmit se vallott se magára, se másra. Azt hiszem, a szenvedett fájdalmak elvették eszét és eszméletét. Nem is jött többé magához s harmadnapon, január 27-én meghalt.

Jozefovics Mózes, a gombosfalvi bérlő kiállotta az enyhébb vallatást. Vallott is valamit. Már korábban is azt állította, hogy az eset színhelyén látta Lefkovicsot, a mint valamit vitt a hóna alatt. Lefkovics be is ismerte, hogy igen is vitt egy ludat. Az ítélőszék ezt nem hitte el. Úgy vélte, hogy a kis Ballá István holttestét hurczolta. De Jozefovics vallatás közben azt is mondta, hogy véleménye szerint Sapsa Sámuel, Lefkovics Jakab veje, tervezte az egész gyilkosságot. Ez a vélemény alaptalannak bizonyult, Sapsa ártatlansága kiderült.

Ápril közepén 1765-ben készült el a végítélet, melyet azután a kormányshék is jóváhagyott.

Az ítélet szerint Lefkovics Jakab a kínzás okozta halállal elvette megérdemlett büntetését. Jozefovics Mózes is megbűnhődött azzal, hogy az enyhe kínzó vallatást kiállotta. Az ő nejét, Horimlovicsot s Dávidomics Jakabot és egész családját fölmentették, valamennyit nyomban szabadlábra állították, minden vagyonukat visszaadták, még a büntető eljárás költségeit se kellett megfizetniök.

Az ítélet a mai jogi felfogás szerint valósággal a vádlottak ártatlanságát állapította meg. Mást nem is állapíthatott meg. Hiszen közvetlen, egyenes és valódi

bizonyíték egyetlen vádlott ellen se merült föl. Csak cyanus jelenségeket tudott a vizsgálat összehozni, de ezek is olyanok, hogy úgy egyenkint, mint együttesen mást is jelenthetnek s nem egyedül a vádlottak bűnösségét. Csak elfogult elme s ez is csak izgalmas időben tudja azokat egyetlen pontra összeképzelni.

Hogy Lefkovicsot és Jozefovicsot az ítélet bűnösnek mondta ki s amannak kínzás okozta halálát s emennek kínzás okozta szenvedését tudta be büntetésül: ez se bűnösséget igazoló bírói szó. A bírák állásuk természeténél s feladatuk magasztosságánál fogva könnyedén nem tévednek, de ha mégis tévedtek: azt beismerni, megvallani sohase voltak hajlandók. Akkor a bizonykodás daczos érzete támad fel bennük. A kínzó vallatás maga is irtóztató tévedése az emberi míveltségnek. Ebben az esetben épen súlyos tévedés volt, minthogy Ballá István halálesetének kiderítésére nézve eredményt nem szült. Ha az eperjesi Ítélszék a két megkínzott zsidót is ártatlannak mondja ki: ez a legszomorúbb bírói tévedés töredelmes bevallása lett volna. Ítéző bíróságtól ilyet soha nem várhatunk. Még ma sem, a mi mívelt korunkban. Ennél sokkal könnyebb megoldás volt szabadra ereszteni azt a vádlottat, a ki a kínzást kiállotta, de életben maradt s rákenni a bűnösséget arra, a ki a hóhér kezén meghalt. A ledér emberi felfogás szerint annak már ez se árthatott, a bírói tekintély pedig megmaradt.

II.

A PÉRI ESET.

(A Kutyakaparó csárda. – Takács András hirtelen halála. – A hatalmas alispán. – A Ielketlen orvos szakértő. – A vizsgálat. – A kis zsidó gyerek beszéde. – Kinzó valatás. – A tárgyalás. – A halálos ítélet. – A fölmentő ítélet.)

Pér jókora falu Szilágy vármegyében, mintegy kétezer főnyi lakossággal. Okiratokban Peérnek írják, a környékbeli nép Pírnek ejti ki. Közelében már oláhok is laknak. Hajdan, ha nem csalódom, Közép-Szolnok vármegyéhez tartozott s az erdélyi kormányzék volt főhatósága.

A falun kívül, a napkeleti oldalon, a Tasnádra vezető út szélén volt ezelőtt 113 esztendővel egy csapszék. Közönséges útszéli csárda körülbelül azon a helyen a hol a pele-szarvadi út a tasnádiból kiágazik. A csárda neve volt: Kutyakaparás vagy Kutyakaparó csárda. Megvan-e még most is: nem tudom.

1791-ben zsidó ember volt benne a csárdás, Salamon Ábrahám nevű fiatal férfi, de már családos. A falusi zsidók ifjan nőültek száz év előtt. A felesége neve

volt: Ábrahám Sára. Volt három apró gyerekük. Egy ölbeli, egy futos és a legidősebb, a Miska nevű, öt-hat éves.

Ennek a Miska gyereknek nagy szerepe van az esetben. De azért életkorát biztosan meg nem állapították. A péri kálvinista pap, Béczei Dániel, akkor öt évesnek tudta; a zilahi Ítélszék hét évesnek, az erdélyi kormányzó hat évesnek tartotta.

Pér körül termékeny szőlők voltak az időben is. Az Ermellék néven ismert jeles borvidék idáig kiterjedt. A kutyakaparási zsidó csárdás volt a szőlőhegybeli pálinkafőző is. Az üst a szőlőhegyi hajlékban volt, ott főzte és párolta a törkölyt és a seprőt. A pálinka főzés karácsony után, de még inkább vízkereszt után megkezdődött s ha már megkezdődött, akkor a zsidónak éjjel-nappal az üst mellett kellett maradni. Volt egy segítő embere is, valami Köteles István nevű péri kálvinista magyar ember, a ki a tüzelőfa hordását, az edények emelgetését s az egyéb szükséges munkát végezte. A zsidó csak pénteken délután szokott hazamenni, hogy a szent napot családja körében tölthesse.

Felesége, Sára asszony, éjjel-nappal maga volt a csárdában. Nem volt még cselédje se, se nő, se férfi. Napközben ugyan nem volt ebből semmi baj, de este és éjjel mégis félt az asszony egyedül kint a szomszédok nélküli útszéli csárdában. Jöhet részeg garázda ember, jöhet idegen rossz ember is, zajt üthet, rendetlenséget csinálhat, a pénzt és italfélét el is orozhatja, a csárdát mindjárt napnyugtakor be nem lehel zárni: gyöngö

asszony, apró gyerekekkel a nyakán, hogy viaskodjék ily esetben. Volt ugyan egy rozzant pisztolya a mesztergerendán, de gyöngye asszony kezében az is csak arra való, hogy elvegyék tőle.

Gondoskodni kellett éjjeli házörzőről.

Volt a faluban egy szegény zsöllér asszony, özvegy Takács Istvánné, ennek volt egy 13 éves fia: Takács András. Az özvegy asszony és a zsidó asszony úgy egyeztek, hogy az András gyerek estennen kimegy a csárdába s ott tölti az éjszakát, reggel pedig hazamegy anyjához segíteni. A zsidó asszony ad ezért valamit Andrásnak vagy az anyjának. S ez így lesz mindaddig, míg a csárdás zsidó a pálinkafőzést be nem végzi s haza nem szabadul.

1791-ik évi február hó 20-án délután az András gyerekeknek nem volt kedve a csárdába kimenni. Vonakodásának nem adta okát, talán nem érezte jól magát, de azért anyja szavára mégis csak kiment.

Másnap reggel megy az úton gyalogszerrel Kocsis István, utána ötven-hatvan lépésnyire ballag Zagyva Sári leányzó, hogy száraz ágat vigyen haza az erdőről. Kocsis István nem vett észre semmit, Zagyva Sári azonban észreveszi Takács Andrást, a mint ruhástól fekszik az árokban a csárdától 66 ölnyi távolságban. Kalapja mellette, tarisznyája a nyakában. Szólítja a lány: nem felel, nem is mozdul. A leány az előtte menő Kocsis Istvánnak kiált s azt visszahívja. Ketten aztán nézik, emelgetik a gyereket, költögetik, szólítgatják – mind hiába! A gyerek holt.

Szegény anyja gondoskodik a temetésről. A jó öreg pap nincs otthon, a ki tanácsot adna az anyának, iskolavizsgálni jár a vidéken. De otthon van fia, Réczei Pál, a ki debreczeni akadémikus diák és otthon van a rektor, Sándorfí József. Elég okos emberek arra, mit kell tenni. Hozatnak ki borbélyt Tasnádról, vizsgálná meg a halottat. Megvizsgálja. Se vágásnak, se szúrásnak, se ütésnek, se semmiféle külső erőszaknak semmi nyoma a holttest külsején. Bonczolás nem szükséges, úgy vélekednek. A halál nyilvánvaló okát is megmondja a borbély. Igen súlyos volt a szegény gyerek, este bizonyára sok bort vagy pálinkát ivott, a súly megindult s nagy hirtelen megfojtotta.

Ez se épen lehetetlen, hanem azért ehhez a szakértői véleményhez sok szó fér.

Van súly is, van görvély is, szenvedhet a gyerek egyikben is, másikban is, talán valami különös ritkaságként egyszerre mindkettőben is. A sülyt a görvélytől a mai orvosi tudás sok jeltől meg tudja különböztetni, ha azonban mindegyik a nyakon támadt duzzadásban jelentkeznék, bizony azt XVIII. századbeli falusi borbély könnyen összetévesztheti. Annyi bizonyos, hogy a gyerek nyakán a két baj közül egyiknek ott kellett lenni, másként az értelmes falusi nép, bírák, előljárók, tudós asszonyok a szakértői véleményt szó nélkül el nem hallgatják. Hiszen a sülyt, a görvélyt, a gugát, a nyak és áll körüli mirigy duzzadásokat ők jól ismerik. Azt azonban mégis csak úgy kellett elhinniök, hogy a gyerek este egészséges volt, de az éjjel

hirtelen megindult súly hirtelen megfojtotta. Ezt már csakis a borbély különös mesterségbeli tekintélyének hitték el, mert különben ez egyáltalán nem valószínű.

A holttestet eltemetik február 21-én.

Perhez nincs messze Sző-Demeter, csak úgy tíz kilométer távolságban. Az eset híre már a temetés napján elszállt oda is. Ott lakik az alispán, Bydeskuthy Imre, előkelő birtokos; ősi, törzsökös, előkelő család ivadéka maga is, felesége is, a ki a pálóczi Horváth nemzetségből származik. Tekintélye a vármegye területén az akkori viszonyokhoz képest majdnem korlátlan. Választott kormányzója a nagy vidéknek. Ősapja István, dédapja Ferencz, öregapja Zsigmond, apja szintén Zsigmond mind alispánok; másfél száz éve ők kormányozzák Kraszna vármegyét. Öregapja azonkívül Apaffy Mihály-nak, Erdély nagyfejedelemének lovászmestere volt, összeköttetésben áll hát családjá Erdély főúri és udvari társadalmával is. Az ő fülébe is eljut a haláleset híre, még pedig gonosz gyanúsítás kíséretében. Azt suttogják ugyanis, hogy zsidókézen halt meg Takács András, bizonyosan vérét vették, a tasnádi halottvizsgáló borbély ugyan nem talált a testen külső sértést, de csak azért nem, mert a zsidók valószínűleg megkenték a kezét.

Az alispán előtt ily előadásban gyanúsnak látszik az eset, beizen Tasnádra másik borbélyért s a mikor ez megérkezik: kocsira ül s átrándul Perre. Ott kiásatja a holttestet s nyomban a temetőben, egy odavitt deszkán felboncoltatja. A borbélynak – név szerint Füleky János mesternek – nincs nagyobb orvosi tudása, mint

az akkori borbélyoknak szokott lenni. Tudós orvos különben is kevés volt akkor mindenfelé. Ha volt is: csak nagyobb városok területén. A gyakorlati orvoslás voltaképpen csak szabályozott és engedélyezett kuruzslásból állott. A borbélyság kézműipari foglalkozás volt, a borbélyok czéhet alkottak; voltak inasok, fölszabadult legények s remekes mesterek, mint a szücsöknél, csizmadiaíáknál. Ok voltak megfelelő esetekben a bíróságok orvosi szakértői. A kórboncztannak akkor még mint nagyterjedelmű szaktudománynak talán híre se volt; az élettani, kórtani és boncztani ismeretek fölötte hézagosak és kezdetlegesek voltak.

Bizonyítja az új tasnádi borbélynak eljárása is.

Gondosan megvizsgálja a halott külsejét s azon semmi sértést, szakítást, metszést vagy szúrást nem talál. Ezt teljes bizonyossággal kijelenti. Hiányzik tehát a külső erőszaknak minden nyoma.

Hogy azután a bonczolásban mire terjeszkedett ki, azt miként végezte, a koponyát fölnyitotta s az agyhártyákat és agyat megvizsgálta e, a zsigerekre s a nagy véredényekre s általában a nemesebb belső szervekre fordított e figyelmet: nem lehet tudnom, minthogy az orvosi láttelelet nem tudtam megtalálni. Teljesen szava-hihető, értelmes tanúk azt állítják, hogy a mikor a holttestet az árokból kivették, már akkor is észleltek, de most a bonczolásnál a borbély is mutatta a jelen-volt közönségnek, hogy a halottnak nemi szervei egészen szót voltak ronszolva, – de hogy ez a ronszolás mily alakú és természetű volt, miből és miként keletkezett;

sebzésből, szakításból, genyesztő kórból vagy állatok marásából származott-e s lehetett-e a halálnak oka: ezzel se a közönség, se a borbély, se később az ítélőszék nem törődött.

Hanem a feljegyzésekből s az ítélőszék tárgyalásaiból bizonyos, hogy a borbély a nyak körül, a szegy és kulcscsontok körül a bőr- és izomrétegeket átmetszette és felnyitotta s mint a jegyzések mondják, a nagy életérhez, mely az agy felé irányul, eljutott. Ez alatt valószínűleg a carotis nevű nagy érvezető szervet értették. Mikor a borbély odáig jutott: az eret megmetszette s közbámulatra nem ömlött belőle a vér. A borbély ekkor e szavakat mondotta:

– Kóser volt ez a gyerek, kivették ennek a véré, nem maradt ebben semmi vagy igen kevés vér.

Kóser!

Ez a durva pajkossággal kiejtett szó adta meg a megindított bűnpör jellegét. Hiszen a kóser szó csupán a zsidók szava. Csak a zsidók keresik a kósert, mikor az enivaló élő állatot megmetszik. Ha kóser volt a szegény kis Takács András, akkor azt mások meg nem ölheték, véré, mások nem vehették, egyedül csak a zsidók.

A vérvád irtóztató babonája nyomban feléledt százados szunnyadtából. Keresztyén vér kell a zsidóknak s íme, most a szegény péri özvegyasszony fia lett az áldozat!

A nagyközönség természetesen nem tudós a boncztanban. Nem tudós a hatalmas alispán se, de a csendbiztos se. S azonfelül valamennyi szentül hisz a szak-

értőnek. Elhiszi, hogy a holttest életeréből azért nem folyik a vér, ha az eret átmetszik, mert nincs benne vér. Holott tudnia kellene, hogy azért nem folyik, mert az agynak, szívnek, tüdőnek nincs többé mozgása s az életnek gépezete megállt. Elhiszi, hogy a szegény kis Takács Andrásnak vérét lehetett venni a nélkül, hogy testén bárhol is sebet ejtettek volna. Sőt elhiszi, hogy az ejtett sebet a zsidók valami csodálatos hatású titkos írral a halál után nyomban behegesztették annyira, hogy azt többé észrevenni nem lehetett. De hát minden babonás pör, minden boszorkánypör ilyen. Buta hiedelmekből származik.

A borbély véleménye után meg kellett indítani a vizsgálatot. Az alispán kirendeli vizsgálóbírákúl Erdődi Ferencz szolgabíró-t és Németi György megyei esküdtet. Hivnak magukkal csend biztost s tisztí hajdúkat. Kijön maga az alispán is. Letartóztatják s egymástól elkülönítik a zsidó csárdást, a feleségét s a kis Miska gyereket. Kikérdezik őket a halálesetről.

A csárdás, Salamon Ábrahám, nem tud mondani semmit. Ő nem volt otthon, kint volt a hegyen a pálinkafőzőnél, vele volt embere, Köteles István.

A csárdásné: Ábrahám Sára már tud az eset körülményeiről, így adja elő a dolgot: Az András gyerek estennen, szokott időben odament. Jó későcskén két ismeretlen oláh ember ment a csárdába borozni. Ivás közben kértek enni szalonnát. A zsidó asszony nem tart szalonnát. Azt mondja: A faluban árulják a szalonnát. A két oláh rászól: Hozzon hát a faluból.

A csárdásné azt feleli: ő nem hoz, nem hagyhatja ily késő este házát és gyermekeit, hanem majd beküldi a faluba Takács Andrást. Így is történt. András elindult, de a két oláh is fölkel s utána ment a gyerekek. Elmúlik jó nagy idő, nem jönnek vissza se a gyerek, se az oláhok. Az asszony rosszat sejt, magához veszi gyerekeit, elfut velük a falu felé. A falun kívül, az úgynevezett Iro-Málon vagy Iro-Mályon oláhok laknak. Ezeket közelebb éri s ott fölzajgatja az embereket s elmondja nekik az esetet: Két oláh, két ismeretlen ember, elment az András gyerekekkel, nem látták-e valahol? Menjenek segítségére, kísérik őt haza, talán házát addig már fel is verték az idegenek.

Ez történt. Néhány ember vele megy, hazakíséri, otthon a csárdában nem találnak senkit, a gyertya se ég, se az oláh idegeneknek, se az András gyerekek semmi nyoma, azok nem jöttek vissza, de azért a ház sincs feldúlva, nem hiányzik semmi, az aprópénz az asztalfiában, a nagyobb pénz a ládafiában, a pisztoly a mestergerendán, bor, pálinka a pinczében s minden ruha a szobában érintetlen.

Csak az András hiányzik, a kit azután reggel Zagyva Sári megtalál az árokban, de – holtan.

A vizsgáló tisztviselők a zsidó asszony beszédét nem hiszik el.

Igaz ugyan, hogy késő este az iromályi oláhokhoz futott s ott zajt ütött, a mint elbeszélte, de ezt csak furfangosságnak vélik a gyilkosság elpalástolására. Akad tanú, a ki azt mondja, hogy este elment a csárda előtt,

be is nézett az ablakon s úgy látta, hogy az a két oláh nem is oláh volt, mert magyarul beszélgettek. Azután miért ölték volna meg az András gyereket? Miért haragudtak volna rá? Mi hasznuk lett volna a gyilkosságból? S ha már épen gonosztévők voltak: akkor is inkább a házat dúlták volna fel s a pénzt, pisztolyt s e félet vittek volna el.

Mindez valószínű.

Döntő dolog azonban, a mit a kis Miska, az öt-hat éves zsidó gyerek beszél. A jólelkű, de együgyű gondolkozású péri lelkipásztor így jegyzi fel: »A mindentudó Isten a csaknem csecsszopó zsidó gyerek szája által a zsidók álnokságát és gyilkosságát világosságra hozta.«

Csakhogy a mindentudó Isten mellett a csendbiztosok és vizsgáló tiszték is ugyancsak buzgólkodtak. A kis zsidó gyereket ezek bírták szemre-szóra s hosszabb rövidebb enyelgés után beszédét így vették írásba:

– Otthon volt apád az éjjel?

– Otthon bizony!

– Hát más ki volt még ott?

– A nagy-károlyi zsidó pap, meg az ér-endrédi Óser. De hát még Jakab is ott volt egy gubában. Én az ágyról néztem.

– Volt-e gyertya a házban?

– Volt!

– Hát azután mit csináltak?

– Hát a szegény Andrást a szoba közepére állítják, a gubáját lerántják, azután a lábát egy kötéllel meg-

kötik, ő szegény, sírt, – én is mondtam, ne öljék meg, kivel játszom én ezután? De anyámasszony megfenyegetett s azt mondta: »Nem az András az, te bolond, hanem az ördög, azért kell megölni.« Azután a száját bedugták sárral, hogy ne kiálthasson.

– Hát azután mit csináltak vele?

– A gerendára húzták, azután megvágták a nyakát, folyt a vére.

– A földre folyt?

– Nem a földre, hanem egy óntálba, a tálnak füle volt kétfelől.

– Hát a tálat ki tartotta?

– Apám uram, meg Jakab.

– Hát a zsidó pap és az Oser mit csináltak?

– Azok imádkoztak azalatt.

– Hova tették a vért? Elöntötték?

Dehogy! Eltöltötték valami edénybe és a nagy-károlyi zsidó pap elvitte.

Így volt a kis zsidó gyerek beszéde. Ez más fordulatot adott az ügynek.

E szerint a zsidók vették vérért Andrásnak s öten voltak a gyilkosok, úgymint: Salamon Ábrahám, a csárdás és a felesége Sára, továbbá a nagy-károlyi rabbi, az ér-endrédi Oser s a Jakab nevű zsidó.

A nagy-károlyi rabbi neve nem fordul elő az Írásokban. Az ér-endrédi Oser keresztnévét szintén nem jegyezték föl. Az a Jakab nevű zsidó Jakab Dávid pelei lakos volt. Ér-Endréd is, Pele is Perhez közel fekvő falvak, Nagy-Károly pedig, a rabbi lakása, a szomszédos

Szatmár vármegyének székvárosa. Ez se nagyon messze fekszik.

Most már határozott irányban mozoghatott a vizsgálat. Most már keményebb vallatóra fogták a csárdást és a feleségét is.

A csárdás szilárdul megmaradt első kijelentése mellett. ő nem volt otthon se napközben, se éjjel. Ő kint volt a hegyen, a pálinkafőzőben, tanúja: Köteles István.

Ám ez a tanú az akkori felfogás szerint nem vált be igazán. Elmondta ugyan, hogy egész nap, egész éjjel együtt voltak, este együtt feküdtek le s virradatkor együtt keltek föl, tehát a csárdás otthon nem lehetett, azonban tanúsága mégis elesett. Azt beszéltek ugyanis a faluban, hogy másnapon Köteles István a feleségének, ipának és napának úgy mondta, hogy egész nap együtt voltak ugyan s este is együtt feküdtek le s virradatkor is ott volt a zsidó, de ő éjfél tájban fölkelt pipázni s akkor a zsidót nem látta fekvő helyén, tehát ő miatta mégis ott lehetett az a csárdában; – ígért is neki a zsidó egy aranyat és két kupa pálinkát, hogy ezt a bíróságnak be ne jelentse.

Ez a falubeli beszéd megnyomta Köteles Istvánt. Igaz, hogy ő ezt mereven tagadta, de tagadását az alispán rossz indulatú konokságnak tekintette s azért kegyetlenül megfenyítette. A kínzó vallatás ugyan régen el volt már törölve, de a törvény világos szavai szerint csak a vádlottakra s nem a tanúkra nézve. Köteles Istvánt tehát deresre húzták s kemény 30 botütéssel sújtották. Akkor föleresztették s újra vallatóra fogták.

Köteles István súlyos szenvedése daczára akkor is megmaradt első vallomása mellett. Nyomban megint deresre húzták s újabb 30 kemény botütést mértek rá. Ekkor már megtört. A további bántalmazás életébe kerülhetett volna. Elfogadta tehát, hogy a zsidót éjfélkor nem látta ágyán, tehát miatta ott lehetett a csárdában, a mely oda alig van egy óra járásnyira.

Elővették a csárdásnét, Sára asszonyt is. Hogy kínozták, kétségtelen. A főbbezési bíróság által rendelt pótló vizsgálat folyamán hét tanú erősítette, hogy súlyosan verték, bántalmazták, de a kínzás egyéb részleteiről a fönmaradt iratokban semmi följegyzés nincs. De az ítélszéki tárgyalásnál védekeztek a vádlottak azzal, hogy az asszonyt borzasztó rémítéssel s lelki gyötréssel vették rá a vallomásra.

Az asszony vallomása az, hogy Takács Andrást csakugyan úgy ölték meg, vérét úgy vették, mint a hogy kis fia elbeszélte. Száját betömték, lábait összekötötték, lábainál fogva a mestergerendára fölakasztották, nyakát megvagták s vérét tálba csorgatták.

De mégis nagy különbség volt az ő vallomása s kis fia beszéde közt. Az asszony vallomása szerint se az ér-endrédi Óser, se a nagy-károlyi rabbi nem voltak ott s nem tudtak az esetről, hanem igenis a büntetben együttesen részt vettek még Markovics Ferencz pelei és Markovics Jakab ér-kőrösi lakosok. Mindegyik zsidó.

Az ér-endrédi Óser s a nagy-károlyi rabbi különben is teljesen bebizonyították másuttlétüket s így a csár-

dásné s kis fia vallomása alapján csak a következő vádlottakat vonták vérvád alá:

Salamon Ábrahám csárdást és feleségét

Ábrahám Sára péri lakosokat;

Jakab Dávid és

Markovics Ferencz pelei lakosokat; – végre

Markovics Jakab ér-kőrösi lakost.

Mindezek, mint gyilkossággal vádoltak vasbaverve a vármegye központi börtönében Zilahon helyeztettek el. A vádat ellenük Közép-Szolnok vármegye tisztí ügyésze emelte és képviselte s az ügyet 1791. évi október 7-én tárgyalták.

Az ítélszék az akkori alkotmány és megyei gyakorlat szerint sok tekintélyes bíróból állott. A vérvád különössége s az eset nagysága kívánta ezt.

Hajdan az elsőfokú büntető bíróság ítélo tanácsa nem meghatározott számú bíróból állott a vármegyében. Az alispán elnöklete alatt legalább négy bíróból, törvényes bizonyásból, jegyzőből és tisztí ügyészből alakították az ítélo tanácsot. Nagy ügy tárgyalására azonban gyakran nyolcz, tíz, tizenkét táblabíró t is behívott az alispán.

Ebben az ügyben az ítélszék elnöke volt Hatfahidy Ferencz alispán. Eredetileg német származású család ivadéka, őse Hattmansdorfer névvel 1454-ben nyert magyar nemességet. Magyar nevét 1776-ban vette föl.

Az ítélobírák közt van Dobay István és Csomay Mihály. Mind a kettő főszolgabíró, előkelő birtokos, családjuk nemessége az Árpád-korból eredő.

A táblabírák: Baróthy István, Laskay Ferencz, Domokos József, Papp Péter régi nemesek és birtokosok. Alszolgabírák: Bíró Pál és Gergely László. Végül a vármegye főjegyzője Kattrá Mihály és aljegyzője: Balássy Sándor. Íme az ítélőszék tizenegy tagja.

A vádlottak védői rendes ügyvédek voltak. Legalább ötven tanú és szakértő jelent meg az idézésre. A tárgyalás egész napon át tartott. Nem oly részletességgel, a hogy a mi korunkban szokás, de azért a bíróság figyelme kiterjedt majdnem minden fontosabb részletre. A vérvád meggyökerezett babonáján kívül egyéb elfogultság alig mutatkozott. De a bíróság ezt nyíltan be nem vallotta. Röstellte bevallani.

A vádat így építette föl a vádló tisztü ügyész:

Takács András hirtelen meghalt. Halálát az idézte elő, hogy vérét kiontották. Ezt a szakértő borbély bizonyítja. Utoljára a kutyakaparási csárdában volt, a holttestét is annak közelében, a csárdától 66 ölnyire találták meg. A kis zsidó gyerek, Salamon Miska, azt beszéli, hogy a csárda szobájában február 20-án az esti órákban zsidók ölték meg, zsidók vették vérét. Ezt vallja a csárdásné, Ábrahám Sára is s egyben megnevezi a tetteseket, a kik közt ott van önmaga is, a férje is s azonkívül két pelei s egy ér-kőrösi zsidó. A tettesek tehát öten vannak.

A négy férfi vádlott határozottan tagadja, hogy ő részt vett volna a gyilkosságban vagy arról tudott volna valamit. De minthogy a halott megvan, a halál oka kétségtelen, a zsidó asszony mint tettes társuk egye-

nesen rájuk vall s a kis gyerek beszéde is fontos jel: ennél fogva tagadásukat bírói figyelembe nem lehet venni, Hiszen másutt létüket – alibijüket – se tudják bebizonyítani.

Igaz, hogy hárman is megkísértették másutt létüket igazolni, de az nem sikerült. Voltak ugyan tanúk, a kik eskü alatt erősítették, hogy este látták a zsidókat ott-honukban lefeküdni s reggel ugyanott fölkelni, ámde éjjel a tanúk is aludtak s miattuk a zsidók a kutya-kaparási csárdában észrevétlen megfordulhattak. Se Pele, se Ér-Körös nincs távolabb a csárdától hat és fél kilométernél, ez gyalogszerrel is legföljebb másfél órai út, a téli éjszaka pedig hosszú.

Volt még más két gyanús jelenség is.

Az egyik az, hogy a zsidóknak különös, érthetetlen, feltűnő járásuk-kelésük volt éppen a gyilkosság előtti egy-két nap alatt. A nagy-károlyi rabbi éppen az előző napokban fordult meg Ér-Körösön, Perben, Pelében s általában a környéken. Azzal mentette ugyan magát, hogy hitvizsgálati körutat tett, de ez is üres mentség, minthogy ily körutat máskor soha se tett. Azután az ér-endrődi Oser éppen február 20 án este volt Markovics Ferencznél Pelében, az ér-köröszi Markovics Jakab pedig éppen azon a napon estére jött haza Nagy-Károlyból.

Az ítélszék a vádlott zsidók eme nagy sürgését forrását is gyanúsaknak találta. Az ítélszék nem gondolta meg, hogy a szegényebb sorsú falusi zsidó százezres többség jár-kelet, ló-fut, beszél és tárgyal, mint a többi falusi gazdaember.

Abban is gyanús jelenséget látott az ítélőszék, hogy akadtak péri tanúk, a kik András holtteste mellett a hóban nem bocskor, hanem csizmanyomokat láttak. Már pedig zsidó visel csizmát, oláh pedig bocskort. Sőt arra is akadtak péri tanúk, a kik emlékeztek, hogy a kis András nyakán szúrás által okozott lyukakat láttak. A mestergerendán is fölfedezték annak a kötélnek a horzsolási nyomait, melylyel a kis András lábait megkötözték s melylyel azután a mestergerendára fölakasztották. Azt is kinyomozták, hogy előző napon a kutyakaparási csárdás a kis Andrástól elvette pipáját s íme a pipát mégis megtalálták a halott gyerek tarisznyájában.

A vádlottak egyszerűen, természetesen, okosan mentegődtek. Főmetségük több irányú volt.

Mi okuk lett volna megölni Takács Andrást? Nem igaz az, csak buta babona állítja, hogy a zsidók keresztýén vért használnak.

A kis zsidó gyerek, a Miska csak öt-hat éves. Koránál, erőtlenségénél, de a törvéynél fogva se lehet tanú. Különbén is édesgetés, czirógatás, kecsagetés, belebeszélés szülte vallomását.

Sára asszony, a csárdásné, megriadt a kegyetlen fagatástól, a durva lelki gyötretéstől; a mit vallott, kínjában, féltében vallotta s igaz, hogy vallomását az Ítélszék előtt is hitelesítette, de azt előbb vissza is vonta s a visszavonást rémületének megszüntével indokolta.

Nem is vág össze a gyerek és anyja beszéde. Az egyik szerint a nagy-károlyi rabbi és az ér-endrédi Óser is

ott volt a tettesekkel, a másik szerint azok nem voltak ott hanem ott volt az ér-kőrösi és pelei két Markovics.

A mestergerendán a kötélhorzsolás nyoma a kis Miska hinta-kötéléből származik. Vérvom is lehetett volna a szobában, mert előző napon lőtt nyulat forgattak ott. A csizmányom se bizonyít semmit, hiszen nemcsak a zsidó csizmájának, hanem más ember csizmájának is van nyoma a hóban.

Végül pedig mind a két borbély, mind a péri ifjú pap és tanító, mind az alispán, főszolgabíró és csendbiztos jól látta, nyilván vallja is, hogy a szegény halott testén és nyakán semmi erőszakos külső vérzés nem volt, őt tehát szúrással, vágással meg nem ölhették, vérért nem vehették. Az orvosi szakértőnek az a véleménye, hogy a nagy életér a nyakon át volt metszve s a külső sértést a bőrön csak azért nem lehetett észrevenni, mert a zsidók a bőr és izom nyilasát valami titkos szerrel nyomban behegesztették s mint az ítélet mondja: »beenyezték«, a természet törvényeivel ellenkezik. Holttesten hegedés nem képződhetik, halálos szúrást vagy vágást estétől reggelig az észrevétlenségig begyógyítani nem lehet.

Az ítélőszék halálra ítélte a négy férfivádlottat.

»Minthogy az alperes férfi zsidók összegyűlésében közmegegyezésükből esett az ártatlan vérnek kegyetlenül és istentelenül való kiontása és a szegény gyermeknek irgalmatlan megölettetése: a rab zsidó férfiak Istennek és nemes hazánknak törvényei szerint külön külön mint szántsándékos gyilkosok, fejüknek a hóhér által leendő

elűttetésével másoknak rettentő példájára e világból kioltassanak. «

Így szólt az ítélet.

A rab zsidó asszonyt, a csárdásnét felmentették s nyomban szabadon eresztették. Okul a férjétől való erkölcsi függést s eddigi vizsgálati rabságát hozták fel.

Az elítéltek felebbezték az ítéletet. A kormányzék, mint felső bíróság, felmentette az elítélteket s megszüntette a bűnpert. A felmentésre négy okot hozott fel.

Első ok: hogy a csárdás zsidó tanúját, Köteles Istvánt két ízben való 30-30, összesen 60 botütéssel bírták valótlán vallomásra. Köteles István vissza is vonta e valótlán vallomását s e szerint az az igazság, hogy a csárdás zsidó a hegyen volt a pálinkafőzőnél egész éjjel, tehát a csárdában nem lehetett s így a kis zsidó gyerekek s a csárdásnének vallomása valótlán.

Második ok: hét tanú eskü alatt bizonyította, hogy a csárdásnétől veréssel és rémítgetéssel csikarták ki vallomását.

Harmadik ok: a kis zsidó gyerekek, Miskának vallomása 6 éves éretlen kora miatt bírói hitelre nem érdemes.

Negyedik ok: a megyei borbélynak, Füleky János chyrurgusnak látletele lehetetlenséget tartalmaz s hamis feltevésen s hitvány babonán alapszik.

Füleky János ellen el is rendelték a tisztí keresetet, valamint Bydeskuthy Imre alispán ellen s mindazok ellen is, kik Köteles Istvánt s a csárdásnét testileg bántalmazták.

Így végződött a péri eset.

A kis Takács András halálának igaz története sohase derült ki. Csak az bizonyos: nem úgy halt meg, a hogy a zilahi megyei ítélőszék látta.

A csárdásné eredeti előadása nyomán kellett volna keresni az igazságot. A gyermek nemi szervei össze voltak roncsolva. A két ismeretlen éjjeli csárdalátogató valamelyike szilaj és bűnös pajkossággal rúghatta vagy döfhetette meg a gyermeket ama kényes helyen halált okozó erővel. Valószínű, hogy mindjárt meg se halt a gyermek, hanem sértetten és erőtlenül elfeküdt az árokban s ott a hóban s a hidegben a hosszú téli éjszaka folyamán állott be halála. A szakértő, a ki vizsgálta, lelketlen és tudatlan volt.

Forrásaim, a honnan az eset részleteit merítettem: a péri kálvinista egyház anyakönyve, a zilahi ítélőszék által az ügy tárgyalásáról 1791. évi október 7-én felvett eléggé terjedelmes jegyzőkönyv s az erdélyi egykori guberniumnak ez ügyre vonatkozó iratai.

HÚSVÉT SZOMBATJÁN.

I.

(Tisza-Eszlár. – Metszőválasztás 1888 április 1-én. – A pályázók. – A jesiva. – A zsidók istentisztelete. – Nem ismerjük eléggé.)

Kezdjük meg a tisza-eszlári eset hosszú, bonyolult és csodálatos történetének elbeszélését.

Tisza-Eszlár jókora paraszt falu Magyarországon. Szabolcs vármegyében fekszik, a Tisza balpartján. Lakosainak száma mintegy 2700 lélek. Tiszta magyar. A nagyobb és birtokosabb rész kálvinista. Földműves gazda és földműves munkás a népe. Van kálvinista és katolikus egyháza, temploma, papja s népiskolája. A nép iskolázott, értelmes, önértékes, mint általában a síkföldi magyarság. Vannak benne zsidók is. A zsidó hitközség csak fiók község. Van egy kis zsinagógája. Van elnöke, előimádkozója, a Bál Tfiló, mint héber nyelven nevezik, rendszerint metsző is. A rabbi székhelye Tisza-Lök, a szomszédságban levő Tiszaparti városka, mintegy 6-7 kilométernyire. A zsidók, egyet-kettőt kivéve, mind szegények s helyi kiskereskedéssel foglalkoznak. A keresztyén lakosság bizonyos régi megszokott

fensőbbsséggel nézi le a zsidót, de vele emberemlékezet óta barátságos, benső, jó viszonyban áll. A zsidók legnagyobb része beköltözött faj. Családi nevük német hangzású, de a nép nyelvét, a magyar nyelvet tisztán beszélik. Valami keveset tudnak héberül is. A német nyelvet is értik, de lengyelországi sajtáságos tájszó-lással beszélnek.

A falu három részből áll.

A legrégebb s legnagyobb rész a Tisza folyam egyik hajlatában közvetlenül a folyam partján fekszik. Ennek a neve Ó falu. Itt leginkább az ősi magyar birtokos gazdák laknak. Ettől délre, majdnem egy kilométernyire új telepítés épült; – ennek a neve Tót-falu. S alább még egy nagyobb telepítés s ennek a neve Új-falu. Ez a három együtt alkotja Tisza-Eszlárt. A zsidók mind a három részben elszórtan laknak egyaránt.

Az 1882-ik év tavaszán Taub Emánuel volt a zsidó hitközség metszője és előimádkozója. Őt azonban Tisza-Polgárra választották. A hitközségnek új metszőről kellett gondoskodnia. Pályázatot hirdetett s a metsző-választást április 1-re tűzték ki.

Április 1-e szombatra esett. Ez a szombat a közelgő húsvét-ünnepnek, a Passzahnak előző szombatja volt. Ezt a szombatot a zsidók Szabbat-Meczórának, de azon a vidéken Hagudotnak is nevezik. Ez az elnevezés ősi vallási hagyományon alapszik.

A metszőnek elég tisztes fizetése van Tisza-Eszláron. Van lakása, kis földcskéje, melyet a hitközség művel.

Készpénzfizetés hetenkint négy forint vagy nyolcz korona a metszésért s tíz korona a hitoktatásért. Mert ő nemcsak sokhet, azaz metsző, hanem májre czédek is, azaz hitoktató. Sőt alkalmilag dájon vagy déjen is, a mi azt teszi: rabbihelyettes. De meg előimádkozó is, mint már megjegyeztem: Bál Tfiló. Bál héber szó s azt teszi: vele bíró, hozzá értő. Tfiló pedig azt jelenti: könyörgés.

Volt hát e címeken a metszőnek tisztos mellékjövödelme is. Születések, esketések, a purim és roshasóna ünnepek s körülmetélések alkalmával kisebb-nagyobb ajándékhoz jutott pénzben, ételneműekben s egyebekben is.

Szegény ember bizton megélhetett s gyerekeit is eltarthatta.

Metszőnek csak szegény ember vállalkozik. Állásának természete hozza magával. A vagyontalan vagy kis vagyonú zsidó megbecsüli ugyan, de nyomorúságos fizetésben részesíti, – a vagyonos zsidó ad ugyan neki enni-inni, de észrevehető közbecsülésben nem részesíti.

Három metsző jelentkezett Tisza-Eszláron a megüresedett állomás elfoglalására.

Az egyik volt Svarcz Salamon magyar származású, a ki az orthodox zsidók szokása szerint rabbi is lehetett, mert erre is volt készülsége s jogositványa.

A másik volt Bukszbaum Ábrahám, ausztriai származású Galicziából. Vallástanító s egy-két év óta már egy magyarországi rabbi veje.

A harmadik volt Braun Lobi, szintén magyar származású metsző. Lobi annyi, mint Leopold.

A három jelentkezőt meg kellett hallgatni, meg kellett vizsgálni a hitközség tagjainak. Melyik tud többet? Melyik a legalkalmasabb? Melyik tetszik legjobban.

A metszésből nem vizsgálják meg. A metszés nem egyéb, mint élelemre szánt állatnak megölése, vére vevése s egyúttal az állat egy-két belső részének megtekintése a célból, nem-e volt valami betegsége? Elhiszi a hitközség vizsgálat nélkül is, elhiszi csupán a bizonyítványból, hogy ehhez minden metsző jól ért. A zsinagógában, sőt még a pitvarban se lehetne a vizsgálatot megtartani, mert ott metszeni nem szabad, ott verszenynek helye nincs, ott tisztának kell lenni mindennek.

A vizsgálat másra terjed ki.

Tud-e énekelni? Van-e erős és tiszta hangja? Bizonyos szent énekeknél kiérzik-e hangjából a zsidóság ezredéves nemzeti fájdalma? Elő tudja-e idézni az érzékeny szívek könyeit?

Tudni kell, hogy kis hitközségben a metsző énekes is, kántor, zsidó elnevezés szerint Khazen vagy Khazon.

Azután megvizsgálják bizonyítványait s gondos figyelemmel meghallgatják imáit. Péntek estéjén, szombat reggelén s délelőttjén többféle imát s szent Dávidnak többféle zsoltáros énekét kell elmondani a zsinagógában s a hívők képesek megítélni ezekből, hogy a pályázók közül kiki mennyit tanult, mennyit tud, mekkora gyakorlattal és ügyességgel ékeskedik.

A metszők, a hitoktatók, a rabbijelöltek Magyar-

ország északi részein mind sok éven át járnak felekezeti iskoláikat. Ez iskolák neve: Jesiva vagy Jesüve. E szó azt jelenti: összeülés, együttlét, együtt-tartózkodás. Sajátságos iskolák ezek.

Van egy külön terem. Közepén kisebb vagy nagyobb egy vagy két asztal s körüle padok. A szerint, a mennyi a növendék. A terem neve: Bész-ha-midrás.

Magyarul azt jelenti: a magyarázat háza.

Rabbi áll az élén. Az tart előadásokat. A tanulók nem fizetnek semmit neki, de a hitközség külön díjazza a jesiva-tartásért. A tanulónak meg kell vagy meg kellene tanulnia Mózes szent könyveit héber nyelven. Azután a rabbi magyarázza a szentírás tételeit. Utóbb magyarázza a talmudot is. Az istentisztelet szertartásait, az imákat, énekeket, áldásokat, istennek különös dics reteit, mindazt, a mit a nagy férfiak zsinatai valamikor megszerkesztettek, előadja, betanítja, értelmezi, megmagyarázza.

A szegényebb zsidó fia beül a jesivába nyolcz-tíz éves korában s ott ül húsz huszonkét éves koráig. Délelőtt 9 órától 12-ig s délután 2-től 5-ig. Ha a rabbi túlságosan buzgó, tovább is. A terem vagy nagyon hideg, vagy nagyon meleg. Gondos szellőztetés nincs. A szegény gyermek sokat éhezik, zsenge korában is alig ismeri a játékot, szabad levegőn s napnak szabad fényén alig töltheti nappalait. Bizonyos bánatos egykedvűség vesz lelkén erőt. Üldözött fajának keserű fájdalma szívébe edződik. A reá váró életet komornak látja s ábrándjai Izrael istenéhez fordulnak s a harmad-

félezer éves múltnak nemzeti dicsőségét keresik föl. Hol keressen más megnyugvást, miben találjon más vigasztalást? Tanítójában nem közönséges embert, hanem magasabb és nemesebb lényt lát. Ő benne a próféták lelke él. Ő az igazi választott népe Izrael istenének. De azért neki, a szegény tanulónak is arra kell törekedni, hogy őt elérje, hozzá legyen hasonlatos s fájának erős istene egykor ő feléje is oda fordítsa fényes arcát.

Mi keresztyének nem ismerjük a szegényebb zsidók hitbéli életét. A mi nem csoda. Még a különböző keresztyén egyházak hívei sem ismerik más keresztyén egyházak hitbéli életének titkait. De nem is kíváncsiak.

Még ifjú voltam, mikor már kislelkűséget vettem észre a magasabb iskolák tanító rendszerében. S egyetlen felekezetenél se találtam kivételt.

Ismernünk kellett például a zsidó, a mohamedán, a budhista, a kínai vallások elveit, hittételeit, ősrégéit, egyházszervezetét. A hellének és latinok ősvallásának ragyogó meséit éveken át kellett tanulnunk. De a katolikus ifjút arra, miből állanak a protestánsok hitbéli igazságai s a protestáns ifjút arra, mik a római egyház igazságai, meg nem oktatták egyik egyház tanítói se. Ha főlemlítették a másik egyházat, csak kicsinylés és levitázás céljából tették azt is. Igaz méltánylást a felekezetes gondolkozás alig ismer. Kint az életben okosság, szükség, emberszeretet s gondolkozásunk nemessége parancsolja minden egyház és minden hit igaz tiszteletét, de erre a magasabb tanintézetek alig készítik elő a tanuló lelkét.

A múltak maradványa ez a kislelkűség.

De a mikor a keresztyén egyházak tanító intézeteiben is ez a szokás: Vajjon nem természetes-e, hogy a zsidók szertartásairól, imáikról, énekeikről, áldásaikról, hálaadó istendicséreteikről alig tud valamit társadalmunk? Együtt élünk velük. Együtt adunk-veszünk, csereberélünk, vásárolunk, perlünk, mulatunk, dévajkodunk velük, de a szent házaikban elhangzó istenigék titkaiba behatolni eszünkbe se jut. Se falun, se városon nem törődünk vallásos életükkel.

Pedig a vallások összessége oly fenséges természet-tudomány! A tudományra törő sóvár lelkek gazdagabb anyagot s magasabb czélt alig találhatnak maguk előtt. S mennyi tévedéstől, mennyi balgatatag hittől, mennyi tudatlanságtól s fonák indulattól szabadulnánk, ha egymás hitbeli életét igazán ismernénk!

Társadalmunk tanultabb, műveltebb, sőt tudomány-mívelő rétegei se ismerik eléggé a zsidók egyházi életét s szertartásaik minden titkát és szépségét. A magyar irodalomban alig van nyoma annak, miből állanak a zsidók egyházi énekei és imái. S úgy hiszem, Európa többi nemzetének irodalma is alig fordít ezekre elegendő és élénk figyelmet.

Köznépünk nagy tömege semmit se tud róla. De ezt sok oknál fogva természetesnek találom.

Elemi iskolákban nem ismertetik. De még felsőbb tanintézetekben sem.

Az istentisztelet énekei és imái héber és talán káldéi nyelven is szerkesztvék. E nyelveket nem értik, még a

zsidók tetemes része is csak gyengén ismeri. De meg a falusi zsidónak is meg nem magyarázható különös sajtósága magánéletben is, üzletben s közhelyeken is a német nyelv kedvelése, a mit ugyan megszokott már nála a magyar köznép, de a mely a zsidót az ő szemében mégis némileg idegennek mutatja. Pedig a zsidó mindenütt beszéli s jól beszéli a magyar nyelvet. Némely nemzetiségi vidéken csakis ő beszél az állam nyelvén.

Falusi kisdud zsinagógáikban vagy imaházaikban összejönnek ünnepenként a zsidók s éneklük imáikat s szent himnuszaikat. Az ének hangja kihallatszik az utcára s a köztérre. Gyerekek, ifjak, öregek, arra menők megállanak és hallgatják. Nem értenek belőle semmit. A mit nem értenek: az alatt titok is rejtőzhetik. S mindig akadnak együgyű babonás emberek s gyakran akadnak gyűlöletszítók besúgók és bujtogatok, a kik a köznéppel el akarják hitetni, hogy a zsidók a maguk titkos nyelvén a keresztyének megrontására sóhajtoznak a maguk istenéhez. S a bujtogatásnak meg van a következése, ha mikor valamely ok miatt lázban ég az emberek agya vagy lángra készül lobbanni szenvedélye.

Pedig az imaházak szertartásai, az énekek és imák, az áldások és dicséretök nagyon szépek. Még keresztyén felfogásból, még a költészet és műtörténet világánál is nagyon szépek.

Vannak áldások, könyörgések, fősóhajtasok és dicséretök, melyek még Mózes könyveiből valók. Idősebbek háromezer évnél. Vannak részek és szakaszok a tal-

mudból, Jézus Krisztus korszakának közeléből. Ott vannak Dávid zsoltárai istennek ama csodálatos és fenséges dicsőítése, melynél szebbet azóta se alkotott a költők lángelméje. Maguk a keresztények is, kiváltképpen Kálvin minden árnyalatú hívei egyik legszen-
tebb egyházi szertartásuknak tartják ezek éneklését. Ott vannak Hammu, Hakhaszid Samuel, Jizmael, Mar Bar Ravina imái és énekei s Halevi Alkabez Salamon, Mózes Ben Majmon s Juda patriárkha magasztos imái és himnuszai. Ott vannak az Atyák megszerkesztett cikkei s a nagy zsinatnak, az Anse Kneszesz Hagdaolónak áldásai. Ott vannak a Bujdosások szomorú és szent dalai. A könyörgések, a hálaimák, a szentírásból és a talmud részeiből szerkesztett énekek, áldások és istendicséreték.

Minden hétköznapra, minden szombat és ünnepnapra, a sátoros és nagy ünnepekre mind ez imák és énekek vannak elrendelve. A szertartásos igék a cziczith és tefilin alkalmazásakor, a thorának a frigyszekrényből való kivételekor s a mikor oda visszateszik, étkezés-
kor, esketésnél, új kenyér megáldásánál, újhoid idején, elhunytakért való emlékezésnél mind ezek hangoznak a buzgó hívők ajkairól. Bármiként vélekedik okoskodó s nyereség után/nyargaló századunk a vallásokról: míg a vallás tiszteletben részesül s a lelkek égre törő ábrándjait fentartja: addig a zsidók ősi vallása minden jó ember tiszteletét megérdemli.

II.

(Az eszlári zsidók. – A jesivák belső élete. – A pálinka-mérésből eredt viszály. – Az idegen metszők egész napi időtöltése. – Koldus zsidók is vannak ott. – A vérvád szerint készülő puska.)

Ama húsvét előtti szombaton az eszlári zsidók csaknem minden felnőtt férfitagja ott volt az imaházban. Azért is, mert húsvét szombatja volt s azért is, mert akkor kellett metszőt és előimádkozót és rabbihelyettest választani.

Mintegy huszonöt zsidó család lakott Eszláron. Két Lichtmann és két Einhorn család s azon túl a Grósz, Groszberg, Szüszman, Braun, Frenkel, Klein, Löventhal, Veiszstein, Rozenberg, Römer, Junger, Fájerman, Lusztig és Sarf családok. S még ezeken kívül is három-négy özvegy asszony, magános ember. Mindezekről szó lesz többé-kevésbé e történet folyamában. Vagy tíz család ó-faluban, ugyanannyi Új-faluban, a többi Tót-faluban lakott.

S volt a templomban rajtuk kívül még vagy két koldus is, a ki asszonyával s gyerekeivel ez napon épen Tisza-Eszláron kéregetett.

Az istentisztelet nyolcz óra tájban kezdődött s tizenegy óra tájban ért véget. Különösen komoly és ünnepléses volt e napon.

A három idegen pályázó mind jesiva-növendék volt. Tudni kell, minő hanghoz, minő énekhez szokik az Európa keletén levő jesivák növendéke.

A serdülő ifjú a szegényebb j esi vakban padon s néha földön ül kopott pokróczon vagy gyékényfonaton. Könyvből, vagy a rabbi előre való mondása után fennhangon mondja vagy olvassa az imát, a fejtegetést vagy éneket. De énekelve mondja még a magyarázat igéit is, még az imákat is. Feje s felső teste előre és hátra hajlik folytonosan s néha oldalra is. Hangjának lejtését mintha magyarázná testének mozgása. Napkeleten, a szent földön, az arabok közt s az Eufrates vidékein divatozik ez a szokás a zsidók és mohamedánok iskoláiban. Kétségtelenül onnan hozták Európába is.

A zsidók története rettenetes és hosszú történet. Az egyiptomi szolgaság, a sivatagon való bujdosás, a babilóniai fogság, a hellének és latinok kegyetlen uralma, Jeruzsálem pusztulása, a kétezer évi bujdosás és hányattatás nagy szenvedésekkel van tele. Voltak diadalmas és dicsőséges korszakok is. A nagy himnuszok és lángoló isten dicséreték ezek emlékezetét tartják fenn. A zsidó faj csodálatos önérzete s istenében helyezett határtalan bizodalma innen táplálkozik.

De szüksége is van erre. Mert énekei és imái, áldásai és könyörgései a nagy nemzeti fájdalom emlékeit is őrzi. Nagy költői erő van ez énekekben, imákban és áldásokban. A zsidók szertartása a nemzet történetének fölidézése minden nap. Csodálatos hősköltemény, mely azonban szomorúsággal teljes. Komor felhők borítják a hívők áhítatát s ezeken át csak ritkán tud áttörni Izrael istenének arcza fényessége. Ez a fényesség tartja fenn a reményt a majdan eljövendő dicső-

ségre és boldogságra. De a zsidó, a mikor ezredéves szenvedésein kesereg bánatos lelke, csak könyein át látja még a reménység sugarát is.

Ezért hasonlít a zsidók istentisztelete a gyászoláshoz, éneke és imája a sírás hangjaihoz. Mintha most is a babiloni vizek mellett ülnének s hegedűiket fűzfára aggatva siratnák elhagyott hazájukat. Ha bizonyos ünnepnapokon idegen ember belép szentegyházukba, mintha egyetlen családot látna, a ki most temeti édes apját, édes anyját.

Az a szennyes és ócska ruhában kuporgó szegény bókher ott a jesivában eltanúlja a síró hangot. Nemzedékről nemzedékre mindig egyenlő ez a hang. Néha csöndesen mormolja egyik-másik imáját, majd zokogó kiáltásban tör ki s kiáltó hangja folyton ismétlődő egyenlő hanglejtéssel, mintha bánatos zsolozsmát akarna zengeni.

Versenyre kelt az a három pályázó metsző ott az imaházban. Mindegyik azt akarta bebizonyítani, hogy fájának fájdalmát ő érzi legjobban.

Ezen a napon még se történt meg a választás. Meg kellett azt még fontolni. Aludni kellett rá. Az első benyomás megvesztegetheti az ítélőtehetséget. A választást csak húsvét után ejtették meg Liehtman Móricz öreg vagyonos zsidó lakásán. Vagy tizenöten jöttek ott össze a hitközség tagjai s a bizonyítványok megvizsgálása után Svarcz Salamonra esett a választás.

Ez lett a nagy pernek egyik főalakja is.

Hogy mit csináltak ez napon összesen és egyenként az eszlári zsidók: ezzel a kérdéssel utóbb sokat foglal-

kozott a bírói vizsgálat. E szombat estéjén csakugyan történt valami, a mi minden szombat estén nem szokott történni.

Ugyanis mind Szüszman Jakab, mind Einhorn József új-falui lakos s pálinkamérő kocsmáros volt s valamelyik már az előző napokban olcsóbban mérte a pálinkát, mint a másik. E miatt viszály támadt köztük s annak kiegyenlítésére szombat estéjét tűzték ki. Mind a ketten Lichtman Jakab vagyonos haszonbérletért kérték föl bírónak. A választott bírósági összejövetelre az imaház pitvarát választották ki s este gyertyagyújtás után ott jöttek össze az egyezkedő felek. Megjelent ott a fölkerített bíró, azután az egyik fél, testvérjével Einhorn Májerral és sógorával Römer Jakabbal s megjelent a másik fél is, Szüszman Jakab, az ő tanújával, Grószberg Leonnal. A tárgyalás, vita, egyezkedés sokáig tartott, az utcán járó-kelők és szomszédok az imaházban sokáig láttak gyertyavilágot, esti tíz óra tájban sikerült a kiegyezés.

Sokáig az volt a vizsgálóbíróság véleménye, hogy az esti órákban történt valami az imaházban.

A bíróság mást is akart tudni. Azt, hogy húsvét szombatján miként töltötték el az egész napot az összes zsidók. A nyomozások sok apró részletet hoztak napvilágra.

Bizonyossá lett, hogy a pályázó metszők egyike se szállt kocsmába vagy vendéglőbe. Rendes vendégfogadó nem is volt Eszláron. Csak apró kocsmák voltak, a hol rendes éjjeli szállást kapni nem lehetett. De a pályázó

metszők szegény emberek voltak, pénzük alig volt s eszükbe se jutott kocsmába szállni. Gyalog jöttek oda, gyalog mentek el, a hogy sorsuk hozta magával. Régi szokás és jó szokás különben is, hogy az idegen földről jött pályázókat a hitközség tagjai fogadják vendégül.

Svarcz Salamon és Braun Lobi metszők Taub Emánuel volt metszőnél voltak szállva. A galicziai Bukszbaum Ábrahámot Szüszman Jakab fogadta vendégül. Szüszman algondnoka volt a hitközségnek.

Béggel nyolcz órától kezdve az imaházban voltak közel tizenegy óráig. Onnan a hitközség tagjai hazamentek mind s a metszők is szállásadó gazdáikkal, a kikhánál meg is ebédeltek. Délután négy óra tájban újból az imaházba mentek s mintegy egy óra folyásig lehettek ott.

Ez után csakhamar Lichtmann Móriczhoz mentek ozsonnára. A három idegen metsző s házigazdáik: Tauh és Szüszmann. A tanúk úgy emlékeznek: napszálltakor értek oda. Április 1-én hat óra tájban nyugszik a nap. Lichtmann Móricz a legvagyonosabb zsidó volt Eszláron, vagyonát ő maga mintegy 25 ezer koronára becsülte, idős is volt már, közel a hetvenedik életévhez s már e miatt is tekintélyben állott a falubeliek előtt. Illő volt, hogy megvendégelje a metszőket.

Az ozsonna borozgatásból állt s borozgatás közben éneklésből. A metszők szent dalokat énekeltek. Van a zsidóknak néhány csodálatos szépségű régi, nagyon régi vallásos énekük. Nagy nemzeti fájdalom lüktet ezekben a dallamokban. Sokban emlékeztet bennünket

a régi magyar szabadsághősök bujdosó dalaira, az úgynevezett kurucz zene alkotásaira. A hangsúlyozás rendjében, a zenei ritmusban van is valami rokonság a két keleti eredetű zene között.

Ott maradtak vacsorán is. Mikor a csillag feljött: akkor ültek le az estebédhez. Szüszman Jakab azonban hamar eltávozott. Neki a pálinkaviszály kiegyenlítésére kellett sietni az imaház előpitvarába, a hová várták a tárgyaló felek. A három metsző és Taub Emánuel esti kilencz óra után távoztak el. Mentek szállásukra, nyomban lefeküdtek s másnap kora reggel haza indultak.

Voltak az napon Eszláron kolduló zsidók is. Mikor a bíróság nyomozta őket: minden eszlári zsidó emlékezett rájuk, de nevöket, származásukat s hová való illetőségüket senki se tudta. Igaz, hogy a kéregető, házaló koldust minden dolga iránt kikérdezni nincs is szokásban. A nyomozásnak sokáig nem volt eredménye.

Később azonban a felriasztott társadalom száz meg ezer tagja nyomozott, puhatolt, ügyelt s gyanakodott minden ismeretlen s hajléktalan zsidóra. Ezek segítségével végre a bíróság is nyomra jutott.

A koldus zsidó neve Volner Herman, harminczhat éves, nős, szabolcsmegyei származású. Egyéb foglalkozáshoz nem értett, csak a hajtsárcodáshoz. Eljárt vásárokra s ökörvásárló mészárosok és kupeczek számára hajtsárnak ajánlkozott. Bitkán kapott eféle foglalkozást is, a fizetés is csekély volt s azért leginkább koldulásból élt. Kéregető útjára elvitte feleségét is s négy vagy öt éves kis gyereket.

A zsidók, még a szegényebbek is, szívesen adnak a hajléktalan koldusnak alamizsnát. Néhány fillér készpénzt, egy kis ételt vagy ruhadarabot. Kivált ha asszonya s kis gyermeke is van.

B napon egy másik koldus is vetődött Eszlárra véletlenül. Ennek a neve Lövi Malvin volt s hír szerint sátoralja-új helyi származású. Ez azonban később úgy eltűnt szem elől, hogy a bíróságnak nem volt vele alkalma tovább bajlódni.

Ezek a koldus zsidók mind a négyen az egyházfinál kaptak nappali és éjjeli szállást.

Az egyházfi vagy templomszolga Sarf József volt. A falusi nép zsidó harangozónak nevezi, noha a zsidóknak nincs harangjuk. Az imaház közvetlen szomszédságában volt szegényes lakása s a mellett a zsidó fürdőház. Gondozta a fürdőt s istentiszteletek alkalmával az egyházfi teendőit végezte. Mesterségére nézve foltozó varga lett volna, de abból megélni nem tudott. Eljárt tehát mezei munkára a parasztgazdáknak. Volt családja, a melyre még sokszor visszatérünk. Egyetlen tehenén s kevés házi bútorán kívül egyéb vagyona nem volt.

Ő adott szállást Volnernak és családjának s a másik szegény asszonynak. Ő gondoskodott arról, hogy a koldusok külön-külön egy-egy zsidónál tisztességes ebédhez jussanak. Az egyik koldusasszony beteges volt s a másik csaknem egész nap azt ápolta. A két asszony azelőtt sohase látta egymást. Volt Sarfnak a házikója mellett egy boglya szalmája. A két koldusasszony annak tövében

üldögélt egész napon a napsütötte oldalon. Ápril 1-én még hűvös van, ezen a napon épen hűvös volt, de a mikor a nap kisütött, a boglya tövében kellemes és enyhe volt az idő. Azután a koldus megszokta már az idő viszontagságait.

A koldusok másnap elhagyták a falut. Külön Volnerék s külön a magános asszony. Mindegyik ment a maga barangoló útjára.

– – Íme az eszlári zsidók húsvéti szombatjának története, a mint ezt a bíróság sok munkával és aprólékos figyelemmel összeállította. Azért tette, hogy valami gyanús jelenséget vegyen észre. Ez napon tűnt el a szegény cselédlánya. eltűnéséből került ki a vérvád. Nem azon a napon alakult meg a vérvád, hanem sokkal később. Előbb a sajtó czikkei, azután országgyűlési beszédek s gyűlölködő felekezeti izgatások alakították meg. Híre lassanként eljutott az eszlári nép fülébe is. Gyöngye lelkek ott is akadtak, a melyekben meggyökeresedett a vérvád babonája. Nyomban visszaemlékeztek a szegény lányka eltűnésére, a zsidók húsvétjára s az idegen metszők otlletére. A balgatag hit látássá erősödött s a látásnak csakhamar akadtak tanúi, de koholói is. A bíróság vizsgáló embereit is magával hurcolta ez a hiedelem. Ezek az emberek, noha egyébként mívelt, tanult s józan férfiak, azt gondolták, hogy a lányka eltűnésének napján az eszlári zsidók közt valami különös, valami szokatlan dolognak kellett történni. Hiszen ha egész hitközség szeme láttára, fényes nappal veszik a keresztyén szűz véré: lehetetlen, hogy

ama napnak történetéből valami gyanús tárgyi jelenléteget kipuhatolni ne lehessen.

De mi hát a vérvád? Minő alakban jelentkezik az az emberi cselekmény, mely a vérvádra okul és alapul szolgál? És ha csakugyan van ily cselekmény, mik azok a mellékkörülmények, melyek azt saját fajtájú különös bünténynyé teszik?

A nyájas olvasó ne mosolyogjon e kérdésen. Ne is borzadjon meg. A nyelvtudósok, a néprajz és összehasonlító néptan bűvárai, a különböző hitregék magyarázói sokkal furcsább és sokkal fontosabb kérdéseket is támasztanak, s azokra teljes tudományos buzgósággal keresik a kielégítő feleletet. A vérvád minden esetre eleven tünete a tömeg időnkénti gondolkodásának. Alakja tehát arra, hogy megismerjük, eléggé érdekes.

A magyar irodalom nem ismeri. A magyar nép hagyománya se ismeri. De kell lenni valami német leírásnak, mely ezzel foglalkozik. Az eszlári vérvád bíróságához beküldték ezt s a bíróság vizsgáló tagjai lehető figyelembevétel czéljából az ügy irataihoz csatolták. E leírás szerint így áll elő a vérvád alapját képező cselekmény:

A páskához, a mit maczesznak is neveznek, kóser liszt kell. Kóser szó a közhasználatban azt jelenti: tiszta. Az őrlésnél rabbinak vagy legalább egyházfinak kell jelen lenni, másként a liszt nem lehet kóser.

A kóser lisztből a rabbi felügyelete alatt készül az áldozó páska. A rabbi megáldja a páskát, héber nyelven

imádkozik s imáját így végzi, de már német nyelven: »Íme ez a páska vértől, vérből, vérben és vérhez. Vegyétek s nőjjetek és tenyészszetek általa, hogy egészségesek, erősek és tiszták legyetek. Tartsátok meg a törvényt szigorúan.« Erre minden jelenlevőnek páskát ad s kiki azt áhítattal eszi. Hatása az, hogy a ki eszi, nemcsak büntől, de betegségtől is mentes. A páska elkészítésének módja se a zsidó szentírásban, se a talmudban nincs leírva, de a hagyomány tisztán őrzi. Tizenhárom zsidónak kell ott jelen lenni, kik nagy esküt tesznek a titoktartásra. Ártatlan keresztyén száritott vérenek porát keverik a lisztbe. Rendesen szűznek vérét szerzik meg. A vérből, mikor azt megszerzik, haza is visznek s a küszöb körül vele a falat befecskendezik. Az áldozatot összedarabolják s darabonként eltüntetik.

Így él a vérvád alakja a babonás ember képzeletében. Egyik s másik részét még bővebben is kiszínezik, kiczifrázzák. Tanúlt ember, de minden más tiszta gondolkozású ember is első pillanatra észreveszi, hogy az egész kép szertartások, vallásbeli jelszavak s hitregék össze nem függő csonka részleteiből van egybeillesztve, és összekoholva. Lehet újabb keletű is, lehet régi is. De tartalma és iránya szerint a középkori zsidóüldözés koránál régibb nem lehet.

Bizonyos az, hogy a magyar nép nem ismeri s hírére se hallotta. Sőt akkor se hitte el, a mikor húsz év előtt rettenetes izgatás nagy szenvedélylyel súgta fülébe. Én magam a nép körében soha nem hallottam,

Nem is foglalkoznám én ezzel az oktalan babonával, ha komoly bíróság s a nemzetek figyelme és érdeklődése egykor nem foglalkozott volna vele. S ha a per változatai közt az emberi lélek nagy és fenséges kitörései nem lobbantak volna fel szemeim előtt. Méltók arra, hogy az írói művészet örökítse meg őket.

A LÁNYKA ELTŰNÉSE.

I.

(Solymosi Eszter. – Édes anyja. – A szegénység. – Huri Andrásné. – A nagy meszelés április 1-én. – Mikor és kik látták Esztert utoljára? – Anyjának panaszai. – A vérvád megalakulásának külső körülményei.)

A lányka neve Solymosi Eszter volt. 1867-ik évben, december hó 9-én született, tehát 14 éves, három hónapos és huszonhárom napos volt 1882-ik évi április 1-én, a mikor eltűnt. Életkora fontos kérdéssé vált utóbb a perben is s az orvostani és élettani tudományos kutatások mezején is. A lányka korának vizsgálata kicsinynek látszó, jelentős észlelésekre vezetett. Nagy elmék, nagy tudósok, világszerte ismert nevű férfiak foglalkoztak vele nagy komolysággal. A lányka neve egy kis fejezetnek címe a tudomány történetében.

Anyja özvegy Solymosi Jánosné, születési nevén Jakab Mária. Vagyontalan, szegény napszámos asszony, tiszta-eszlári lakos. Vallására nézve keresztyén, kálvinista s gyökeres magyar fajta. Három élő gyermeke volt akkor. János nevű fia, akkor már 24 éves; Zsófi nevű

lánya, akkor 17 éves és Eszter. Az anya a lányka eltűnésének idején 47 éves volt.

Napszámból élő szegény özvegy asszonynak szegény a sorsa, de szegény a gyermekének sorsa is. Mi a napszám faluhelyen, a Tisza partján, a mit egyes asszony megkereshet? Nyolczvan fillérnél többre számítani nem lehet naponként. S vannak ünnepnapok, a mikor nincs munka s nincs napszám. A téli napok nagy részében épen nincs munka. Néha-néha beteg is az özvegy asszony. Egész évi keresete sehogy se rúg többre 200 koronánál. Egy-egy napra esik általában ötvennégy fillér, a régi számítás szerint huszonzét krajczár.

Ebből kell az özvegy asszonynak lakást fizetni s a tél hideg napjain fűtőt szerezni.

Ebből kell negyed magával élni, a mindennapi élelmet, húst, lisztet, zsiradékot, sót, tüzelőt beszerezni.

Ebből kell magát és három gyermekét ruházni.

Ebből kell adóját fizetni, közterheit leróni az államnál, az egyháznál, a papnál, tanítónál, orvosnál, gyógyszerésznél.

Ebből kell az élethez való kedvet is naponként összegyűjteni s fentartani; a lélek nyugalmát a kétségek rohamai közt megőrizni, a gyermekeket szeretni s azok jövőjéről gondoskodni.

Miként lehet ez?

A bölcsek, az állam kormányzói, a gazdagok, a népnek gondviselői, kísértsék meg azt a napi 54 fillért naponként négy ember közt felosztani lakásra, fűtőre, élelemre, ruházatra, adóra, betegségre, életkedvre,

munkaerőre, szeretetre. Vajjon hány fillér esik egy-egy embernél mindezekre külön-külön?

Nem lehet kiszámítani.

Azonban a szegénység bölcs és találékony, néha a lángelme erejéig találékony. Csak épen önmagától nem tud szabadulni.

Szegény volt az eltűnt lányka sorsa is.

Tizenkét éves koráig anyja mellett volt. Azután elszegődött, cseléddé vált. A magyar közbeszéd azt mondja: másnak lett keze-lába. A mikor legszebb, legkedvesebb, legokosabb a lánygyermek: akkor kellett anyjának őt elbocsátania. A mikor szabadságban, napfényben, játékban és tanulásban kellene idejét a gyermeknek tölteni: akkor kell elszegődnie s idegen emberek közt cseléddé, szolgává lennie.

Az eltűnt lányka 1880-ik évi szeptembertől a következő új évig Pap Albertéknél szolgált. Fizetése: enni-inni való, egy kis ruhácska s néhány korona volt. Az egész 1881-ik évet már a falun kívül tanyai birtokon töltötte. Szilvássyné nevű birtokos tanyáján volt egy tanyai alkalmazott, Olajos Bálintné nevű özvegyasszony, maga is cseléd, ő fogadta magához cselédnek. Ez a tanya öt-hat kilométer távolságra van a falutól. Innen már ritkán mehetett haza édes anyjához, ritkán láthatta isten házát s játszó gyermekpajtásait. Az 1882-ik év elején kilépett a szolgálatból, hazament édesanyjához s a mellett töltött két hónapot. Márczius 1-én azonban ismét elszegődött Tisza-Eszlár-Újfaluban lakó Huri Andrásnéhoz. Asszonyának születési neve Olajos Julianna.

Élt férje is. Ezek se voltak épen vagyonosak. Volt kis házacskájuk s Huri András, ha jól emlékszem, valami csősz vagy kerülő volt, valami alsórendű közember.

Itt szolgált az eltűnt lányka egy hónapig.

Nagy kérdéssé alakult e perben: Vajjon a szolgálatadók jó szívvel voltak-e az eltűnt lányhoz? Huri András nem igen lehetett a lányhoz se szelíd, se mord, mert ő kevés időt töltött otthon. Huri Andrásnéra a vizsgálat adatai azt bizonyítják, hogy kedvelte a lánykát s jól bánt vele. Így nyilatkozott a lányka anyja is. Maga Huriné annyit mond, hogy csak egyszer dorgálta meg egy hónap alatt: az eltűnés napjának reggelén. A megdorgálás okát, körülményeit s mértékét nem beszélte el. Egyébként azt vallja, hogy csendes, szelíd gyermek volt az eltűnt lányka.

Nyájas olvasóm ne gondolja, hogy csupán írói kedvtelésből vázolom az eltűnt lányka élete sorát oly részletesen. Okom van nekem erre. E munka folyamán egészen kigömbölyödik az az ok. De majd később. A hol a fölött elméledünk: miként fejlődik az évek sora szerint az a gyermek, a ki születése pillanatától kezdve szegény, és serdülésének első napjaitól kezdve mindig idegenek parancsára végez cselédmunkát.

Április első napján nagy dolog volt Huriné házánál. A házat külső és belső tisztogatás alá kellett venni.

A magyar földműves a faluban rendszeren kétszer végez évenként nagy tisztogatást. Szent György havában a tavaszt s Szent Mihály havában az őszit.

Festett vagy szőnyeges, vagy deszkával bevont fala

nincs a parasztnak. Ő kívül-belül úgy meszeli be házának falait. Szobájának sincs deszkapadolata. Az a padolat vert, sulykolt, döngölt agyagból áll, melyet hetenként vagy havonként színes agyagfolyadékkal bevonnak, gyakran sárral ki is tapasztanak, hogy sima legyen s ne gödrös.

Nagy tisztogatás napján minden bútort, szekrényt, edényt s ruhaneműt kiraknak a szobából az udvarra. A falakat szép tiszta fehérre bemeszelik, a sárpadlót rendbehozzák; a kályhát, gerendákat, ajtót, ablakot leporolják s mikor a meszelés kissé megszáradt már; az udvarra kirakott bútorneműeket akkor rakják vissza a szobába.

Kívül is megmeszelnek minden falat hófehérre. Azután kitapasztják és fölkenik a ház hosszában nyúló keskeny pitvart, tornácot vagy gádort, a hogy vidékenként nevezik, végül a Tisza melletti falvak nagy részében a házfalak alját egy lábnyi magasságban színes füstökkel beföstik, beecsetelik. A füstök többnyire vagy kék, vagy feketeszínű. Amazt kékkőnek vagy gáliczkőnek, emezt koromnak nevezik Eszláron. A füstéket boltban árulják a szatócsok.

A tisztogatás napja reggeltől estélig munkával telik el. E napon nem is főznek s meleg ételt nem is esznek. Sőt délben még egy kis kenyér- és szalonnaevésre is alig kerül idő. Étlen, szomjan kell sietősen dolgozni egész nap.

Délelőtt tíz-tizenegy óra tájban Huriné beküldte a lánykát festékért Ó-faluba a boltoshoz.

Lett volna ugyan boltos közelebb is, de csak zsidó. Azonban az eszlári zsidók szigorúan megtartják az ünnepet s kivált húsvét szombatján be volt zárva minden boltjuk. Az Ó-faluban volt egy keresztyén boltos, Kohlmájer József nevű, ide kellett bemenni a lánykának.

Huriné Új-faluban lakott, ennek is a déli végéhez közelebb, Kohlmájer boltja pedig az Ó-falu északi végéhez feküdt közelebb. A kettő közti távolság a kissé kanyargós utcákon bőven megvolt harmadfél kilométer. Oda és vissza tehát a lánykának több mint öt kilométernyi utat kellett tenni. Meglehető szapora lépéssel ez egy egész órai út.

Hogy ezt az utat pontosan mely órában végezte a lányka: ez jelentős dolog.

Azok, a kik a vérvádat támasztották, először úgy eszelték ki a dolgot, hogy a zsidók a lánykát az esti órákban ölték meg, a mikor a pálinkaügy tárgyalása miatt az imaház pitvara ki volt világítva. Ámde azt semmi jelenséggel és semmiféle tanúval nem tudták hihetővé tenni, hogy idegen metsző este is lett volna az imaházban. Azt a gyanút pedig, hogy csupán eszlári zsidók ölték volna meg a lányt, az eszlári keresztyén nép kinevette, kigúnyolta.

Oly időpontot kellett tehát a vérvétel idejeként kiokoskodni, a mikor az idegen metszők ott voltak az imaházban. Ez az időpont reggeli 8 órától legkésőbb délelőtti féltizenkét óráig állhatott elő. Azt a józan köznép egyik-másik tagjának fejébe is be lehetett verni, hogy messze földről jött s oda visszatérő idegen, ismer-

retien metszők képesek lehetnek a keresztyén szűz véérének megszerzésére.

Huriné azt mondta, féltizenegy óra tájban küldte a lányt füstéért. Adott a kezébe kék füstéért két krajczárt, koromért – fekete füstéért – szintén két krajczárt.

Ha így volt is: a lányka nem ment egyenesen a boltba. Elfogta az úton először a közeli szomszédságban lakó Láncki Gáborné. Kikérdezte: hova megy? Mikor megtudta: ő is adott a lánykának egy krajczárt, neki is hozzon himest vagy füstéket. Hímesnek nevezik ott azt a börsönyforgácsot, melynek színes levével füstik a húsvéti pirostojást. – De elfogta a lánykát Csordás Gáborné is, ő is kikérdezte s ő is két krajczárt adott a lánykának, hogy neki meg hozzon ezért csizmasarokra való patkószeget. Mindebben idő telt.

Kohlmájér a boltos azt mondja, hogy a lányka déli 11 óra tájban volt nála s nyolcz-kilencz krajczár ára veres és kék festéket vásárolt. Ez a boltos hat hét múlva, sőt még később május 20-án vallott a bíró előtt. A füstékben nyilván tévedett, mert a lányka veres füstéket nem vásárolt, hanem kéket és feketét s tojásra való hímeset. A krajczárok számában is tévedett, a patkószegegről pedig nem emlékezett meg. Tévedhetett tehát a pontos idő meghatározásában is. Ez nem is csoda. Ötven nap múlva melyik boltos emlékezik biztosan arra, hogy egy ismeretlen, jelentéktelen cseléd-lány hány órakor fut be hozzá pár krajczárnyi árucikkért?

A lányka testvérénje, Solymosi Zsófia, május 20-án azt vallotta, hogy tizenegy óra tájban találkozott a lánykával a mint jött vissza a boltból, látta is kezében a éárga kendőbe kötött füstéksomagot. Május 30-án más-ként mondja az időt. Azt mondja: 11 és 12 óra közt találkozott a lánykával, a mikor az még csak ment a boltba. Szeptember 8-án is nyilatkozott s akkor azt mondta, hogy visszajövet is látta a lánykát, de akkor se volt még déli 12 óra. – Ez a tanú ingadozik az időre nézve.

Van még két tanú.

Bózenberg Herman ó-falui lakos, boltos és pálinka-mérő déli 12 és fél órakor bort vitt ajándékba a Taub Emánuelnál ebédelő két idegen metszőnek. De miután szombat volt, nem maga vitte, hanem keresztyén cseléd-jével vitette. Cselédje Solymosi Zsófia volt. Ekkor találkozott vele együtt Solymosi Zsófia később eltűnt Eszter öcscsével az utcán s beszélgettek is pár perczig. ugyanekként adja elő a találkozás esetét és idejét a 14 éves Rózenberg Rózi is, Rózenberg Herman leánya.

Több megbízható tanút az eltűrd lányka utolsó perczeiről nem találtak. Később, több mint egy év múlva, akadt ugyan a végtárgyalásnál még néhány tanú, de hogy ezek vallomása mit jelent, arról később szólok.

Feltűnt nekem már akkor is, hogy a vizsgálóbíró se Csordás Gábornét, se Láncki Gábornét rendesen ki nem hallgatta az időre nézve, a mikor ők a hímesre, illetőleg a patkószege pénzt adtak a lánykának. Van

valamely gondolatom erről a látszatos mulasztásról, de annak kifejtése is később lesz helyén.

A lánykát tehát déli 1 óra után nem látta többé senki. Huriné, mint mondja, hiába várta haza. S úgy állítják a tanúk, hogy már déli 12 órakor csodálkozott Csordás Gáborné előtt, hogy az a lányka oly sokáig késik.

Solymosiné, az anya, azt mondja, hogy Huriné már délután 2 óra tájban átment hozzá s kérdezte, hogy a lányka nem ment-e haza, vagy hogy ő, az anya, nem bizott-e rá valamit, nem küldte-e valahová? Ekkor tudta meg leánya elmaradását.

Elmúlt a nap, elmúlt a rákövetkező éjszaka is s a lányka nem került meg. Vasárnap az anyja már végig járta a falut és sírva panaszkodott, a kivel úton-útfélen találkozott, hogy elveszett Eszter lánya, nem látták-e valahol, nem hallották-e hírét?

Így állott szóba vasárnap délután Sarf Józseffel is, a zsidó egyházfival, a kinek lakása előtt vezet el az út Új -faluból Tót-faluba is, Ó-faluba is. Sarf azt mondta neki:

– Ne búsuljon szomszédasszony, megkerül a lánya, csak valahova elbódorgott. Történt már ilyen eset Hajdu-Nánáson is, ott is elveszett egy gyerek, már a zsidókra kezdtek ráfogni, hogy ők emésztették el, de azután csak hazajött a gyerek, valahol a zombékok közt aludt hosszú ideig.

Így beszél el Solymosiné is, így Sarf is, tehát kétségnek nincs helye, Sarf mindig azt hitte, hogy a vérvád gondolata e vigyázatlan ötletből sarjadzott ki. Én is azt hiszem.

Sarf bizonyára nyilvánította e véleményét az első napokban mások előtt is. De Solymosiné épen elmondta mindenkinek. Harmadnapon már mindenki beszélte, aki a lányka eltűnte iránt érdeklődött. Azonban a falubeliek, férfiak és asszonyok, teljes képtelenségnek tartották a vádat és sehogy se hitték, hogy a zsidók révén veszett volna el a lányka. Egyelőre a bánkódó anyja se tartotta a gyanút komolynak.

Április 4-én mégis elment Vencsellőre, fölkereste a közigazgatási járás főnökét, Jármay Jenő szolgabíró s jelentette neki a lányka eltűntét. A szolgabíró megkérdezte, mi a véleménye: miként tűnt el? Azt felelte, hogy az ő véleménye szerint a zsidók emésztették el s azért szeretné, ha a hatóság a zsidó imaházat megvizsgálná; – így vélekedik a falu is. A szolgabíró azonban megnyugtatta, sőt figyelmeztette, hogy ilyesmit ne higyen, akárki akármit beszél vagy gondol.

A napok teltek. Az eltűnt lánykának semmi nyoma nem mutatkozott. Eltűnéséről hivatalos közövést bocsátottak ki, melyben ott volt személyleírása. Ennek se lett semmi sikere. De az emberek agyában mindenféle feltevés keletkezett. Részletesen kinyomozni azonban senkinek se jutott eszébe, hogy az utóbbi napokban a lányka miként viselkedett, nem volt-e beteges és képzeldő, nem voltak-e kedélyének háborgó vagy fájdalmas kitörései, érzésében s gondolkozásában nem voltak-e észrevehető zavarok s mi történt közte és asszonya közt az utolsó órákban?

Mindez hiányzik az összes vizsgálat anyagából.

A mikor nekem a törvény alkalmat nyújtott a vizsgálat menetét megtekinteni s azt ellenőrizni, akkor már késő volt ez iránt nyomozni. De erkölcsileg is lehetetlen lett volna. Oly erőszakossá vált a vérvád közvéleménye, hogy a védelemre hivatott igazságszolgáltatási férfiaknak lehetetlen volt a tanúkkal való érintkezés. E férfiak tisztán védekezésre szorultak, az igazság kiderítésére semmit nem tehettek.

De mi volt hát az igazság?

E kérdésre adok feleletet, de csak a munka végén. Oly zavarossá lett az ügy, sok véletlennek találkozása és sok mesterkéltén készített jelenség, sok tudományos kérdésnek eltorzítása, a népszenvédélynek vitát nem tűrő sok megállapodása oly homályossá tette, úgy összekuszálta az egész eset képét, hogy a míg minden tünetet és jelenséget egyenként meg nem vizsgálunk s azok eredetét, természetét s valóságát föl nem derítjük: az egyszerű és valódi igazságról alig lehet szólni.

Az eltűnésnek több oka lehetett.

Lehetett baleset.

Lehetett öngyilkosság.

Lehetett ismeretlen helyre távozás vagy elhurczolás.

Lehetett közönséges gyilkosság vagy emberölés. Lehetett természetesen az is, hogy egy vagy több zsidó ölte meg s tüntette el a lánykát.

De a zsidóság elleni gyűlölködés elemi erővel tört ki. Készülődött ez már évek óta, de a lányka eltűnése lobogó lángra szította. A napi sajtó elkezdte tárgyalni az ügyet. A törvényhozás képviselőházában fenyegető

kérdést intéztek a kormányhoz s hangosan vádolták a közigazgatást és igazságszolgáltatást, hogy nem teszi meg a kötelességét. A felzúdított közvélemény nem fontolgatott. Egyszerűnek és világosnak látta, hogy a zsidók vették a lányka vérért. Senkinek se jutottak eszébe az eltűnés egyéb lehető esetei. Lezúgták azt, a ki más lehetőségről is beszélni mert volna. A sajtó a múltnak avarjából napfényre hozta a megtörtént vérvád-eseteket. Magyarországon is volt a XVIII. században kettő. Az évkönyvek korábbi századokból is feljegyezték kettőt. Németországban a középkor utolsó századaiban húsz-harmincz esetet is följegyezték. Az emberek nem tűnődtek, az évkönyvírók tévedésének lehetőségét meg nem engedték. Vitathatlan bizonyosságként kiáltották ki, hogy ha lehetett vérvád a múltban: lehet ma is s az eszlári lányka eltűnése mindenesetre a vérvádnak különös bűncselekménye.

Sohase csodálkoztam a fölött, hogy végre Tisza-Eszláron is akadtak, a józan, higgadt, hirtelen fellobbanásra sehogy se hajlandó okos magyar nép közt olyanok, a kik a külső és viharos izgatásra utóbb elhitték vagy, a mint mondani szokás, szerették hinni, hogy a vérvád babonás módozatai közt a zsidók emésztették el a szegény lánykát.

Solymosiné május 4-én újra elment Jármly Jenő szolgabíróhoz s most már nyomatékosan jelenthette, hogy az egész ország hiszi és tudja, mi történt; az országgyűlés is felszólalt, a hírlapok is tudnak már mindent, az egész falu egy véleményen van, már a kis

gyermek is erről beszélnek; tartson tehát vizsgálatot.

A szolgabíró higgadt és komoly férfi volt, maga közvetlenül a babonaperbe beleavatkozni nem akart, irt hát levelet a községi bírónak Tisza-Eszlárra, hogy a helyben szállongó hírek és híresztelések tárgyában tartson nyomozást s erről nyújtson be hozzá jelentést.

Ezt a levelet Solymosiné hazavitte s a községi bírónak átadta.

A községi bírót Farkas Gábornak nevezték. Elemi iskolákat végzett, írni és olvasni jól tudó, eszes, mozgékony, sőt furfangos elméjű mezei gazdaember az úgynevezett parasztok osztályából. A vérvád későbbi körülményes megalakulására ő többet tett, mint rajta kívül mindazok, a kik vele együtt közreműködtek.

Nem hiszem, hogy olvasta vagy hallotta volna, hogy a múlt században miként szokták a vérvádat megalakítani s ahhoz a bizonyítékokat összegyűjteni. De ő azért a maga eszével azt kitalálta.

A vérvádak rendezőinek se nálunk, se másutt soha nem volt alkalmuk ahhoz, hogy felnőtt, értelmes, kifogástalan tanúhoz s kétségtelen tárgyi jelenségekhez juthattak volna. Találtak vagy készítettek bizonyos jeleket, azok alapján és azok segítségével az emberek lelkébe sugalmazták a vérvádat, azután fölkellették a gyűlölet és boszú szenvedélyét s végre kerestek és fogtak tanúkat. A tömeg, ha szenvedélye már fölkel, csak boszuló sikert követel s e célból nemcsak elnéz, hanem meg is követel minden erőszakot, sőt könnyedén gyakorol erőszakot maga is. Törvénnyel, alaki-

sággal, védelem szentségével, az embernek természetes jogaival nem törődik.

A vérvádhhoz először is valami emberi holttest szükséges. Fiúé vagy lányé, de leginkább lányé. A középkor közepén s végén felnőtt ifjak holttestét is gyakran szerepeltették. A damaskusi vérvád esetében élemedett szerzetes holttestéről volt szó.

Gyakori eset volt hajdan, hogy a holttest körül zsidó írással, héber betűkkel, vagy zsidó vallási szertartásos szerek jeleivel ellátott papír, pergamen vagy ruhafoszlány hevert. Annak bizonyosságára, hogy ott zsidónak kellett jární. Volt eset, a mikor vashoroggal a tetem bőrére akasztottak egy darab zsidó írást. Magyarországon a sárosmegyei esetben egy gyermeknek bőrén voltak nagy vastag rajzolatokban kék, zöld és veres foltokból zsidó vagy arab betűk. Nem füstékkal színezték ki a bőrt, nem is kívülről való beedzésből támadtak a betű alakú foltok. A foltok olyanok, mintha hullafoltok volnának. A tudomány akkori állása szerint a foltok keletkezését megmagyarázni senki sem tudta. A hullafoltok ismerete is gyenge volt még, s úgy tudom, a törvényszéki orvostan még nem is vette észre. Hogy a hullafoltok zsidóbetűk alakját ölték magukra: ezt természeti és bölcseleti lehetetlenségnek talán nem lehet tartani, de bizonyos, hogy ily alakú hullafoltot, mióta az élettan és orvostan okszerű fejlődésben van, még nem észleltek. De mindegy. A tömeg elhitte, hogy a foltok alakzata zsidó betűt ábrázol, s hogy isten így akarta a rejtőző bűnöst az igazság szeme elé állítani.

Azonban a vérvád rendezői leleményesük. Pótolni tudják a hiányokat, be tudják tölteni a hézagokat. A péri vérvád esetében a külső erőszaknak semmi nyoma sem volt a kis fiú tetemén; az eszlári vérvád esetében pedig holttest se volt, mégis meg lehetett a vádat szerkeszteni.

Ehhez azonban tanú kellett, még pedig zsidó tanú. Először gyerek tanú, azután felnőtt tanú. Felnőtt zsidó tanúsága nélkül a múlt században egyetlen vérvádpört se tárgyalhatott a bíróság.

Csakhogy a múlt századokban könnyű dolog volt ily tanút szerezni. Szabad volt a kínzó vallatás, a testnek és léleknek kegyetlen gyötrése. Ha egy-két zsidó elpusztult is az irtóztató kínok között, mindig akadt néhány, a ki megtört, mielőtt lelke elszállt volna s kész volt mondani mindent, a mit tőle kívántak.

Ma emberségesebb felfogás uralkodik. Az uralkodók, a törvényhozások s a kormányok komolyan tiltják, sőt botrányos esetekben súlyosan büntetik a kínzó vallatást. Azonban alsóbbrendű, nyersebb erkölcsű s fonák gondolkozású közegek elvértve, titkon és szórványos esetekben ma is meggyötrik a vádlottat s ha a vádlott bűnössége csakugyan bebizonyul: a közönség s a bíróságok gyakran elnézik a vallató közeg vétkeit. Különösen elnéző a tömeg, ha gyűlölködő vak szenvedéllyel követeli a boszút.

II.

(Hátha éretlen kis gyerek lenne a tanú? – A községi bíró rokonsága. – A kis Samu zsidógyerek beszéde. – A vizsgálóbíró nem nyomozza ki, honnan ered a kis gyerek beszéde – Az első nyomozások.)

Azonban könnyű megfogni tanúnak az éretlen kis gyermeket. Ott a példa XVI. Lajos francia király fiának esetében, ki undok vétket vallott saját édes anyjára, s ott a példa a péri vérvád alkalmával az öt éves kis zsidó fiú esetében, a ki saját apja, Péri Ábrahám ellen részletes és kimerítő vallomást tudott tenni.

Farkas Gábor községi bíró eszes és agyafürt ember volt, s volt egy igen eszes nőrokona, ha jól emlékszem, testvérhúga: Farkas Eszter, Sós Andrásné; volt egy növendék rokonlány, talán Sós Andrásné édes lánya a kezük ügyében, a 12 éves Sós Erzsébet s volt két bizalmas hajadon felnőtt lány ismerősük: Szabó Juliánná és Tanyi Eszter. E négy nő kezéből került ki tanúnak az első kis zsidógyerek.

Volt Sarf Józsefnek egy kis fia, Samu nevű, 4 éves és 9 hónapos. Ott szokott játszadozni a zsidó imaház s apja lakása mellett levő úton, utcán és libalegelőn. A három falurésznek minden találkozó útja itt van, erre kell elmenni mindenkinek egyik falurészből a másikba. Az említett lányok a közeli szomszédságokban laktak. Közel lakott Sós Mihályné is. Ennek pitvarában Szabó Juliánná és Tanyi Eszter április második felében játszadozni, enyelegni szokott a kis Samu gyerekekkel.

Egyszer s másszor egy-két falat harapni valót is adtak a gyerekeknek, czukrot s effélét.

Semmi nyoma annak az Írásokban, hogy a kis zsidógyereket ők naponkint oktatták s valamire kitanították. Még arra se kérdezték ki a lányokat és asszonyokat, Vajjon mióta s miért játszadoztak ők a kis gyerekekkel?

Ez pedig szokatlan, sőt példátlan dolog.

Ha egy házban, egy földél alatt laknak: a négy éves és kilencz hónapos fiú, ha zsidó gyerek is, eléggé kedves, virgoncz és bájos lehet arra, hogy, ha ideje van hozzá, 19 éves hajadon parasztlány is eljátszadozzék vele. De hogy idegen, felnőtt, férjhez menő parasztlányok és fiatal asszonyok az addig előttük ismeretlen kis, szegény, rongyos öltönyű zsidó gyereket fölkeressék, közeli ház pitvarába odavigyék, neki kedveskedjenek, czukorral, kalácsal édesgessék, a mit se azelőtt, se azóta sohase tettek: ez mégis fölötte különös. Minden esetre érdemes lett volna ezt gondosan kipuhatolni.

De hát így történt. Érdekes a folytatása.

Pásztor Józsefné született Tanyi Erzsébet május 2-án libáit hajtotta haza a legelőről Sarfék háza előtt. A kis Sarf Samu pajkosan, rakonczátlanul odaugrott a libák közé s azokat szétzavarta. Pásztor Józsefné ezen felindulva, a kezében levő fűzfavesszőt megsuhogtatta a gyerek felé s haragosan, fenyegetőleg rárivallt. A gyerek a mérges hangra elfintorította az arcát s azt felelte:

– Azért se mondom meg magának, mit csinált apám a magyar lánynyal.

Íme a szó!

A ki mérgesen, gorombán szól rá: annak nem mondja meg a kis gyerek, mit csinált apja a magyar lánynyal. A gyerekész gondolatának ellenkező fele tehát kétség-telenül az, hogy a ki szépen bánik vele: annak meg mondja.

Így volt szoktatva napok óta.

A tizenkét éves Sós Erzsébet azt beszéli, hogy neki a kis gyerek azt mondta:

– Behívta atyus a magyar lányt a templomba, ott egy karszékbe ültette, Móricz fogta a kezét, atyus fogta a fejét, a metsző megvágta a lábát, azután elvitték arra, a hol az a nagy fa van.

A temető felé mutatott a gyerek, ott volt a nagy fa. A Móricz, a kiről emlékezett, Sarfnak idősebb fia. a kiről még sok szó esik.

Tanyi Eszter, tizenkilencz éves hajadon leány, Sós Mihály né pitvarában beszélgetett a kis fiúval s így adja elő a beszélgetést. Kérdezte a kis fiút:

– Volt-e nálatok egy lány?

– Volt.

– De láttad-e te azt a lányt?

– Láttam.

– Ki hívta be azt a lányt s mit csináltak vele?

– Atyus hívta be a lányt, leültette, kezét hátra-kötötte, a száját rongygyal bedugta s megmosták a lányt, a metsző bácsi pedig elvágta a nyakát.

– Hova tették a lányt?

– Azt nem tudom, mert Móricz bezárta az ajtót.

Sós Andrásné Farkas Eszter, a bíró testvére azt beszélte, hogy ápril 30-án ő azt hallotta a kis fiútól, a mint ez a paraszt gyerekeknek beszélte, hogy »atyus hívta be a magyar lányt, megkötözte és megmosta, metsző bácsi pedig megvágta, csirkét is vágott nálunk«.

Szabó Julianna tizennyolcz éves hajadon akként beszél, a mint Tanyi Eszter. Ő is Sós Mihályné pitvarában kérdezősködött a kis fiútól.

A szolgabíró levelére Farkas Gábor községi bíró május 6-án tartott nyomozást a községi jegyző segítségével. A nyomozásról jegyzőkönyvet készített s abba a most ismertetett nyilatkozatokat vette be.

A jegyzőkönyvet még e napon beküldte Jármay Jenő szolgabíróhoz, ki ezt nyomban a nyíregyházi királyi ügyészhez, mint közzvádlóhoz terjesztette.

A vizsgálóbíró május 19-én hallgatta ki a kis Sarf Samut. Eletkorát négy évben és kilencz hónapban határozta meg. Előtte így beszélt a kis fiú:

Solymosi Esztert ismeri. Eszter bement lakásukra, apja Eszter szájába fehér rongyot dugott, azután teknőben mosdatták és egy nagy zsidó bácsi egy hosszú késsel nyakát megvágta úgy, hogy a feje leesett. Csak egy vágást tett rajta. Móricz fogta a fejét, ő pedig (maga a kis Samu) tartott egy tányért s abba piros vér csurgott, azután megfogták Esztert s vitték a pitvaron át a templom felé, kezét, lábát és fejét fogták: Brenner meg a fia, Soványkakas meg a fia és Móricz. Sokan voltak ott. Ott volt Kutyakorbács is. Mondták, hogy Esztert a Tiszába vitték, de ő nem látta. – A kis

fiúnak elébe állították Svarcz Salamon metszőt s erre azt mondta: »Ez a nagy metsző bácsi, a ki Esztert megvágta«. »

Íme a kis fiú leghosszabb nyilatkozata.

Tudni kell, hogy az általa emiített Brenner valódi neve: Braun Ábrahám; – a Soványkakas valódi neve: Lusztig Sámuel s a Kutyakorbács valódi neve: Grósz Márton. Mindezek eszlári zsidók. Ama furcsa nevek gúnynevek. Némely vidéken a parasztok is gúnynevet adnak a zsidóknak. De például Kutyakorbács nevet nem adnak, minthogy a köznép kutyakorbácsot nem használ, nem is ismer. Ilyen kezebelit csak vadászgató urak használnak. Ezek a gúnynevek csak néhány eszlári úr ajkán éltek. A kis Samu ezeket a maga szegény családi körében soha nem hallhatta. A zsidók önmagukat falun nem csúfnéven nevezgetik. A kis gyerek fülébe úgy sugdosták e neveket.

Jól tudta ezt a bíróság is. Nem is adott a kis zsidó gyerek beszédére semmit. Azt legalább semmibe se vette, miként adja elő a kis gyerek a lányka megölésének a módját.

Nem is vehette komolyan.

Hiszen nincs oly törvény a világon, mely négy-öt esztendőös gyerek fecsegését jogi súlylyal bírónak megengedné elfogadni.

Azonban más az ítélobíró dolga s más a vizsgálóbíróé. Ha az ítélobíró szentül hinné is, hogy a gyerek igazat mond, még akkor sem ítélné el a vádlottat, ha a vádat egyéb erősség nem támogatja. A vizsgálóbíró

pedig akármily éretlen gyerek szavaiban is jelenséget keres s gyakran talál is. Tünetnek tekinti, melyből kiindulhat s a mely helyes nyomra vezetheti őt.

Csakhogy azt gondosan meg kell neki vizsgálni, Vajjon a tünet valódi-e vagy koholt? Mi az oka? Miként keletkezett? A keresett irányra utal-e vagy sok más irányra is? Sok hiábavaló munkát, gyakran káros és veszélyes munkát végez a bíró, ha mindezt elmulasztja vagy ha erre a vizsgálatra képtelen.

Ebben az esetben ezt a vizsgálatot elmulasztották.

A kis zsidó gyerek csacsogását komolynak vélték.

Ha el nem mulasztják: érdekes lélektani részletekhez jutnak el.

Rájöttek volna arra, hogy a kis gyerek ápril elsejétől húsz vagy huszonötödik napjáig semmit se beszélt, semmit se tudott. Rájöttek volna arra, hogy a kis gyerek csak akkor kezdett beszélni, a mikor már a vérvád a sajtóban, a törvényhozás képviselőházában s onnan Tisza-Eszlárra érve, a falusi mende-mondában kiképződött s határozott alakot öltött. És arra is rájöttek volna, hogy csak akkor kezdett beszélni, a mikor már az útszélen, a libalegelőn és Sós Mihályné pitvarában Tanyi Eszter, Szabó Juli és Sós Erzi napokon át játszadoztak vele, édesgették s nyalánksággal magukhoz szoktatták.

Négy-öt éves gyerek, ha nem csodagyerek, nem emlékszik hetekkel előbb történt dolgokra. A kis gyermeknek csodálatos figyelő képessége naponkint százszor több dolgot és jelenséget észrevesz, mint a felnőtté.

De a mily gyorsan és tömegesen lepi meg agyát az észleletek, oly gyorsan és tömegesen nyomják el azokat a következő napok észrevett jelenségei. Akis gyerek igen jól tudja, mert élénken érzi, hogy éhes, ha éhes, – de még olyan négy vagy öt éves gyerek alig volt a világon, a kinek eszébe jutott volna arról beszélni, hogy három vagy négy hét előtt milyen éhes volt s miként verte el éhét. így van egyéb jelenséggel is, mely látása vagy hallása, vagy tapintása körébe férközik.

Szülői ügyetlenül védekeztek a falubeli mendemonda s a gyerek fecsegése ellen. Egy kis lánykájuk halt meg márcziusban vagy áprilisban. Csecsemőlánnya. A szülők azt beszélték mentségül, hogy ennek holttestét s ennek megmosatását látta a kis Samu. E helyett megfigyelhették volna gondosan, kik enyelegnek, kik játszanak a kis Samuval, kik hívják el a szomszéd házakhoz, kik s miről beszélgetnek vele, s kik édesgetik, holott az előtt észre se vették és szóba se álltak vele.

A bíróság látszat szerint azért is félvállról vette a gyermek beszédét, mert ez a vérvétel cselekményének lefolyását nem egy módon adta elő, s egyébként is hihetetlen volt, hogy a gyilkolásnál a kilenez éves Móricz fogja az áldozat fejét s a 4 éves és kilenez hónapos Samu tartsa a tálat, a melybe a vér csörgedez. A külső rábeszélés megtörténtét az ily részletek nagyon világosan elárulták.

A nyíregyházai büntetőtörvényszékhez május 6-án vagy 7-én érkeztek be a kis Samu beszédéről az írások. A törvényszék valósággal késlekedett az ügy elinté-

zésével. A közzéadott csak május 12-én indítványozta, hogy tartsanak vizsgálatot és pedig a helyszínén. Indoka az volt, hogy »tanúk vallomásaival azon jogszerű gyanúok állapíttatik meg, hogy a kérdéses helyben és időben Solymosi Eszter akár esetleges erőszakos nemi közösülés, akár ellopás és idegen kézre játszás, akár megölés céljából, idegen befolyás és erőszak által veszett el vagy tűnt el«.

Ebben az indokban se ész, se igazság. Hiszen az összes iratokban egyetlen szó se fordult elő, egyetlen jelenségre se utalt semmi, mely erőszakos nemi közösülést vagy ellopást s idegen kézre játszást engedett volna sejtetni. Csak arról volt szó, hogy a zsidók húsvét szombatján megölték a leányt. De ezt se tanúk vallották. A tanúk csak a kis Samu gyerek beszédéről szóltak.

Május 12-én már az egész ország a vérvádról beszélt. Más országok társadalma is megtudta a tiszta-eszlári esetet. Miért kellett tehát álnok színbe öltöztetni a vádat vagy gyanút? Miért kellett erőszakos nemi vétéséről vagy ellopásról s nőragadásról beszélni? Hiszen ha valósággal a zsidók vették vérért a keresztyén szűznek s ha ezt húsvétjuk szombatján imaházukban fényes nappal cselekedték: akkor másról, mint a történelmi vérvádról beszélni csakugyan nem lehetett.

De ez az álnokság bizonyos fokig mégis becsületére válik korunknak s műveltségünknek. Ez azt teszi, hogy a vérvád babonája ott rejtőzik ugyan nemcsak a babonás köznépnek, hanem a tanult művelt embernek, sőt

a bírának lelkében is, de azért ezt a művelt emberek, a bírák mégis röstellik bevallani. A babonát érzik ugyan dolgoznak is benne, de azért a műveltséggel összeférőnek el nem ismerhetik.

A vizsgálatra törvényszéki aljegyzőt küldtek ki. Se a törvény, se a gyakorlat meg nem engedte, hogy ily fontos ügyben ily alsórendű bírósági tisztviselő végezze a vizsgálat nehéz és nagy munkáját. De a törvényszék túltette magát a törvényen s a gyakorlaton.

Nem ez volt a baj.

Hanem az, hogy az aljegyző fiatal és tapasztalatlan ember volt. Elég tehetséggel és minden rossz indulat nélkül, de tele feltűnési vágygyal. Napfényre hozni a vérvádat, mely még eddig alig sikerült valakinek s ezzel magára vonni a világ figyelmét: erre a fiatal lélekben úgy is folyton pezsgő nagyravágyás méltán törekedhetik. S ha a fiatal ember csakugyan hisz a vérvádban: nagyravágyását nem is lehet nemtelennek gondolni.

Az aljegyző neve: Bary József.

Május 19-én kezdi Tisza-Eszláron a nyomozást. Négy nap alatt nagyszámú tanút hallgat ki, zsidókat és keresztyéneket egyaránt.

Megvizsgálja az imaházat. Ennek előpitvarában egy helyütt a falat újonnan tapasztottnak s újonnan meszeltnek találja.

Az imaházzal Lengyel Istvánné háza szomszédos, az imaház kertje e ház faláig terjed. E fal tövében egy hosszú tölgyfadeszka fekszik a földön s a deszka alatt

új ásás nyomai. Az új ásást széthányják s úgy találják, hogy ott egy kis üreg volt valami edény számára, de nem holttest számára. Megállapították, hogy azt a kis üreget csak tegnap bonthatták fel.

Vettek észre lábnyomokat is a kertben az új ásás körül. Ezeket »idegen« lábnyomoknak ismerték fel.

A következő nap, május 20-ika, szombati nap volt. Az előző péntek estéjén több zsidó akart Sarf József-nével beszélni, két zsidó el is vitte az imaház kulcsát s bement imádkozni a templomba. Így jelenti a kisbíró s jelentése igaznak bizonyult.

Fölásták a templom padozatát, a fürdőházat, Sarf lakását és kertjét »a Solymosi Eszter hullájának« avagy erre vezethető gyanúnak feltalálhatása céljából.

Május 21-én kimennek a Tiszára. Kirendelnek halászokat, a kik szigonyokkal megkotorják a folyam medrét.

Sehol semmi eredmény.

A folyam medrének ez a megkotrása nagyon jellemző. Teljes tapasztalatlanságra mutat.

Hiszen a holttest a folyóvízben meg nem marad azon a helyen, a hol látszólag a vízbe merült. A folyóvíznek a szerint, a mint apad vagy árad, különböző áramai vannak a meder minden részén. A holttestet az áramok fekvő helyéből kimozdítják, azután elsodorják s esetleg néhány nap alatt is messze-messze elhurcolják. De az is lehet, hogy iszappal eltemetik.

A lányka eltűnése óta ötven nap telt el. Ötven tavaszi nap, a mikor a Tisza többször is áradni szokott, hoz-

van magával a Kárpátok olvadt hóvizét. ötven nap alatt mit nem csinálhatott a tehetetlen holttesttel az áradó folyam!

S a holttestben is van élet. A halálnak néma élete. A feloszlás, a test alkatrészeinek légneművé való átalakulása. Ötven nap alatt a gázoktól duzzadó tetem ötször-hatszor is felszínre juthat s órákon, sőt napokon át a víz felső rétegében sodródhatik lefelé. A hullagázok kiszabadulnak, a tetem ismét a fenékre száll alá. Újabb hullagázok támadnak: a tetem megint felbukkan. A Tisza esése az alföldön kicsiny, kilométerenkint alig 6 centiméter, alacsony vízállásnál tehát lassú a folyása, de a tetemet ötven nap alatt mégis száz meg száz kilométer távolságra ragadhatja.

Négy napi lázas jövés-menés, kihallgatás és nyomozás után se az eltűnt lánynak semmi nyoma, se a zsidók bűnösségének semmi tárgyi jelensége. Más irányba kellett terelni az eljárást.

Tanút kellett szerezni.

A TANÚ.

I.

(Sarf Móricz életkora. – Az anyakönyvek hajdan. – Miért kell Sarf Móriczot letartóztatni? – Elbeszéli, miként ölték meg a zsidók Esztert. – E vallomást Péczely Kálmán veszi írásba. – Péczely rablógyilkos volt. – Sarf Móricz csendbiztoshoz kerül.)

A tanú neve Sarf Móricz. Apja Sarf József, az eszlári zsidó templomszolgának vagy egyházfőnöknek, a nép által úgynevezett zsidó harangozónak fia. A kis Samu gyerekek testvérbátyja.

Nagy vallomást tett. Azt beszélte, hogy ő látta, a mikor a zsidók Solymosi Esztert az imaházban fényes nappal megölték. Elmondta körülményesen, miként oltották ki a lányka életét, miként vették vérére. Vallomása azért is különös, mert saját édes apját is közvetlen gyilkossággal vádolta. A vizsgálat első feladata volt, meghatározni életkorát. A kis Samu gyerek is beszélt a lányka megöletéséről, de ő ötödfél éves kora miatt tanú nem lehetett. Móricz életkorát tisztába kellett hozni, mert ő lett a tanú.

Magyarországon akkor nem volt állami és polgári anyakönyvvezetés. A különböző egyházak maguk vezették anyakönyveiket híveik születéséről, házasságáról és haláláról. A papok és lelkészek voltak az anyakönyvvezetők. Jó pap jól vezette, rossz pap rosszul vezette, de valahogy mégis vezette. Az állam nem sokat törődött az anyakönyvvel. Nem volt általános hadkötelezettség se. A katonát erőszakkal fogták vagy önkéntesekből toborozták, a finemű gyerekek életkorával e miatt se kellett törődni. A születés törvényessége s az öröklési jog biztossága se volt nehéz kérdés. Birtokjoga csak a nemességnek s a városi polgárnak volt; a nemesek és városi polgárok maguk gondoskodtak polgári, öröklési, törvényességi dolgaik biztonságáról. A törvényhozás csak 1827 óta gondolt arra, hogy az anyakönyvek könnyedén el ne pusztuljanak, ha már valaki vezeti őket. De hogy vezessenek is anyakönyvet mindenkiről: akkor se rendelte meg világosan.

A zsidók szegényebb részének éppen nem volt rendes anyakönyve a fálvakon. A múlt század közepéig a zsidó nem vehetett ingatlan birtokot – házak, földek, erdők fölött nem osztozhattak gyermekei. Csak ingó értéke volt, melyen könnyű volt az örökösök osztozása. Az elaggott szülők rendszeren életükben felosztottak mindent a gyermekek között. A zsidó bujdosó nép volt, még ma is az napkelet felől napnyugat felé. Másutt születik s másutt hal meg. Sírja nem ott domborul, a hol bölcsője ringott. Nemzedékekre terjedő otthon nem ismer. Magyarországra Ausztriának lengyel tartomá-

nyaiból jön először a Kárpátok lejtőire, azután a magyar nagy alföldre, később az ország fővárosába, s lassanként Bécs, Berlin, Amerika felé. A tiszai huszonöt vagy több családfő közül alig négy-öt született ott. Ha se vagyona, se ingatlan öröklése, se állandó tanyája nincs; ha őseiről azt se tudja, hol alusznak örök álmukat; ha még állandó nevük sincs, hiszen alig 115 éve annak, a mikor az állam hatalma kényszerítette őket állandó családi név felvételére: hát akkor csakugyan mit ér neki az állandó anyakönyv. Ki őrizze azt s ha bujdosik: hova s miért hurcolja magával?

A múlt század első feléből nagyon kevés zsidó anyakönyv van Magyarországon. A mi van is, csak rabbik magánföljegyzéséből áll. Nagyon kevés öreg zsidó el itt, a ki apjának, öregapjának születése helyét, idejét s törvényességét okirattal tudná igazolni. Tisza-Eszláron se volt anyakönyv, a mikor Sarf Móricz született. Hosszas bírói nyomozással kellett születési idejét meghatározni.

Apja Sarf József azt mondta, hogy első feleségével, Fajermann Bettivel, 1867. évi januárban lépett házasságra s Móricz fia 1868-ik év július vagy augusztus havában született. A hónapra és napra nem emlékezik. Mostani felesége, Müller Leni, a fiú mostoha anyja csak megközelítőleg tudja, hogy Móricz tizenhárom éves múlt.

Megkérdezték az öreganyát, Fajerman Farkasné, születési nevén Dávid Sárát. Szerinte nem is Betti, hanem Borbála volt a lánya neve. Nem tudja, hogy

lánya melyik évben kelt össze Sarf Józseffel, de azt tudja, hogy Móricz azután másfél évre született.

Az illetékes rabbi, Fried Jakab semmit se tud Móricz születéséről. A ki körülmetélte: az Grosz Énok ládányi lakos, most is él, de ő se tud felvilágosítást adni. – Kihallgatták a szomszéd keresztyén asszonyokat is. Urbán Józsefhé, családi nevén Csizmárk Juliánná, úgy adja elő, hogy az ő Miklós fia 1867-ik évi február lén született. Móricz pedig ez után két hónapra. Megegyez vele Hajdú Mihályné Krobák Ottilia is, a ki 1869. évi februárban került Sarfék szomszédságába, a mikor már Móricz két év körüli futkározó gyerek volt. Ezekkel ellenkezik a bába, a ki szintén keresztyén. Neve Buchta Szigfridné, Nóvák Amália. Szerinte Móricz 1868. évi augusztusban született. így beszélnek a gyerek keresztszülői is, Szüszmann Jakab és neje, a kik onnan emlékeznek jól, mert Móricz születése után hat hétre született az ő Éliás nevű fiúk.

A nyomozás vége az lett, hogy Sarf Móricz valószínűleg 1868. évi augusztusban született s hogy 1882. évi április 1-én már elmúlt tizenhárom és fél éves. Ebben az életkorban vádlott nem igen lehetett, de tanúnak már sokkal inkább el lehetett fogadni, mint négy-öt éves Samu öcscsét.

De tanú-e hát vagy vádlott?

A kis Samu beszéde szerint a lányka vére vételénél ő is tevékenységet fejtett ki. E szerint neki is bűnrészesnek s így vádlottnak kellett lenni. De csak azért, hogy előzetes letartóztatására törvényes ürügy legyen.

Ha mindjárt kezdetben tanúvá teszik: akkor letartóztatni, rokonaitól elkülöníteni, a világtól elzárni nem lehet. Akkor nem lehet vele titkon, ellenőrzés nélkül beszélgetni. Akkor előreláthatólag tizenöt vagy tizenhat éves lesz, mire végtárgyalásra érik az ügy, s ez esetben érettebb elmével talán nem mondja meg az igazságot. Vagy talán nagyon is megmondja az igazságot.

A vizsgálóbíró május 21-én vizsgálati fogolylyá tette Svarcz Salamont, az új metszőt, Sarf Józsefet a zsidó egyházfit, továbbá Junger Adolfot, Braun Ábrahámot és Sarf Móriczot.

Sarf Móriczot az előző napon hallgatta ki. Tisza-Eszláron, ha nem csalódom, a községházánál nyilvánosan történt a kihallgatás.

A fiú vallomása minden körülményre nézve összevágott a többi zsidó vallomásával. Elmondta, hogy április 1-én 8-9 óra tájban mentek a zsidók az imaházba s 10 óra tájban távoztak el. Ő is ott volt velők az imaházban. Délután 6 óra tájban megint volt imádkozás, s este 8-10 óra közt ismét odamentek azok, a kik a pálinkamérés kérdésében egyezkedtek. Köztük volt az ő apja is. Ő maga nem volt velük, de az imaház pitvarában ő gyűjtötte meg a két szál gyertyát.

Ő azután az ajtóban hallgatódzott. Hogy mi fölött tárgyaltak: nem tudja, csak annyit értett meg, hogy Einhorn József és Szüszmann Jakab közt volt valami »veszedelem«. Solymosi Esztert nem ismerte. Miként tűnt el: nem tud róla semmit.

Így beszélt. Ha csupán saját emlékezetéből beszélt

így: elméjének becsületére válik emlékezete. Hiszen ötven nap telt el április elseje óta. Azonban valószínű, hogy időközben az öregek többször beszélgettek füle hallatára erről a napról, azért emlékezett annyi részletre is.

Előre meg kell említenem, hogy korához, műveltségéhez és környezetéhez képest testileg is, lelkileg is elég fejlett, értelmes fiúnak találtam Sarf Móriczot. Hogy miként lett tanúvá: ennek nagy története van. Hogy e történet minden kis részletét tisztán meg lehessen érteni, már most közölnöm kell tanúvallomását.

»Solymosi Eszter – úgymond – szombaton délben tizenkét óra körül édes apám hívására, midőn az Ó-faluból jött haza, bejött házunkba. Apám azzal hívta be, hogy a gyertyatartót vegye le az asztalról. Solymosi Eszternek, midőn apámmal a házunkba bejött, kopottas fehérés kendő volt a fején, vörösés kendő a nyakán, fehérés forma vizitke és valami – ha jól emlékszem – kékes szoknya volt rajta«.

Vizitkének nevezik Tisza-Eszláron azt a kis festett mosó-szövetből készült ujjas mellénykét vagy kabátkát, melyet a szegényebb sorsú parasztlánykák viselnek. Otthon csak ingvállban vannak, nyakukon s derekukon keresztül kötött kendővel, hogy nyakuk és mellük ki ne lássék. Ha azonban boltban van dolguk vagy látogatóba mennek: felöltik azt a kis olcsó kabátkát. Ezért nevezik azt, de csak a legújabb időben, vizitkének. A magyar falusi nép nem igen tudja azt, mit jelent latin-francia-német szó: vizit.

Sarf Móricz így folytatja:

»Hogy a leányt Solymosi Eszternek hívták, onnan tudom, mert apám Eszternek szólította. A leánynak gazdasszonya Huri Andrásné volt, mert mama megkérdezte, hogy kinél lakik. Megnevezte, hogy Huri Andrásnénál lakik. Solymosi Eszter azonban majd úgy nézett ki, mint testvére, Solymosi Zsófia. Solymosi Eszter a gyertyatartókat a mint levette asztalunkról, föltette atyusom meghagyása folytán a sifonra. Midőn a leány a székről leszállott, akkorra a templomból egy koldus zsidót beküldtek a lányért, a koldus zsidó megfogta a lánynak a kezét és kicsalta magával a templomba. Ott a templom pitvarában a magas barna koldus zsidó a leányt megragadta és a földre terítette«.

»Ekkor kezdett a leány jajgatni és ordítani, de ekkor hirtelen a már ott volt téglási és tarczali metszők a leányt a földön megnyomták és a Tisza-Lökről jött jelenlegi tiszta-eszlári metsző, Svarcz Salamon megmetszette a lány nyakát és veres cseréptányérba eresztették a vért s midőn a tányér tele folyt vérrel, a vért fazékba öntötte«.

»E jelenetnél nem voltam bent a templomban, hanem kívül, a templom ajtaja kulcslyukán néztem. Apám ott nem volt, hanem bent volt a házunkban«.

»Midőn a leányt bevitték a templomba, a templomajtót belülről riglivel bezárták. A templomban a főntebb emiuttetteken kívül jelen voltak: Lusztig Sámuel, Braun Ábris, Weiszstein Lázár és Junger Ábrahám«.

A fiú így végezte vallomását:

»A lányt előbb egy ingre vetkőztették s úgy met-szette meg a metsző, – a lány mezítláb volt. Midőn a lány már nem mozdult, a nyakát rongygyal bekötötték, úgy ismét felöltöztették. A lányt a metszők fogták, a koldus zsidó levetkőztette; midőn meghalt: ugyancsak a koldus zsidó felöltöztette. – Az eset után bementem apám és anyámhoz a szobánkba és megbeszéltem nekiök, hogy a lányt megölték, akkor mami megtiltotta, hogy senkinek ne beszéljek erről«.

Eddig terjed megszakítás nélkül a fiú tanúvallomása, a mint egy papíron le van írva.

E vallomás Recsky András csendbiztos lakásán történt. Ugyanazon papírra még ez van rávezetve:

»Recsky azon kérdésére, hogy tudja-e apád, hogy a lányt megölték – azt felelte: tudja, mert elbeszéltem előtte, hogy megölték a lányt«.

Végül a papíron a fiúnak sajátkezű írásával e szavak állanak:

»Vallottam ezeket minden kényszer nélkül«. Aláírva: Sarf Móricz.

A »kényszer« szót a fiú nem jól írta. Így írta: »készer«. Azután egy »n« betűt irt az »é« betű után kissé a sor fölé. Így lett belőle »kénszer«. Végre a »nélkül« szót »nélkül«-nek írta.

A tanúlatlan zsidó Magyarországon az ü és ö betűt nem tudja jól ejteni ki. Rendesen fölcseréli a két betűt. Hogy a kis zsidó fiú a »nélkül« szót nem tudja jól írni, ez természetes.

De már hogy a »kényszer« szót se tudta jól írni: ennek más az oka.

A »kényszer« szó irodalmi szó. A magyar köznép ezt nem használja, tehát a fiú se szokhatta meg. A fogalmat ismeri a köznép, de jelzésére vagy a »kényszerítés« szót használja vagy ezt: »kénytelenségből«. A »kényszer« szót tehát valaki úgy beszélte a fiú tolla alá.

Több ily szó is van a vallomásában. A magyar köznép sohase mondja azt »a már ott volt téglási és tarczali metszők«. E helyett azt mondja: »az ott levő stb. metszők«. Vagy azt mondja: »a téglási és tarczali metszők, a kik már ott voltak«. Azután a magyar köznép sohase beszél így: »láttam ezt a jelenetet«. A »jelenet« szót egyáltalán nem használja.

De hát ez mind semmiség. Azt az iratot valami Péczely Kálmán nevű írnok írta s egyáltalában nem a zsidó fiú szavaival írta. A fiú beszélt valamit s az írnok az ő szavaiból kikerekített mondatokkal rendes elbeszélést irt a papírra.

Általános szokás ez minden országban s minden korszerű törvénykezésben. Esztendőnkint száz meg száz-ezernyi jegyzőkönyvet vesznek föl a vizsgálóbírák, rendőrök és csendőrök minden mívelt országban. Minden tíz jegyzőkönyvből kilenez kikerülhetlenül hamis vallomást foglal magában. Nem azért, mert a hivatalnok hamis iratot akar készíteni. Hanem azért, mert a maga esze, szokása és írásmódja szerint akarja a nyilatkozó vádlottnak vagy tanúnak szavait kerek mondatokba

szerkeszteni. Igen gyakran mást jelentenek e kerek mondatok, mint a mit a nyilatkozó akar a maga kuszált szavaival mondani. A legtöbb esetben nem származik ebből nagy baj, de azért igen sok esetben irtóztató tévedésekbe vezet az ítélő bírát. Ezért törekszenek a társadalmak arra, hogy az igazságszolgáltatásból az írásbeliséget kiküszöböljék s helyébe a szóbeliséget, a közvetlen meghallgatást tegyék.

Ha Sarf Móricz vallomásaiban csak ez lett volna a hiba: a nagy pernek egészen más a folyamata is, a vége is. Egészen másról kell itt szólnom, íme a tanúnak két vallomása áll előttünk. Az egyik május huszadikán eredt. Ebben az eltűnt lányka megöléséről nem tud semmit s az ápril elsején történt dolgokat csak úgy adja elő, mint a többi tanú. A másik vallomás május 21-én este készült. Ebben már körülményesen elmondja a lányka megöletését s gyilkosokként vagy bűnrészesekként nevezi meg a három pályázó metszőt, továbbá az ismeretlen kol-dus zsidót, végre Lusztig, Braun, Weiszstein és Junger eszlári zsidókat, de még saját édes apját is. Melyik igaz a két vallomás közül? Olyan egyszerűnek látszik a felelet: a későbbi. A törvényszéki gyakorlat rendesen az utolsó vallomást veszi figyelembe. A zsidók ellen egyetemes és mély gyűlölet lángolt akkor a társadalomban. A sajtó hihetetlen gyorsasággal s harsogó hangjának egész erejével röpitette szét a hírt a zsidó gyerek vallomásáról. A gyűlölettől izzó lelkek nem tűrtek semmi kétséget.

A mit a zsidó fiú mond, a mit utoljára mond, az az igazság.

Hogy a fiú második vallomása miként készült: azt nem tudta a világ. A részleteket szentséges hivatali titok gyanánt őrizték. A hogy őrizni kellett volna legalább egyelőre magát a vallomást is.

Volt Bary vizsgálóbíró mellett írnok is. Az írnoknak kellett a szabályok szerint a jegyzőkönyvet vezetni. Se Barynak nem volt szabad írnoka nélkül, se az írnoknak a vizsgálóbíró nélkül jegyzőkönyvet vezetni vagy embereket meghallgatni. Ez volt a törvény és gyakorlat s a törvényes rendeleteken alapuló bírói szabály. Igaz, hogy ezzel ebben a perben nem törődtek.

Az írnok neve volt: Péczely Kálmán.

Akkor ötven éves volt, tehát 1833 körül született Hernádon, tisztos magyar kálvinista szülőktől.

Rossz fiú volt. Serdülő korában már erkölcstelen útra tért. Elhagyta az 5-ik középiskolai osztályt, elhagyta szülői hajlékát is. Mint húsz éves ifjú már korhely, kocsmatöltelék s veszekedő, dulakodó természetű volt. Később tolvajságra vetemedett. Erkölcsi bizonyítványában azt állítják róla, hogy többrendbeli lopásban gyanús s minden tekintetben rosszhírű egyéniség. Huszonhárom éves korában megismerkedett egy Takács Anna nevű nővel s ennek társaságában kegyetlenül meggyilkolt egy védtelen idősebb embert.

1856-ban cselekedte ezt. Bűnpörbe fogták. A gyilkosság mellett rablással is vádolták. A kihallgatások és tárgyalások alkalmával hidegvérrel ismerte be a gyil-

kosságot. Az 1857-ik évi május 21 én, tehát éppen azon a napon, melyen ő 25 év múlva a zsidó fiút vallatta, 15 évi súlyos börtönre ítélte őt a kassai törvényszék. Az ítéletet az eperjesi főtörvényszék 1857. évi december 22-én megerősítette s neki ez év december 29-től 1872-ik év december 29-ikéig fegyházat kellett szenvednie.

A legszebb kort, az élet fenséges örömeinek s gyümölcsöző munkásságának korát börtönben tölteni! Huszonhárom éves korától harminczkilencz éves koráig! Nőtől, családtól, jó emberektől, istennek szabad napfényétől s az élet minden boldogságától elzárva! Irtóztató bűn súlyának terhe alatt görnyedő lelkiismerettel!

Büntársa, az asszony, hét évi fegyházat kapott.

A fegyházban valami boldogtalan túlbuzgó katolikus pap elhitette vele, hogy kegyelmet kap, ha vallását elhagyja s áttér a római katolikus vallásra. Megtette ezt is s 1859. évi április hó 14-én elhagyta ősei hitét is s áttért a római egyházba. De azért kegyelemről természetesen szó se lehetett.

Az illavai állami fegyházban töltötte az éveket. Erős, egészséges termetű volt. A fegyház orvosai azt tapasztalták, hogy elég erős arra, hogy a börtönbüntetés súlyosbítását, a hetenkénti böjtöt is elviselje. A böjt abból állott, hogy hetenként egy vagy két napon át csak kenyéren és vizén éljen s rabruhájában lábán vasat viseljen.

1867-ben, a mikor Magyarország s I. Ferencz József osztrák császár közt béke és kiegyezés jött létre, a

magyar király koronázásának alkalmából sok rab kapott kegyelmet, Őt akkor se tartották arra érdemesnek. De a fegyházban nyugodtan viselkedett. Elégé értelmes is volt. Irodabeli munkákat ügyesen végzett. Elvégre 1869. évi márczius 7-én kegyelem útján megszabadult. Tehát közel 13 évet töltött fogságban.

Mikor s miként jutott Szabolcsvármegyébe: nem tudom. Mikor 1872-ben a bíróságot rendezték s államivá tették: ő akkor díjnoki foglalkozást kapott a nyíregyházi törvényszéknél. Később írnokká lett, s mint ilyent küldték ki Bary József aljegyző mellé a vérvád vizsgálatára.

Előbb én nem ismertem. Csak a nagy tárgyalás alatt volt alkalmam annyira-mennyire megfigyelni. Azt nem merem mondani, hogy jól megismertem. Se annyi időm, se annyi érintkezésem nem volt vele. Szürke feje, sápadt arcza, inkább sovány, mint telt termete, előrehajló feje s rideg komor arczvonásai maradtak emlékezetemben.

Ő volt tehát a kis fiú vallatója.

A vizsgálóbíró május 21-én esti 7 órakor megengedte Recsky András csendbiztosnak, hogy éjjelre haza mehessen birtokára és lakására, Nagyfaluba. Nagyfalu alig 5 kilométernyire fekszik Tisza-Eszlár ó-falutól, ettől északra. Hogy a csendbiztos otthon tölthesse ily közelben az éjszakát, ebben nincs semmi különös.

Különös azonban az, hogy kezére adja a kis fiút is, Sarf Móriczot, hogy vigye magával. Az a czélzata, hogy a fiút Recsky másnap vigye be Nyíregyházára,

mint vizsgálati foglyot. A fiú nyugodtan ott maradhatott volna Eszláron, a hol a vizsgálóbíró is maradt. Elkülönítésére s letartóztatására ott is volt elég kényelmes helyiség. Mégis rábízta a csendbiztosra.

De hát ebben sincs még szokatlan dolog.

Azonban egyidejűleg jelentkezik Péczely Kálmán, az írnok is, hogy ő beteg, s betegsége czímén kéri, hogy eresse őt is haza Nyíregyházára a vizsgálóbíró. A bírót is megengedi.

El is megy Péczely. Csakhogy nem hazamegy, hanem ő is Nagyfaluba megy a kis fiúval és a csendbiztossal.

II.

(Recsky András, a csendbiztos. – ősei, családja. – A magyar nemesség. – A vármegye státusai. – Móríczt vallatása a csendbiztosnál. – A csendbiztos cselédei. – A vizsgálóbíró alaki törvénysértései.)

A csendbiztos Recsky András. Akkor 41 éves, nős, családos, birtokos, de zilált vagyoni viszonyok közt.

A család, melynek ivadéka, a hatalmas és előkelő magyar köznemesi családok közé tartozik. Ősi fészke: Recsk, Hevesvármegyében fekszik. Innen vette nevét is a család. Bírhatta már az Árpádházi királyok korában is. A középkor utolsó századaiban már hatalmas volt a család. Egyik tagja, Miklós, már 1447-ben az országgyűlésen képviselte a vármegyét. A vármegyék akkor, de még azután századokon át csak előkelő, nagy birtokú nemeseket küldtek a törvényhozásba. Heves- és Külső-Szolnokvármegyében három nagy falura terjedt ki a

fiági Recsky-birtok. A nőági birtokok még terjedelmesebbek voltak.

Le egész a múlt századig a Recskyek mindig kormányzó szerepet viseltek a vármegyében. Még a múlt század első felében is László és András előkelő megyei tisztviselő volt. Ha nem csalódom, az utóbbinak volt fia a szabolcsvármegyei csendbiztos.

A tisztavérű nemesi családoknak sok erényük és sok gyengeségük volt. Erősek, büszkék, szabadok és függetlenek voltak; – hazafias, családi és hadi erényekben gazdagok. A hogy Walter Scott jellemzi a középkori skót várakó urakat és nemeseket: olyan volt a magyar. A királylyal szemben bátor és joga védő. Az alkotmány csorbitását meg nem engedi. Szabadságait, kiváltságait életre-halálra védi. Faját tisztán tartja. Országát ellenségtől, töröktől, némettől szakadatlanul oltalmazza s vérét, vagyonát nem kíméli.

Voltak jobbágyai. Ezek fölött az alkotmány sok jogot biztosított a nemes urnák. Volt alkalma parancsolni, kormányozni, csaknem uralkodni. Edzett testalkat, vagyoni jólét, a szabadságharcokban hősiség, a vadászatokban bátorság, a közügyek vezetésében szabadság és függetlenség: íme ekként támadtak, így fejlődtek köztük az erős egyéniségek.

Néha eltorzult a fejlődés. Vagy az agyban, vagy az erkölcsben hiba támadt. A vagyoni jólét tékozlássá, a hatalom zsarnokoskodássá, az önérzet göggé és hetykeséggé, a függetlenség betyársággá fajult. A múlt században rohamosan megindult korszerű haladással sok

nemesi család erkölce nem tudott lépést tartani. A törvények és intézmények egyenlősége véletlenül s készületlenül lepett meg sok családot s a meglepetés sok vagyont és sok családi jólétet semmisített meg.

A hanyatlás végzete sodorta magával a szabolcs-megyei csendbiztost is. A nagy vagyon már szétzilálódott; a magasabb műveltség, a kenyérszerző és pénzhajtó ügyesség már a gyermek nevelésénél elmaradt; vadászat, lakoma, vidám társaság, szeszes italok élvezése már az ősi háznál megszokottá vált: el kellett fogadni a csendbiztosi állást.

Ez az állás pedig már az előkelőbb nemesi család sarjadékához nem volt egészen méltó.

A nemesség kormányzó működésének színtere a vármegye volt. A közférfiak három osztálya fejlődött ki itt.

Az első osztály volt a tisztviselők osztálya. Ezt az uralkodó latin nyelven magistratualisnak nevezték. Tisztviselő a múlt század közepéig csak nemes ember lehetett. Hatalomban és fizetésben nagy különbség volt ugyan az alispántól, a vármegye kormányzójától kezdve le a megyei esküdtig, de azért minden tisztviselő voltaképpen egy családot alkotott, mint a hadseregénél a tisztikar.

A második osztály volt a hivatalnokok osztálya. Ezt officialis statusnak nevezték. Ehhez tartoztak a segédhivatalok emberei, a kezelő személyzet tagjai; végül a szakemberek, a kik véleményt adtak, de a kiknek rendelkezési joguk nem volt. Ehhez tartozott a csendbiztos is, a kit egyik-másik vármegyében pandúrkomiszáriusnak s pandúrok hadnagyának is neveztek.

A harmadik osztály volt a szolgáló személyzet, a servilis status. Ezek voltak a vármegye huszárai, a börtönhajdúk, a pandúrok, a kézbesítők, a tisztí huszárok.

A pandúrok voltak a vármegye fegyveres csendőrei és rendőrei. Nem tartoztak a hadsereg kötelékébe, de némi katonai fegyelem alatt állottak. Voltak lovasok is, gyalogok is. Ezek főtisztje volt a csendbiztos. Ezek üldözték a tolvajokat, rablókat, szökevényeket, útonálló betyárokat. Az elfogottak első vallatását ők végezték. Nem a törvény alapján, hanem a gyakorlatnál s gyakran a rossz szokásnál fogva. S bizony ők nem szőrméntében bántak mindig a tetten ért vagy gyanús fogollyal. A hogy a durva, embertelen bánásmódról például még ma se lehet leszoktatni a német hadsereg tisztjeit és altisztjeit: úgy a pandúrok közt is mindig akadt, a ki a fogollyal kegyetlenül elbánt, míg csak bűnét öregében, nagyjában be nem vallotta. S ha igazi gonosztevővel bánt így el: erre a vármegyék bíróságai rendszeresen szemet hunytak. Természetesen sok ártatlan embert is ért és keserített a kegyetlen durvaság, de sok panasz e miatt se történt, minthogy nehéz volt az eset bizonyítása s hosszadalmas az eljárás s a panaszosra nézve költséges és vesződéses.

Gyakran a csendbiztosok se voltak szelídebbek, mint pandúrjaik. Sőt bátrabbak, mert több hatalmat és jogot éreztek kezükben. Az úgynevezett megyei közvélemény nem nagyon becsülte azt a csendbiztost, a kinek kezéből nyersen, éretlenül jutott a gonosztevő a bíróság

kezébe, de igen is nagyra tartotta azt, a ki a foglyot részletesen bevallott tényállás kíséretében adta át a vizsgálóbírónak.

Recsky Andrászt eredetileg szelíd vérmérsékletű embernek ismerte mindenki. De egyúttal pajkosnak és hetykének, s ha szeszes italt élvezett, házsártosnak is. Különös durvasággal vagy affélével soha se vádolták, hogy mesterkélt gyötrést alkalmazott volna azokkal szemben, kik hatalmában voltak, de annyira csendbiztos mégis volt, hogy fellobbanó hevében testi bántalmazástól ne tartózkodjék. A mint a zsidó fiú vallatása ezt meglehetősen megmutatta.

A fiú tehát a vizsgálóbíró kezéből íme mily különös két ember kezébe került.

Az egyik ember egykori gyilkos s kiszabadult fegyencz, a másik hetyke csendbiztos, a kinek a hatalmában levő védtelen ember gyöngédebb és finomabb jogaihoz alig van érzéke.

Bary József bizonyára jól ismerte a csendbiztost, de valószínűleg semmit sem tudott az írnok életének borzasztó titkairól. Lehetetlen föltenni, hogy erről tudott volna valamit.

De azért végzése törvénysértő rendelkezés, s indoka valótlan volt úgy, a hogy a jegyzőkönyvbe vette. Azt mondja, hogy Sarf Móriczot azért adta át Recskynek és Péczelynek, hogy vigyék be Nyíregyházára s adják át a királyi ügyészségnek. Ez nem igaz. Bakó Ignác pandúr világosan hallotta, mikor Bary a fiú átadásakor azt mondta Recskynek, hogy a fiút kihallgatás végett

vigyék át Nagyfámba. Ha a társadalom akkor azt megtudja: minden izgatottsága daczára tiltakozik az ellen.

Hiszen, ha a királyi ügyészségnek akarta átadni: ott volt a királyi ügyész, Egressi Nagy László kéznél, Tisza-Eszláron; – miért nem adta át annak?

És azután volt a kezén már letartóztatva négy vádlott: miért nem adta át ezeket? Miért csupán a kis fiút akarta átadni, a ki pedig mint nyomban kiszült, nem is volt vádlott.

Történtek azonban furcsább dolgok is.

Alkonyat tájon indultak el a kis fiúval Nagyfaluba kocsin.

Négyen mentek. A csendbiztos, Péczely az írnok, a Móricz fiú s Bakó Ignác pandúr. Az úton nem beszélgettek.

A mikor Nagyfaluba értek a csendbiztos urilakához, a család már az ebédlőben az asztal mellett ült s vacsorálni kezdett. Az úrnő nyomban széket mutatott Peczelynek s kínálta étellel. A kis fiút a konyhában hagyták.

Még tartott a vacsora, a mikor a fiút behívták az ebédlőbe. Épen sódar volt az asztalon, füstölt disznóláb. A csendbiztos odaszólt a fiúhoz:

– Eszel-e, kölyök, sódart?

– Nem eszem.

– Persze, zsidó vagy, te csak a hagymát szereted.

– Azt szeretem, de inkább meghalok, mintsem sódart egyem.

A fiúban erős volt az ó-hitű falusi szegény zsidók által belevert hit. Zsidónak sertéshúst enni elkárhozás.

Vacsora után a fiút bevezették Péczely hálószobájába. Hogy itt mi történt: abból kevés tudódott ki. Nekem módomban lett volna utóbb a fiút kikérdezni, de szándékosan nem akartam. Hátha befolyást gyakorolt volna beszéde arra a meggyőződésre, melyet magamnak komoly gondolkodás után megalkottam. Nem akartam semmi idegen befolyást engedni magamra, a fiú igazmondásában pedig nem bíztam.

Néhány részlet mégis kiszivárgott Péczely szobájának titkaiból.

Péczely azt kérdezte:

– Tudod-e, hol halsz holnap?

– Nem tudom.

– Hát a tömlőczen. Ott legalább a kutya nem veszi ki kezedből a kenyeret. Ott rothadsz el, ha meg nem mondd az igazat, hova lett Eszter?

A csendbiztos vallomása szerint Péczely azt mondta a fiúnak:

– Miért nem mondd meg, a mi történt? Holnap bekísérnek a tömlőczenbe, különben pedig szabadon maradsz.

A zsidó fiú azt felelte a csendbiztos szerint:

– Félek a zsidóktól, félttem apámat is.

Voltak azonban tanúk is.

A csendbiztos egész cselédsége tudta: mi készül. Néhány nap óta egyébről se beszéltek a faluban s kivált a csendbiztos házánál, csak az eszlári esetről. Paraszt

észszel mindenki azt gondolta, hogy csak úgy sül ki a véres eset, ha valamelyik zsidó gyereket veszik kemény vallatóra. Íme ezért hozták ide ezt a gyereket. A cselédség biztosan tudta, hogy az éjszakán át vallatás lesz. Kíváncsi lett: miként megy ez végbe?

A cselédek Péczely szobájába nem mehettek. Ott volt az első vallatás. Közvetlenül azt nem láthatták, nem hallhatták, de azért tudni akartak mindent, amit csak megtudhattak. A fiatal kornak, a cselédszokásnak s az általános emberi természetnek kíváncsisága hajtotta őket.

Este volt, vacsora után, 9 és 10 óra közt. Péczely szobájának ablakja a kertre nézett. Függyöny nem volt az ablakon, hanem a zsalu le volt húzva, de nem egészen. A zsalu vitorlái közt be lehetett látni a gyertyával világított szobába, azért az ablak alá vonultak ki leskelődni a cselédek. Horik Kálmán parádés kocsis, Pálfi Jóska ígás kocsis, Mozga Péter kertész, Zdanek Gergely mindenés, Mészáros Juli szobalány, Leskó Mária szolgáló és Szilvási Sára szakácsné. Mindannyian nem fértek az ablakhoz, egymást felváltva néztek be a zsalunyíláson, mindegyik csak egy-egy apró részletet láthatott és hallhatott.

A vizsgálóbíró egyiket se hallgatta ki. A végtárgyalás egy év múlva következett. Két kocsist, Horikot és Pálfit a védelem részéről nem tudtam feltalálni. Csak a többi cselédet lehetett a bíróság előtt megkérdezni.

Az írnok, a csendbiztos és Bakó pandúr határozottan tagadják, hogy a fiú ellen a vallatás közben bármily csekély testi vagy lelki erőszakot is alkalmaztak volna.

A pandúr csak annyit mond, hogy a csendbiztos azt mondta a beszélni vonakodó gyerekek:

– Már az apád elbeszélte az egész történetet!

Mozga Péter kertész magánkörben sok ember előtt részletesen elbeszélte, miként kínozták a gyereket, de a bíróság előtt azt nyilatkoztatta ki a végtárgyaláson, hogy semmi kínzásról se tud semmit.

Zdanek Gergely azt adta elő a bíróság előtt, hogy a mikor a gyerek Péczely előtt állt s vallani kellett volna, a gyerek mögött közvetlenül Bakó pandúr állott kezében korbáccsal s a csendbiztos odaszólt neki a hallgató fiúra czélozva:

– Üsd pofon!

Leskó Mária látta, a mikor a csendbiztos a fiú füleit megrázta, azután a fiút pofon ütötte s látta azt is, a mikor a pandúr a fiút korbáccsal ütötte. Napok múlva ezt Leskó Mária elbeszélte egy máramarosi zsidó aszszonynak, ki Nagyfaluban a csendbiztos keze alá került, ez az elbeszélés a csendbiztos fülébe jutott, a ki a leánycselédet erre szobájába hívta s ott bottal keményen megverte, testén öt véres sebet ejtett. A lány ezt nyomban elpanaszolta Árvái Jozefa cselédtársának és sebjeit is megmutatta. Ezt az esetet Árvái Jozefa is részletesen elbeszélte a bíróság előtt. Azért verte így meg a csendbiztos Leskó Máriát, a miért a titkot nem tudta megőrizni s eljárt a szája.

Mészáros Juli szobalány szintén ott volt a kertben hallgatóni, de nem fért közel az ablakhoz, négy-öt lépésre állt attól s így nem látott, nem hallott semmit.

De a cselédek nem sokáig leskelődhettek. Fecsegték, vihogtak, zajukat meghallotta a csendbiztos. Bakó pandúrral haragosan kiment rájuk s ők szétröppentek, a sötétben szétfutottak.

A mint a fiúval Péczely szobájában készen voltak s Péczely vagy elkészítette már a hírhedt vallomást vagy legalább a fiúnak fejébe verte: akkor átmentek az ebédlőbe az írnok, a csendbiztos és a pandúr s vitték magukkal a fiút is. Itt ünnepélyes játékot hevenyésztek. Mintegy hitelesítették a fiú vallomását.

A csendbiztos berendelt egy csomó embert. Mozga Péter kertészt, Vigvári János dohányost, Bakó Gyuri pandúrt és Szójár Anna dajkát. Ez utóbbinak azt mondta:

– Gyere be te is dajka, hallgasd meg a zsidó gyereket te is, hátha valamikor te is tanú léssz ez ügyben.

Valószínűleg ezt mondta a többinek is.

Ezeken kívül ott volt még természetesen Péczely az írnok, Kecsky maga s Bakó Ignáez pandúr. A gyereket kiállították, Péczely felolvasta előtte a vallomást; vagy ő, vagy a csendbiztos rámordult: így volt-e? A gyerek csak annyit mondott:

– Így volt.

Ekkor már éjjel tizenegy óra felé járhatott az idő. Bakó Ignácz pandúr rögtön felült a készen álló kocsira s áthajtott Tisza-Eszlárra. Ott az urak: Bary, a vizsgálóbíró, s Egressi Nagy László, a királyi ügyész, még fenn voltak, borozgattak s nyugodtan várták a híradást.

Megiött Bakó, átadta a leveleket s az urak nyomban kocsira ültek, s mentek át Nagyfaluba, folytatni a kihallgatást.

Bakó két levelet vitt Barynak. Az egyiket Péczely írta s így szólt:

– Sarf Móricz, a kit a csendbiztos úrral Nyíregyházára való bekísértetés végett magunkkal hoztunk, kevés idővel ez előtt önként jelentkezve, kérte magát újólag kihallgattatni, azt mondván, hogy meggondolta magát, igazat akar vallani. Minthogy nagyon fontos dolgokat adott elő s azok folytán szükségessé válhatnak, hogy a holnapi folytatólagos vizsgálatnál Eszláron többekkel szembesíttessék, kérem azonnal ide átjönni ós a találandókhoz képest intézkedni a felől, hogy bekísérhetjük-e Sarf Móriczot Nyíregyházára vagy sem. Azonnali válaszát mindenestre kérem. Nagyfalu, 1883 május 21-én, estéli tizenegy óraker. Péczely.

E levél hátlapjára Recsky ezt írta:

– A túloldalon felkérést én mint e járás csendbiztosa azért vagyok bátor kikérni, hogy az ügy pár óra alatt más fordulatot ne vehessen. Kelt Nagyfaluba, 882.21/V. Recsky csendbiztos.

Hogy Baryék mikor értek Nagyfaluba: biztosan nem tudni. Nem is fontos. Bizonyos, hogy éjfélután már ott voltak.

Péczely aludt már akkor hálósobájában az ágyon. A kis Móricz is abban a szobában volt s a padlón feküdt öltözötten. Fejaljat és takarót nem kapott. Bary bekopogtatott a hálósobába s kérte a gyerek vallomá-

sát. Ez a vallomás Péczely feje alatt volt, a váncos alá téve. Péczely gyertyát se gyújtott, az írást átadta szó nélkül Barynak, sőt álmos szemmel még azt se tudta bizonyosan: Vajjon épen Barynak adta-e át, s aztán tovább aludt. Bary kivitte magával a gyereket is.

Így beszélte Péczely a törvényszék előtt.

Bary nyomban elkezdte a kis fiú kihallgatását. Legalább a tanúk úgy adják elő.

A jegyzőkönyv felvételében és szerkesztésében Bary sok vigyázatlanságot árult el, sokban sértette az eljárás törvényszabta alakosságait.

Nem alkalmazott jegyzőkönyvvezetőt. Jegyzőkönyve szerint csak négy szemközt társalgott a gyerekekkel. Igaz, hogy nem így történt, mert a kihallgatásnál jelen volt a csendbiztos is és a királyi ügyész is. De ez megint nincs a jegyzőkönyvben felemlítve. A mi természetes, minthogy törvény szerint ezeknek nem volt helyük a kihallgatásnál. A csendbiztos jelenléte épen megfélemlítő hatással volt a gyerekekre.

A jegyzőkönyv fejezetében azt mondja a vizsgálóbíró, hogy a jegyzőkönyv kora reggel félkettőkor vétetett föl. Ez igaz lehet. A házbeli cselédek egyike s másika úgy beszélt, hogy hajnal felé lett vége a kihallgatásnak. »Hajnal felé« e szó alatt a magyar ember azt az időt érti, a mikor a hajnal már kissé szürkülni kezd. A közép Tiszánál május 22-én reggeli 3 óra körül, talán néhány perczel előbb áll elő éjfél után ez az idő.

A gyerek tehát hajnalig nem alhatott.

Azt is mondja Bary jegyzőkönyve, hogy Móricz esti

írásbeli vallomását Recsky András csendbiztostól vette át, ki előző nap estéjén készítette vagy vette fel azt. – A jegyzőkönyv egyik állítása se igaz. Móricz vallomásáról nem Recsky vett föl jegyzőkönyvet, hanem Péczely, s azt a jegyzőkönyvet se Recsky adta Bary kezébe, hanem Péczely. Ez őrizte a feje alatt.

Mindez jelentéktelen apróságnak látszik. De még se az. Jól tudta azt Péczely, Recsky és Bary, hogy Móricz vallomásában jogilag és erkölcsileg egy szó se igaz. Az eszükbe jutott kétségtelenül, hogy e vallatás története egykor kérdésessé válik, törekedtek tehát a törvényszerűségből annyit megmenteni, a mennyit lehetett. Az írrok nem nyomozhat, nem hallgathat ki, nem vehet föl jegyzőkönyvet. Ha valamit megtud is: tanúsága csak magán ember tanúsága. Ellenben a csendbiztos nyomozhat, s szükség esetén valami jegyzőkönyvfélét is készíthet. Ezért fogta Bary Recskyre, hogy ez vette föl a jegyzőkönyvet.

Holott az írás Péczely írása, a cselekmény Péczely cselekménye és Recsky még csak alá se írta a jegyzőkönyvet.

Erről kölcsönösen megfeledkeztek.

Bary különben kiegészítette némileg a fiúnak Péczelyféle vallomását. Bary előtt elmondta a fiú azt is, hogy Eszter kezében egy ócskás sárga kendő volt, s hogy abban ő gáliczkövet látott. Elmondta, hogy a lányka Kohlmájer boltjában volt, Huri Andrásné küldte oda föstékért. Elmondta, hogy »a koldus zsidó, kinek nevét nem tudom, – úgymond, – de annyit tudok, hogy

Lökről jött Eszlárra, nagy fekete szakálú barna ember, két koldus asszony nyal, egy kis 2-3 éves fiúval jött pénteken délelőtt hozzánk«. – Végre elmondta a jegyzőkönyv szerint, hogy Nagy faluban nem fenyegették és nem kényszerítették, s hogy Eszláron tegnapelőtt azért nem mondta el ezeket, mert félt, hogy apja elkergeti a háztól.

Kora reggel átvitték a fiút Eszlárra s ott később még egyszer kihallgatták. Még e napon be is szállították a törvényszék székhelyére, Nyíregyházára.

Május 23-án délelőtt Korniss Ferencz, törvényszéki elnök törvényszéki ülést tartott. A tanács tagjai voltak az ő elnöklete alatt Russu Gusztáv és Gruden Ernő bírák s Wouvermans Ferencz jegyző. Jelen volt a királyi ügyész, Both Menyhért is, a ki néhány nap múlva ez után öngyilkosságot követett el s meg is halt. Halála nem volt összefüggésben ez ügygel.

A törvényszék hitelesítette Sarf Móricz vallomását. Ez a cselekmény a vármegyék régi büntető eljárási gyakorlata volt. Felolvasták a vádlott vagy tanú előtt vallomását s megkérdezték: így vallott-e? Feleletét jegyzőkönyvbe vették.

A régi vármegye e bírói cselekményt authenticate-nak nevezte. Szükséges volt ez, mert a régi vármegye is jól tudta, hogy kevés vizsgálóbíró akad, a ki a tanúk, vagy vádlottak nyilatkozatát tökéletes hűséggel tudná írásban tenni. Maga az ítélő bíró akart tehát arról meggyőződni, mit vallott az illető.

De húsz év előtt már idejét múlta, sőt egyenesen

törvényellenes volt ez az eljárás. A büntető perek írásbeli tárgyalása megszűnt már az előtt egy évtizeddel 1872-ben s a közvetlen igazság kiderítésére a nyilvános a szóbeli, az érdekelt személyek közreműködésével megtartott tárgyalás intézménye állott fenn.

A törvényszéknek ez az ülése nem volt nyilvános. Nem hirdették ki előre, nem is volt rá idő. Május 22-én este vitték a fiút Nyíregyházára s 23-án délelőtt már törvényszék elé állították tanúkép.

A fiú vallomása hat vagy hét embert gyilkosság vádjával terhelt egyenesen. Ezek közül nem idézett meg a törvényszék egyetlen egyet se. Nem is értesített. Nem gondoskodott számukra védőkről sem. Az ő jogaik biztosítására nem tett semmit. E jogok érdekében a fiúhoz nem intéztek se kérdést, se figyelmeztetést.

A törvényszék hitelesítési cselekménye tehát a törvényesség oldaláról nézve törvénytelen volt, büntetőjogilag pedig hiábavaló. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy a fiú vallomását, bármennyiszer hitelesítsék is titkon, a nyilvános tárgyalás komoly bírálat alá veszi s esetleg halomra dönti.

Miért tette hát ezt a törvényszék?

III.

(A szenvedélyes közvélemény hatalma a bíróságok fölött is érvényesül. – Móriczot tanú létére elzárják. – Jogairól nem gondoskodnak. – Szentül hiszem, hogy vallomása Eszláron készült, Nagyfaluban csak elfogadtatták vele. – A szegénysorsú zsidógerek rendszerint félénk.)

Felnőtt korom óta szakadatlanul azt tapasztaltam, hogy a legóvatosabban alkotott szakbíróságok se képesek arra, hogy a viharos és szenvedélyes közvéleménynek, ha ahhoz a hatalom is csatlakozik, ellenálljanak s a tiszta jogot, melynek önmagán kívül egyéb erőssége nincs, megvédelmezhesék. Ha minden bíró vagyónilag független, bölcs s hősi lélek volna: akkor meg tudnák tenni. Olyan nemzet s olyan korszak pedig" nincs, a hol minden bíró ilyen lenne.

A törvényszékre rettenetes súlylál rányomakodott a gyűlölködő közérzés. Maga a bíróság elnöke szentül hitte, hogy az eltűnt lánykát így vagy amúgy a zsidók emésztették el. Sokan azt hitték, még a zsidóknak is érdekükben áll a bíróság tekintet nélkül való szigorúsága. S azután ritka ember az, a ki a gyanúsítással s a nyílt rágalommal szembe mer szállani. A levegő tele volt azzal, hogy a zsidók vesztegetnek. Rotsehild hozza a millióit s a világ minden zsidója összedugja fejét, hogy a bűntény nyomait eltüntesse. Az igazságügyek minisztere Pauler Tivadar volt, jogtudor, egyetemi tanár, de csupán elméleti jogtudós a gondolkozásnak minden önállósága nélkül. A vérvád babonája erősen

befészelt lelkébe, a bírói függetlenséget egyébként se érintette volna, ebben az esetben pedig minden beavatkozástól nemcsak gondosan óvakodott, hanem valósággal irtózott is. A kormány tehát nem mérsékelte a bíróságot, a közvélemény a gyanúsak halálát követelte, a védelemnek a vizsgálat folyama alatt a törvények szerint egyáltalán nem lehetett szerepe. A megriadt eszlári zsidók fejüket vesztve, egy kitűnő nyíregyházi ügyvédhez, Heumann Ignácához tódultak védelmi segítségért, de eredménytelenül. Ő csak társadalmi és egyéni befolyását érvényesíthette volna, de ő is zsidó volt s maga az a gondolat, hogy ő védőügyvéd is lehet az ügyben, már ellene uszította a sajtó egy részét s az izgatott közönség fenekedését.

A bíróság mindent tehetett, nem korlátozta semmi.

Mást is tett azonban a törvényszék ama hitelesítési cselekmény alkalmával.

A közvádoló királyi ügyész Both Menyhért szokatlan, sőt példátlan indítványt tett. Javasolta, hogy »Sarf Móricz vallomása netaláni visszavonásának vagy módosításának megakadályozása céljából továbbra is felügyelet alá helyeztessék«.

Mi akart ez lenni?

Az, hogy a tanú fogságban legyen mindaddig, míg a bíróság jónak látja. Hogy ne beszélhessen vele senki, a ki őt, az éretlen gyereket felvilágosíthatná. Senki, a ki belé bátorságot önthetne, melyet belőle a nagyfalui éjjeli vallas kiölt.

Igaz, hogy a királyi ügyész nem fogságot említett,

hanem felügyelet alá helyezést. De hogy ez alatt mit érthettek: megmutatta a következők.

A törvényszék ily alakban nem fogadta el a közvádoló indítványát. A felelősséget ily ostoba és gonosz cselekményért egyenesen elvállalni nem akarta. Kerülő útra terelte ezt a kérdést.

Tanút fogságba tenni: ezt még nem kísértette meg soha semmiféle nyers hatalom. Magyarország büntető bíróságai előtt megfordul évenként legalább negyed millió tanú s ennek talán fele terhelő tanú. Ha ezt valamennyit fogságba helyeznék: minden középület tanúval lenne tele. A mi azt teszi, hogy csakhamar nem akadna tanú s megszűnnék a büntető igazságszolgáltatás. Hiszen végre a vádlott megmenekülhetne akkor is, de a tanú nem. A tanút nyomban elzárják, mihelyt valami bűnös cselekményről tud valamit. Hátha módosítaná utóbb vallomását, hátha meg is változtatná: meg kell ettől óvni. Vasat kezére, lábára: el kell zárni négy fal közé; ne beszélhessen senkivel, ne beszélhessen vele senki. Minő kényelmes dolguk lenne a gonosztevőknek. Senki se lenne oly örült, hogy tanúként lépjen föl ellenük.

De hát a kis zsidó gyerek sorsát eldöntötték. Más tanú nem akadt a vérvádra: ezt nagyon meg kellett őrizni.

A törvényszék az iratokkal együtt visszaadta a gyereket a vizsgálóbírónak. Csináljon vele, a mit akar. Csak arra figyelmeztette, hogy lehető gyorsan végezze vele intézkedéseit. – No hiszen gyorsan végezte. Több

mint egy esztendőn és két hónapon át volt fogságban a tanú.

Május 26-án újra kihallgatta Bary a gyereket. Arra volt kíváncsi, Vajjon a templomból merre vihették ki a megölt leányka holttestét?

A templom szabad téren áll. Két oldalán utca s közös libalegelő, mely nappal tele van gyerekekkel s járókelőkkel. A harmadik oldala is szabad tér, csak a negyedik oldalán van szomszéd, ha jól emlékszem: Lengyel Istvánné háza. De e ház háta mögött is szabadon át lehet látni, sőt átjárni is, mert sehol semmi kerítés vagy sűrűség nem gátolja a nézést vagy járást. Szinte becsületére válik a gyerek elméjének, hogy mégis tudott a vizsgálóbíró szavaira felelni.

Azt mondta, hogy ha az imaház ajtaján vitték volna ki a holttestet, a szabad mezőn legeltetők bizonyára meglátták volna a déltáji időben. Úgy gondolja tehát, hogy az imaház pitvarának ablakán adták ki a halottat, mert az ablak előtt egy szalmaboglya volt s ez némileg elfödte az ablak elejét.

A következő napon, május 27-én megint kihallgatta Bary. Ekkor a gyerek a veres cseréptányérról és a fazékról beszélt, melybe a lány vérét eresztették. Nem tudja: ezek hova lettek. Végül kijelentette, hogy hazamenni s otthon maradni nem akar, kéri tehát, ruhácskáját hozassák el Eszlárról.

Így készült el a tanú fogsága.

A mit a törvényszék nem mert megtenni: megtette a vizsgálóbíró. Végzést hozott, melyben a gyermek elő-

zetes letartóztatását megszünteti, de a fogságot számára elrendeli akként, hogy a fogházőrök hivatalos helyiségében legyen elhelyezve s szüleivel ne érintkezhessek.

A fogházőrök hivatalos helyisége, mint mindenki tudja, a fogház. A végzés ezt nem árulja el.

Három okot hoz fel erre a vizsgálóbíró. Az egyik ok az, hogy a fin hazamenni nem akar. A másik az, hogy Nyíregyházán akar maradni. A harmadik ok az, hogy a zsidók őt, mint terhelő tanút, bizonyára bántalmazzák, ettől tehát meg kell védelmezni.

Mindebből természetesen egy szó se volt igaz. De ki ellenőrizhette a vizsgálóbíró titkos cselekményeit?

Az alkotmány szigorúan biztosítja a kiskorú gyermek jogait. E jogok őrizője első sorban az apa. De az apával nem közölték a gyermek fogságát, tehát meg se kérdezték erre nézve. Ha az apa nem él, vagy örült, vagy nehéz rabságban szenved: ott az árvaszék és a polgári törvényszék. Gondnokot nevez ki a kiskorú részére s ügyvédi segítséggel látja el. De senkinek se jutott eszébe a gyermek jogainak ekként való megőrzése.

Fogoly volt több mint tizennégy hónapon keresztül.

De hát hogy készült nagyfalui éjjeli vallomása?

A mit eddig erről elmondtam: azok csak külső körülmények. Hogy a gyermeket fenyegették, bántalmazták s rémítették: ennyit ezek a külső körülmények is bizonyítanak. Ez azonban még nem elég arra, hogy a dolgot tisztán megértsük.

A tanú elbeszélése egész összefüggő történetet foglal magában, melynek sok részletét a fiú se önmagától,

se szüleitől, se másoktól nem tudhatta. Hiszen az egész történetet úgy általánosságban se tudhatta, mint-hogy az a maga egészében pusztá koholmány volt, a fiúnak képzelő ereje azt a történetet meg nem alkot-hatta.

De ki alkotta hát meg s mikor készítette s ki készítette el a fiú vallomását?

Nekem rendíthetlen hitem volt s ebből sohase csináltam titkot, hogy a fiú vallomása úgy a hogy Péczely első írásában feljegyződött, nem Nagyfaluban készült. Hanem igen is készült május 20-án és 21-én még Tisza-Eszláron a vizsgálatnál ott szereplő egyéniségek pajkos tanácskozásaiban. Péczely készen vitte azt Nagyfaluba s neki és a csendbiztosnak abból állott minden feladata, hogy a kész munkát a fiúval elfogadtassa s aláírassa.

Vallomás, beismerés, tanú nem igazolja θ hitemet, de tárgyi körülmények egész serege teszi azt valószínűvé. S a végtárgyaláson a lehetőség határáig törekedtem is hitemet külön jogi bizonyosságra emelni. Nem áltatom magam azzal, hogy egészen sikerült. Az ügy fordulata nem is ettől függött, tehát nem is kellett erőltetnem ezt a kérdést a végletekig. Hanem a tárgyi körülmények felsorolását mégis szükségesnek tartom. Hadd lássa a nyájas olvasó, hogy az érdekek és szenvedélyek által összekuszált esetekben néha mily nehéz a valódi igazság kiderítése.

A fiú vallomása két lényeges részből áll.

Az egyik részben el van mondva a gyilkolási cselekmény története. Sarf behívja az eltűnt leányt magához,

onnan a koldus zsidó elvezeti az imaházba, annak a pitvarában a földre teríti, két metsző zsidó a lányt fogva tartja, a harmadik metsző nyakát elvágja, véré t cseréptányérba s aztán fazékba veszik.

Ez a cselekmény, ez az eset nem történt meg semmi-féle alakban. Ennek minden részlete koholmány. Hiszen megkerült a szegény eltűnt lánya holtteste, azon pedig semmi vágás, semmi metszés nem volt.

Ezt a mesét képzelődés szülte.

De hát kinek a képzelődése?

Ha a vallomás csak ebből állana: nem tartanám teljes lehetetlenségnek, hogy a fin maga képzelte, maga koholta az egészet.

Anyaga volt hozzá. Hiszen a kis Samut, az ő öcscsét többszörös változatban, sőt egymásnak ellentmondó változatokban már ápril végétől kezdve tanígtatták erre a pajkos lányok. Az utcái fecsegés sok részletét kétség-telenül hallotta május hó folyamában a Móricz fiú is. Alkothatott tehát magának képet efféle esetről s azt Péczely előtt is elmondhatta.

De önként nem s jó szívvel se.

A gyerekre testi bánatom s lelki kénytelenség nyomakodott.

Hogy egykor a kínzó vallatás gyötrelmei közt a vádlottak minő képtelen dolgokat s minő csodálatos részletességgel vallottak magukra is, másokra is: azt az igazságszolgáltatás történetének ismerői minden mívelt nemzet múltjából jól tudják. A boszorkányperek s az eretnekirtó szent inkvizíció perei tömeges adatot nyújtanak erre.

A gyerek ellen a régi múltból ismert kínzó vallatást nem alkalmazták. Hogy fülét megránczigálták, pofon is ütötték s talán Bakó pandúr a korbáccsal egyet-kettőt rá is húzott, a mint a tanúk beszélnek: ez bizony még nem a történelmi kínzó vallatás.

De nem is az a kérdés, hogy a lelki és testi gyötoremnek mekkora fokát alkalmazták valósággal. Van olyan elszánt, öntudatos s ezen kívül erős idegzetű ember, a ki irtóztató kínokat elvisel, semmint lelkiismerete s tudása ellenére koholmányos és veszélyes tartamú nyilatkozatot tenne. De van olyan is nagy számmal, ki a legkisebb kényszerítéstől is megretten s nyomban alkalmazkodik vallatói kényéhez.

A gyerek eszébe élénken bevészte Péczely azt a gondolatot, hogy ha nem beszél: börtönben fog elrohadni. A gyerek ezt elhitte, hiszen már rabként vitték Nagyfaluba s ott állott mellette a pandúr is; – azt pedig már otthonról is jól tudta, hogy a ki mellett ott áll a pandúr: az abban a pillanatban boldogtalan. De Péczely azt is a fejébe verte, hogy ha vall, nemcsak magát, hanem édes apját is megszabadítja a rettenetes vád terhe alól. Recsky pedig, a csendbiztos, az iránt oktatta meg, hogy apja már úgy is elbeszélte mindent, tehát ő, a gyerek, hiába titkolózik.

De mi volt hát az a minden, a mit apja elbeszélte? Más nem lehetett, csak az, a mi Péczely írásában föl van jegyezve. S Péczeli bizonyára gondoskodott arról, hogy az írás tartalmát a fiú megismerje.

A fiúnak mégis kételkednie kellett. A vallomástól

mégis vonakodott. Így beszélik a tanúk is. De ha tanúk nem volnának is: akkor is így kellett történni. Mert az bizonyos, hogy a fülrángigálás, a pofonütés s a kézben korbácsot suhogtató pandúr nem lett volna szükséges, ha a fiú nem kételkedik, nem vonakodik, hanem készségesen beszél.

A fiú különben erkölcsileg éretlen volt. Egyéniségének egész jelleméről, gondolkodásának és vágyainak és erkölcséinek természetéről később fogok majd részletesen szólni, de már itt meg kell jegyeznem, hogy félénk, sőt gyáva természetű volt.

Tisza-Eszláron a gyáva, félénk, gyámoltalan, tehetetlen gyereket bandzsi gyerekek nevezik. Ilyennek rajzolta a bíróság előtt Sarf Móriczot is mostoha anyja: Müller Leni. Azt mondta, oly gyáva volt, ha egy 6 éves vagy ha egy 4 éves bátor paraszt fiú szembeállt vele: már annyira megijedt, hogy neki kellett közbelépni s nagy kamasz fiát a kis támadótól megmenteni.

E gyávaság nem egészen az idegek gyávasága.

A szegény zsidó szülők gyerekeiket már kis koruktól kezdve arra intik, arra oktatják, hogy a keresztyén gyerekekkel ne viszálykodjanak, azokkal szembe ne szálljanak, útjukból kitérjenek, mert azok erősek, bátrak, gorombák és nagy többségben vannak s ha czivakodnak, mindig a zsidó gyerek húzza a rövidebbet. A magyar gyerek már öt-hat éves korában lóra ül. Nyereg nélkül csak úgy szőrén üli a lovat. Az az állapot, hogy ő lóhátról nézheti a gyalogos szegény fiút s az öntudatlan önérzet, hogy ő már lovat is tud fékezni s az ő hatalma

előtt a ló is meghajlik már: bizonyos elbizakodást, bizonyos fokú hetyke bátorságot támaszt benne a szegényebb sorsú zsidó gyerekekkel szemben. De viszont ez is tartózkodóvá, szerénynyé, sőt gyakran félenkké lesz, ha amavval találkozik.

A gyerek, akár milyen állapotú szülők gyereke, mind egyenlő természetű. De nevelésük nem egyenlő. A falusi vagyontalan zsidó bizony engedékenységre, alázatosságra, szelidségre oktatja gyermekét. Ily nevelés mellett gyáva lesz a gyerek, ha idegzete erre különösen alkalmas.

Már most tisztán állhat előttünk a tanú lelkiállapota Nagyfaluban.

Éjszaka van. Idegen ház, idegen emberek. A gyerek magában van. A ki hozzá húzza, vele érezzen, rajta segítsen: nincs senkije. Tudja, hogy rab s hogy viszik messze a városba, a börtönnek mélységébe. Apja, anyja nem segíthet, hiszen azok is rabok. És azok is zsidók, pedig most a zsidók ellen közelget s fegyverkezik kemény, komor, borús tekintettel a törvény. Mellette a hatalmas csendbiztos, a kinek szavára pandúr enged, kard villan, puska elsül, bilincs elzáródik. S mellette a pandúr, az erőnek jelképe, magas termetével, zordon nézésével, kevély bajuszával, pattogó szavával, – kard az oldalán, pisztoly az övében, korbács a kezében.

Ő maga nyomorult, erőtlén zsidó gyerek. A ki megfutamodik otthon a libalegelőn a kisebb gyerekek elől is. S íme most ily emberek hatalmában vonaglik.

Mit csináljon?

A gyermekagy képzelő tehetsége erősebb, mint a

felnőtté. Elképzeli azt a sorsot, a mely reá vár. Talán éhezni fog, talán kínozzák is, aludni nem hagyják, négy fal közé eltemetik s ott rohad el a börtönben.

De ha elfogadja és aláírj a, a mit Péczely ad a szájába: akkor megszabadul maga is, apja is minden veszedelemtől.

Semmi hihetlent se látnék abban se, ha ily rettentő lelki kényszerűség alatt maga a megrettent gyermekagy koholta volna ki lázas képzelődéssel a Péczely-féle vallomást.

Csakhogy annak a vallomásnak oly részletei is vannak, a melyek igazak, a melyeket kikoholni nem lehet s azokat vagy tudja az ember s akkor elbeszélheti, vagy nem tudja s akkor ki nem gondolhatja.

A lányka neve Eszter volt. Fején kopottas fehéres kendő, nyakán vöröses kendő, testén kékes szoknya, derekán és vállán fehéres kabátka. Ó-faluból jött a lányka, Huri Andrásnénál volt szolgálatban.

Íme ezek a részletek. Ezeket tudni kell.

Ám a fiú még ezeket is tudhatta. Hiszen száz paraszt lányka jár ilyen ruhában. De beszéde közben hallhatta is a fiú e részleteket.

De a fiú még azt is elbeszélte, hogy az eltűnt lányka Kohlmájer boltjába ment füstéért s kezében egy sárga kendő volt s abban gáliczkövet látott. És azt is elbeszélte, hogy a koldus zsidó Tisza Lökről jött Eszlárra.

Ezeket a részleteket pedig ő a tényleges viszonyok szerint nem tudhatta. Hiszen az eszlári felnőtt zsidók egyike se tudta. Még azok a lányok se tudták, a kik

a kis Samu gyereket oktatgatták. Ezeket csak Bary vizsgálóbíró puhatolta ki nagy buzgalommal május 19-én, 20-án és 21-én.

Péczely a tanúk szerint esti 9 és 10 óra közt kezdett a fiú vallatásához s esti 11 órakor már készen volt a vallomási jegyzőkönyvvel is, a Baryhoz intézett levéllel is, valamint ez időre már a csendbiztos is megírta Baryhoz levelét.

Tehát másfél vagy legföljebb hétnegyed óra alatt készült mindez.

Péczely jegyzőkönyve egy folyamatú, igazítás nélküli összefüggő elbeszélés.

Ha a fiú saját képzelőtehetsége erejére támaszkodva beszél: beszéde zavaros, szakadozott, egyes részleteiben össze nem vágó. Péczelynek sok kérdést kell tenni, sok részletet összhangzásba kell hozni: a munka ily rövid idő alatt el nem készülhet.

A jegyzőkönyvnek nincs kelete.

Miért nincs?

Természetesen azért, mert elfeledték ráírni.

De hát miért feledték el?

Azért, mert a mikor készítették, még nem tudták, hogy a kis fiút mikor tudják rábírní, hogy azt elfogadja és aláírja.

Péczely azt vallja a bíróság előtt, hogy a mint a fiú aláírta a jegyzőkönyvet, ő nyomban megírta Baryhoz a levelet.

Ámde e levél más tintával van írva, mint a jegyzőkönyv. A jegyzőkönyv, a mint én észleltem, Eszláron

használt tintával, a levél nagyfalusi tintával van írva. Azt pedig mégis szokatlannak, indokolatlannak tartom, hogy a mely tollal és tintával írta Péczely a jegyzőkönyvet, a mely hosszú, – ne ugyanazzal, hanem más tintával írja ugyanott és ugyanakkor azt a levelét, mely rövidebb.

Ezekből a jelenségekből az a gyanúm támadt, hogy a gyerek vallomási jegyzőkönyvét már Eszláron készítették el s a nagyfalui kirándulásnak csak az a célja volt, hogy azt itt a gyerekekkel csak elfogadtassák és aláírassák.

Ezért maradt ébren Tisza-Eszláron Bary József vizsgálóbíró s Egressi Nagy László királyi ügyész. Ezért találta őket Bakó Ignác pandúr éjjeli 11 óraker indulásra készen. Biztosan számítottak arra, hogy a fiú a csendbiztosi kezekben és Péczely kezében olyan vallomást tesz, a milyen csak kívánatos.

Ám ezek a jelenségek keltették föl bennem azt a gyanút, hogy Péczely jegyzőkönyve még Eszláron készült. Gondosan kerestem erre a végtárgyaláson a bizonyítékokat. Egyenes és közvetlen bizonyítékokat nem találtam. Péczely nem vallotta be. De ellenmondásokkal és valótlanságokkal teljes vallomása is csak gyanúmat erősítette.

HAJSZA A KOLDUS UTÁN.

I.

(A vádlottakat egymásután kihallgatják. – Kereken visszautasítják a vadat. – Alibit igazol mind. – A szüzesség fogalma. – Bukszbaum örökös imádkozása. – A zsidó írások. – Mit jelent a Krammolblü ?)

Tanú már volt. A Móricz gyerek.

A gyilkossági vád is megvolt. Igaz, hogy holttestnek nyoma se mutatkozott. Élhetett az az eltűnt lányka valahol erőben, egészségben. Elvihettek magukkal kóbor czigányok is. Elbujdoshatott valahova maga a lány is. Vagy önként válhatott meg örömtelen életétől a Tisza hullámaiban. A víz néma. Nem is kíváncsi, nem is fecsegő. Nem árulja el, mi történik mozgalmas keblének mélységeiben. A folyam nem ott adja ki halottjait, a hol azokat magába fogadta. S nem is akkor, a mikorra várják. A folyam nem engedelmeskedő szolgálja se a hatóságnak, se a bíróságnak. Nem számít a becsületes megtaláló s a szerencsés felfedező jutalmára se. A zsidók tízezer korona jutalmat tűztek ki annak számára, a ki az eltűnt lánykát élve vagy halva megkeríti. A Tisza lassú hullámai nem törődtek ezzel.

De a gyilkossági vád mégis megvolt. Hiszen a tanú látta, a mikor a lányt a zsidók földre terítették, nyakát elmetszették, vérét meggyűjtötték. Tehát a gyilkosság-nak meg kellett történni.

A tanúságot pedig elhitte az egész világ. A sajtó minden nyelven gondoskodott arról, hogy a hol írni-olvasni tudó emberek laknak: oda eljusson a tanúság. A tanú bevallotta a csendbiztos előtt, megerősítette a vizsgálóbíró előtt, meghitelesítette a törvényszék előtt: minden kétségnek el kellett tehát oszlani.

Hogy minő titkos és tilos műveletekből állott az a tanúság: erről a világ nem tudott semmit. A kik a műveleteket kigondolták és végrehajtották: azok gondosan őrizték a titkot. Sőt szentül hitték a vérvádat. A tanúhoz nem férhetett senki. Jól el volt zárva ő a fogházban. Ő nem mondhatta el senkinek, mi történt vele a nagy falui éjszakán.

Most már a vádlottakat kellett vallomásra birni.

Volt vádlott elég.

Ott volt Sarf József, a ki behívta lakásába a lánykát.

Ott volt Svarcz Salamon metsző, a ki elvágta a nyakát.

Ott volt a másik két metsző, a tarczali és a téglási, a kik a rugdalózdó lánykát lenyomva tartották a földön. – Ez a két ember egyelőre nem jutott, a vizsgálóbíró kezére. Ezeket még elő kellett teremteni.

Es ott volt a négy eszlári zsidó, a ki jelenvolt az imaházban a vérvételnél: Lusztig Sámuel, Braun Ábrahám, Veiszstein Lázár és Junger Adolf. – Ezeket

nyomban vizsgálati fogságba helyezték ép úgy, mint Sarf Józsefet és Svarcz Salamont.

Volt azonban még egy vádlott. Ez a koldus zsidó. A rejtelmes alak, a nagy ismeretlen, a mesebeli bolygó zsidónak visszás képe, fonák alakja, a kinek se nevét, se hollétét nem tudja senki, s a kiről a tanú is csak annyit tud, hogy magas barna ember volt.

ő vezette be a lánykát kezénél fogva az imaházba. ő hát a főtettesek közé tartozik. Míg ő kézre nem kerül, a vizsgálatot befejezni nem szabad.

Az eszlári zsidókkal nem boldogult a vizsgálóbíró. Sehogyse akartak vallani. Egyáltalán nem ismertek be semmit. Sőt nagy bátorsággal beszéltek a vizsgálóbíró szeme közé, noha eleget szenvedtek s eléggé rémítették őket.

Lusztig Sámuel akkor 40 éves volt, feddhetlen előéletű, családós, nős, 3 gyermeke; – szegény napszámos és vásározó zsidó. Volt egy kis házacskája Tisza-Eszlár Tót-faluban, melyet a községi előljáráóság 150 forintra, mai pénzben 300 koronára becsült. Bizony kis ház lehetett. Ennyi pénzen csak egy jóra való polgári zsöllyeszéket lehet venni a városban.

A tanú szerint ott volt a vérvételnél. De ő bátran ellene mondott a vádnak. Ott volt a templomban igenis az istentiszteleten, de 11 órakor hazament Vertheimer Farkassal együtt, ki szintén tót-falui lakos. Az eltűnt lánykát nem ismerte, még név szerint se hallotta hírét.

A mikor pedig jó későn, az 1882-ik év őszén, október

18-án a vizsgálóbíró közölte vele, hogy a Móricz tanú őt is a vérvévők közt látta: egyenesen megmondta, hogy a Móricz tanú hazudik, beléje a csendbiztos verte ezt a terhelő vallomást. Látta a tanút május 22-én reggel, a mikor Nagyfaluból Eszlárra kísérték vissza, úgy össze volt a tanú verve, hogy alig tudott járni a maga lábán, görnyedve ment be, a mint kísérte a pandúr a bíró lakására. S nemcsak ő látta ezt, hanem Veiszstein Lazámé is, s ennek leányai is.

Nem volt szerencsésebb a vizsgálóbíró a többivel se.

Braun Ábrahám, más néven Brenner, 37 éves, nős, 3 gyermekkel, szegény napszámos, tiszta előéletű, egyéb vagyona nincs, csak egy lova és talyigája, ezzel fuvaroz. Ő Új faluban lakik, ott volt délelőtt a templomban, őt tanúval igazolta, hogy az új-falui zsidókkal együtt ment haza 11 óra tájban. Az eltűnt lánykát jól ismerte, de eltűnéséről nem tud semmit.

Veiszstein Lázár 56 éves, csalás és sikkasztás miatt már büntetve volt, nős, 9 gyermeke van, feles bérlő gazdaságot folytat. Ott volt az istentiszteleten, de annak végeztével hazament Ő-faluba egy csoportban kilenczed-magával. A lánykát nem ismerte.

Junger Adolf 58 éves, 6 gyermeke van, mezei gazdaságot folytat, van háza és négy hold földje, múltja tiszta. Esztert, az eltűnt lánykát hírből se ismerte. Szentül hiszi, hogy valahol most is él, mert a zsidók őt el nem emésztették. Tizenegy óra tájban ő is hazament az imaházból. Sok tanúra hivatkozik, kik vele együtt mentek haza Ő-faluba. – A tanú terhelő val-

lomása hamis tanúság. Október 18-iki vallomásában azt mondja, hogy Nagyfaluban a csendbiztos erőszakolta ki azt a vallomást. Volt egy ibrányi származású fogolytársa a fogházban. Ez beszélt neki, hogy Móricz vallatásakor mint letartóztatott vádlott, ő is Nagyfaluban volt a csendbiztosnál, s ő is látta és hallotta, miként erőszakoskodtak a tanúval. Volt még más két fogolytársa is: Hegymegi Sándor és Jámbor Pál nevűek. Ezeknek is elbeszélte az ibrányi fogoly a Móricz gyerek vallatását.

Sarf József, az egyházzsolga, félvállról veszi a vádat g nyugodtan és bizonyos játzsizággal utasítja el magától és a zsidókról. Október 17-én közli vele a vizsgálóbíró, mit beszél Móricz fia, a tanú. Azt felelte rá, hogy ha fia május 21-én ezt el tudta beszélni, hát akkor ápril 1-től május 20-ig miért nem beszélt el neki, az apjának? Ha pedig ő neki el nem beszélt, miként lehetne az ő beszéde igaz?

Svarcz Salamon a fővádlott, a ki a tanú szerint elvágta késsel a lányka nyakát. Ez míveltebb embernek látszik, mint akármelyik társa. Nem azért talán, mert többet iskolázott, hanem azért, mert többet észlelt, tünődött és gondolkodott. Akkor 37 éves volt, neje, 3 gyermeke és csekély házi bútora. Előélete tiszta. Ápril 1-éről minden lépését tanúkkal igazolja.

Emlékszik a koldus zsidóra is. Azt hiszi, emódi származású volt Borsodvármegyéből. Ebben tévedett s e kijelentése utóbb az emódi zsidóknak sok zaklatást és sok szomorúságot okozott.

Lehetetlennek tartja a vérvádat. Október 18-iki vallo-
másában azt mondja, az egész eszlári hajsza nem
egyéb, mint zsidóüldözés, az oroszországi zsidóüldözés
folytatása. Azt hiszi, az eltűnt lányka most is él és
csak Ónody Géza eszlári birtokos rejletté el, hogy
megöletését a zsidókra ráfoghassák.

Ónody Géza csakugyan eszlári birtokos s ország-
gyűlési képviselő volt akkor. A zsidók elleni gyűlöl-
ködésben akkor erősen buzgólkodott s a törvényhozás-
ban is ő hozta először nyíltan szóba az eszlári esetet.
A vizsgálóbíró társaságában gyakran látták a vizsgálat
folyama alatt. Pajkos mókázásként csakugyan beszélték
akkor, hogy a lányka eltűnéséről neki tudnia kell,
vagy lehet valamit. Ez a híresztelés jutott el Svarcz
Salamon füleihez a tömlöczbe.

Vidéki tömlöczök lakói nincsenek elzárva teljesen
a világtól.

A nyíregyházi törvényszék tömlöczében lehetett
húsz-harmincz fülke, de sokkal több elítélt vagy vizs-
gálati fogoly. A nagy perbe keveredett zsidók közül
ugyan kettőt nem tettek egy fülkébe, nehogy egy-
mással beszéljenek s talán összebeszéljenek, de mind-
egyiknek volt három-négy idegen társa. Több kevesebb
folytonosan. S a társak folyton váltakoztak. Egyik
szabadult, vagy központi börtönbe került s jött helyette
másik. S a ki jött: az mindig hozott hírt a külső
világból.

Ám akkor mindenki a vérvádról beszélt Magyar-
országon. Ura, szegénye, férfja, asszonya, örege-apraja

alig talált egyéb társalgási tárgyat. Az a rab, a kit eszlári zsidóval zártak össze, kifogyhatatlan volt az e fölött való beszélgetésben. Az emberek agya bőven termetté az ötleteket, föltevéseket, elméleteket. A rabnak egyébre sincs ideje, mint tünődésre s ha társa van: beszélgetésre. Ebből áll minden tevékenysége s egyúttal minden vigasztalódása is.

S nemcsak a rabok társalognak egymással, hanem a tömlöcztartók, a felügyelők s az örök is társalognak a rabokkal. Sok jó ember, sok érdekes alak, sok különös egyéniség van a rabok és gonosztevők között. És sok különösség, sok képzeletingerlő részlet az egyes bűncselekményekben. De semmi se érdekesebb, mint az, a melyben szűz lány szerepel. A mit költészetnek nevezünk, a mi művészet van a világon: az őskortól kezdve abban mindenütt nagy szerepe van a szüzesség fogalmának. Nem csupán a keresztyén kornak szüzanya-képe tette gazdaggá és termékenynyé ezt a fogalmat. A fogalomnak rejtélyes bája és titokkal teljes fensége évezredekkel előzi meg a keresztyénség korát. Szűz lánynak vérét venni, keresztyén lánynak vérét vallási, szertartásokra felhasználni: lehet-e gondolat, mely jobban izgatná az agyat, nagyobb tevékenységre buzdítaná a képzeletet s inkább megoldaná a nyelveket, mint ez?

Bizony nem múlik el olyan nap május végétől kezdve álló esztendeig, hogy a nyíregyházi tömlöcztartókban mindenféle rabok és fogházörök, zsidók, keresztyének, tömlöcztartók, bejáró családbeliek órákon át ne az eszlári

esetről társalogtak volna. Urak a vármegyeházán, bírák a törvényszéken s rabok a tömlöczben csak ezzel űzték az időt és unalmat. S a börtönök lakói gyakran sokkal jobban ismerik a valódi igazságokat, mint az igazságszolgáltatás intézői.

Svarcz Salamonból a börtönbeli tudás s a börtönbeli sok tünődés beszélt. Noha volt az ő lelkében valamely csodálatos buzgóság is, melyről lesz alkalmam később szólani.

A vérvád babonája némely vidéken úgy szól, hogy a metsző feladata a keresztyén szűznek vérének venni. A hány metsző tehát április 1-én Eszláron volt: mindazokat a vádlottak sorába kellett iktatni. Csupán azért, mert metsző s mert április 1-én ott volt.

Ilyen metsző még három volt.

Taub Emanuel volt az egyik, a ki április közepéig eszlári metsző volt, de azután Polgárra költözött s a ki helyett választottak épen április 1-én új metszőt. Taubot hamar megkerítették. Május 26-án már ki is hallgatták. Fialat, 28 éves, nős, vagyontalan s eddig tiszta előéletű. Tagad minden vádat, az eltűnt lánykát hírből se ismerte. Az április 1-én történetekre, az istentiszteletre, ebédre, az egész délutánnak és az estének; miként lett eltöltésére nézve úgy beszél, mint a többi tanú.

Vizsgálati fogságba jutott nyomban.

A gallicziai náj-szandeczi metsző volt a másik. A neve: Bukszbaum Ábrahám, 26 éves, nős s már van két gyermeke. Huszonhárom éves koráig Gallicziában lakott,

azután kóborlásai közben elvette a tarczali rabbinak, Spirer Jakabnak leányát feleségül, egy évig Sáros-megyében Komárnnyikon lakott, azután Tarczalra költözött s onnan ment át gyalogszerrel Eszlárra pályázni. Legutóbb már ibrányi lakos volt s onnan kísérték a vizsgálóbíró kezei alá. Egyetlen szót se tudott magyarul. Csak a lengyel és rusznyák nyelvet értette s a német nyelvnek galicziai zsidó változatát.

Fiatalsága daczára vagy talán fiatalsága miatt igen buzgó, áhítatos lélek volt. Még nem rég került ki a jesivából. Fogolytársainak valóságos gyötrelme volt. Magyarul nem tudván, velük nem beszélhetett. Egész nap nem tett egyebet, mint imádkozott. Heteket, hónapokat töltött el imádkozásban. A mit kis gyerek korától kezdve tanult a szentírásból, talmudból, imakönyvekből: azt hadarta örökké. Héber, lengyel, német keverék nyelvvel örökké tele volt a szája. Mint később kitűnt, sok erély és határozottság lakott lelkében. Az ellene támasztott vérvád ellen lenező gúnynyal, néha haragosan, néha vidáman tiltakozott. A zsidók egyetemes üldöztetését látta a vérvádban. Buzgón hitte, hogy Izrael istene megvédelmezi őt is, hitsorsosait is, ha ő folyton imádkozik. A magyar faj nem imádkozó nép. A kéregetés nem természete s még istenhez is röstel minduntalan könyörögni. Volt a galicziai metszőnek néhány fogolytársa, a ki őt a sok imádkozásért folyton szidta, egyszer s másszor meg is rázta. Mit alkalmatlankodik annyit az égben? Mit zaklatja örökké a jó Istent? Miért nem mulattatja inkább fogolytársait?

Lassanként a tömlöczben megtanulta jól a magyar nyelvet. Több mint egy év alatt volt ideje hozzá elég. De mihelyt magyarul tudott beszélni: abbahagyta az örökös jajgatást.

Á harmadik metsző volt a téglási Braun Lipót vagy Lobi. Ezt nem találták meg hamarosan. Nem volt már Tégláson. A debreczeni törvényszék vizsgálóbírája kihallgatott minden téglási zsidót, senki se tudott róla hirt mondani. Ott volt, eltűnt, nyoma veszett. Avas észjárású vallástanítók azt hirdetik, hogy a földi élet csak bujdosásból áll. A vagyontalan, szegény zsidókra egészen illik ez a tanítás. Ez a Braun három évig lakott Tégláson, onnan áprilban elköltözött Udvariba, a szomszédos Szatmár vármegyébe községi metszőnek s úgy elköltözött, hogy négy-öt hét múlva már Tégláson egy árva lélek se akadt, a ki tudta volna: hova lett. Egy ember nem volt, a ki törődött volna vele. Nem hagyott Tégláson senkit, a kivel tudatta volna, hova megy, merre jár, hol hajtja le fejét. Még nőtlen ember volt, 27 éves, de a sok áhítat és nélkülözés miatt már 40 évesnek is beillett volna. Egészen afféle embernek látszott, a minőt Mózes IV-ik könyvének hatodik részében nazareusnak nevez.

Nagyon sok dolgot adott a vizsgálóbírónak.

A vérvádat ridegen utasította el magától, de találtak nála egy csomó zsidó apró betűkkel irt ákombákom kéziratot levelet. A vizsgálóbíró és barátai nagy titkokat sejtettek ezekben.

De hát ki fordítsa le ezeket magyarra?

Braun Lobi ugyan szívesen lefordította volna, de neki nem lehetett hinni. S más zsidónak se akartak hinni. Kerestek valami tudós papot vagy barátot, a ki értse a zsidó nyelvet.

Van néhány ilyen tudós pap és tanár Magyarországon minden keresztyén magyar felekezetnél, csakhogy ők is csupán a nyomtatott héber betűket tudják olvasni, de a kéziratok arabos héber kusza vonásaihoz nem értenek. Utóbb mégis találtak egyet, valami dr. Karsz Lólion nevűt, de az is azt felelte, hogy a kéziratok rasi-rabbi féle betűkkel írvák, ebben pedig ő nem eléggé jártas, hanem egy kőszegi benczésrendű barát, Paulus Stern, ebben is jártas, forduljanak ahhoz. Utóbb is valamelyik rabbival kellett lefordíttatni, a mikor kisült, hogy a Levelek csak áhítatos üres vallási bölcselkedésről szólnak, sőt nagy részük csupán jesivabeli tanulók írásbeli gyakorlata.

Mindez csekélység.

Hanem találtak még Braun Löbinél a házkutatás alkalmával egy kis szennyes papírba csomagolva bizonyos sárgásbarna, vöröses port is, melyről első tekintetre is látszott, hogy ez szárított és porrá tört vér, — ha pedig vér, más vér nem lehet, mint embervér s minthogy metszőnél találták, tehát bizonyára keresztyén szűz vére. Talán éppen az eltűnt lányka, a szegény Eszter vére!

Nosza meg kell vizsgálni a leleményes ész egész hatalmával, a tudomány minden fegyverével.

A papiroson írás is volt. Két szó volt ráírva:

Krahhmol-blű. Ennek értelmét kellett először megfejtteni.

E két szó nem magyar, nem is német, nem is latin. Eddig elért a vizsgálóbírák, királyi alügyészek, írnokok és csendbiztosok tudománya. Volt egy börtönőr, a ki értette a rusznyák nyelvet. Ezt is megkérdezték. Az ő szláv nyelvbeli tudománya se tudta a szavakat megmagyarázni.

Egyszerű dolognak látszott Braun Lobit magát megkérdezni. Övé az a barna vörös por, ő írta a papírra azt a két szót, neki csak tudnia kell mindent.

Tudott is. Meg is mondta, hogy az a por vérzés ellen való gyógyító szer, pénzért árulják a gyógyszerészek, ő is ott vette azoknál nyolcz krajczárért, egyéb neve pedig nincs, mint krahhmol-blű.

Dehogy hitték el egyetlen szavát is. Olyan egyszerű és világos volt ez a megoldás, hogy ezt a vizsgálóbírói észszel már ennél fogva se lehetett volna elfogadni. Félti a vádlott a bőrét, azért beszél így, azért akarja a bíróságot félrevezetni.

Pedig hát a metszőnek igaza volt.

Mikor a csecsemőt körülmetélik, a megsértett testrészen vérzés támad. Erős vérzés, melyben igen gyakran elgyengül a csecsemő, néha meg is hal. A vérzés elállítására ősi idők óta fogva bizonyos szereket szoktak használni. E szerek közé tartozik a sárkányvér is, melyet e néven árulnak a gyógyszerészek. Nem sokat érő szer, ma már nem is használják sűrűen, de a tanulatlan metszők és a körülmetélők egyike s másika ma is ragaszkodik hozzá.

Valami gyanta ez. Rokonságban van azzal, melylyel a hegedűvonót kenik. A molukki szigeteken tenyészik egy pálmafaj, melynek a neve Calamus Draco vagy Daemonorops Draco. Valószínűleg alakja után s az alakjához kapcsolódó népmesék és a babonák után adták rá ezt a nevet. Az is lehet, hogy eredetileg a molukki vadak a maguk nyelvén nevezték el olyképen, hogy azután a tudósok belevették nevébe a sárkányt. Ennek gyümölcséből izzasztják ki a nedvet, a melyet, ha megsűrűsödik, megsárgul, megbarnul és porrá törnek: vérzés csillapítására gyógyító szerűi alkalmaznak. A gyógyszerkönyvekben latin neve: sangvis draconis, magyarul: sárkányvér.

De hát hogy lett ebből Krahhmol-blü vagy Krachmol-blö?

Ez is egyszerű.

Az északmagyarországi óhitű zsidó se magyarul, se latinul nem beszél, hanem beszél németül. Németül a sárkányvér: Drachen-bluth. Csakhogy a galicziai és északmagyarországi zsidók német szójárása valami különös, furcsa, megmagyarázhatlan torzítás. A Drachen szót átalakítja Krahhmol vagy Krachmol szóvá, a Bluth-ot pedig Blü vagy Blö szóvá. Így lesz Drachen-bluthból Krahhmol-blü.

Volt Nyíregyházán egy tanult, értelmes gyógyszerész, Korányi nevű. A törvényszéknek ez szokott a szakmájából kérdésekben véleményt adni. Megkérdezték ez esetben is. Adott is okos és alapos felvilágosítást, a mely azonban igazolta volna Braun Lobit. A mellett

kisült, hogy ez a gyógyszerész is zsidó volt valamikor, vagy legalább apja-anyja volt zsidó. Nem lehetett tehát hinni neki se. Elküldték tehát a vöröses-barna por egy részét a műegyetemhez, az országos fővegyészhez, dr. Felletárhoz. Ő se mondhatott mást. Abban a porban nyoma sincs a vérnek, nyoma sincs a szűz lány vérének.

II.

(Fölkutatják a sírokat. – Az emődi zsidók. – Az alibi. – Az elfogott koldus zsidók serege.)

Másutt kellett keresni a bűntény tárgyi jelenségeit. Minthogy azonban effélék semmi irányban sem mutatkoztak: elő kellett teremteni valahonnan a koldus zsidót.

Pedig megvizsgálták a temetőket is.

Április elseje óta csak két hónap telt el. A keresztényének temetőjében levő minden újabb sírhalomnak eredete, ideje és kora kétségtelen volt. De a babona szerint a zsidók ide nem is temettek volna senkit. De az eltűnt lányka holttestét valahova mégis el kellett temetniök. Máshová nem, csak a zsidó temetőbe.

Kimentek hát oda. Bírák, pandúrok, előljárók, orvosok, napszámosok, tanúk, kíváncsiak. Föl kell ásni a sírokat. Valahol ott lesz a lányka.

Három újabb ásatúnak látszó sírhalmot találtak.

A legújabbról azt mondta Sarf József, hogy azt ne bántsák, ő temette oda 1882. évi január 30 án kilencz

napos csecsemőjét. De azért csak felbontották a sirt. A gödör fenekén a puszta földön egy kis szalmán feküdt a kis csecsemő oszló-bomló maradványa egy ócska kis teknővel letakarva. A régi zsidók egyszerűségével s a szegény ember pénztelenségével történt a temetés. A szakértő orvos megvizsgálta a kis hullát s legalább hét napos s legföljebb 14 napos csecsemőnek találta.

Tovább kutatták a sírokat.

A zsidók bebizonyították, hogy 1882-ben január elsejétől május végéig nem volt több halottjuk, csak Sarf József csecsemője. Az 1881-ik évben nem volt egy halottjuk se. Az előző 1880-ik év június 7 én temettek utoljára. A sírhalom alakja is megbizonyítja ezt. Minek tehát feltúrni a régi sírokat, fölzaklatni a porladó tetemeket? Hiszen a föld megmutatja, hogy április elseje óta, a mikor a lányka eltűnt, egyetlen kapavágás se történt a zsidók temetőjében.

Így beszél az igazi szakértő, a mezei munkás gazda ember. A ki ássa-vési a földet s naponként nézi, hogy az újonnan ásott föld hantjai miként mállanak, miként sülyednek, miként telnek még lassanként gyommal, fűvel, vadvirággal s mennyi idő alatt heged be a földnek sebje, melyet rajta ásó, kapa, ekevas ütött. Ismeri a különböző talajok és füvek természetét. Agyagon, kavicsoson, televényen, égevényesen miféle fű mennyi idő alatt fogamzik, miként nő fel s mi sorsa van télen is, nyáron is?

A falusi előljárók, tanúk, parasztok jól látták, hogy a temetőben nyoma sincs új ásásnak. Ám a vizsgáló

bíróság emberei és szakértői másként látták a dolgot. Az ő elméjüket tompává, de egyúttal furfangossá is tette az a töredékes tudomány, a mely oda beleszorult. Ok még a vakondtúrásokat és hangyabolyokat is feltúrták: nincs-e ott az eltűnt leánykának vagy keze, vagy lába? A paraszt csak a fejét csóválta. Az urakkal nem akart kemény vitába keveredni. O jól tudta, hogy földszínéhez közel vakandtúrásban vagy hangyabolyban rothadó testrészt hónapokig meg nem maradhat. A falusi kutyák dülőföldet messzeségéből megérezik a szagát, oda mennek, kikaparják s megeszik vagy elhordják onnan. S aztán a tavasz meleg napjaiban a hangyák, a pondrók s az apró skarabeuszfélek is nagy hirtelen szétszedik a hullarészeket.

Mіндеgy. Az urak töviről-hegyről elkutattak a temetőben mindent. Főlástak még nem régi ásatúnak látszó két sírt is s a mikor a szakértő orvos azt mondta, hogy ezek halottjai legalább egy év óta pihennek ott: csak akkor hagyták abba a többi sír felbontását.

De hol van hát a koldus zsidó? A vizsgálóbíró az emődi zsidók közt kereste a koldust első sorban. Svarcz Salamon metsző szava terelte figyelmét az emődiekre.

Ernődön sok zsidó van. Több mint 22 család. Alig képzelhető akkora szigor, a melyre akkor a bíróságok tagjai feljogosítva ne érezték volna magukat. Oktalan és törvénytelen szigort alkalmaztak az emődi zsidók ellen is.

Kit kellett Ernődön keresni és megtalálni?

Azt a zsidót, a ki szegénysége miatt koldulni s koldulás végett faluzni szokott. Tehát a vagyonos, birtokos, háztulajdonos, boltos kereskedő zsidókat nem lett volna szabad, mert nem volt szükséges zaklatni.

Békességes időben így is történt volna. De ha a társadalom zúg és gyűlölködik: akkor más a rend.

Gyanúba fogtak minden zsidót tekintet nélkül. Mindenkit arra hívtak fel: bizonyítsa be, hol volt április lén.

A büntetőjogban úgy hívják ezt: alibi.

Nagyon kevés ember van a világon, a ki hónapok múlva idegen tanúkkal alibit tud igazolni. A királyok, a katonák, a kórházi betegek, a rabok, tömlöcztöltelékek, kisebb fajta hivatalnokok meglehetősen tudják igazolni, hogy hónapok előtt valamelyik napon hol voltak vagy hol nem voltak, de más emberfia nagyon nehezen. Az utazó ügynökök, mintaárusok, tőzsdelátogatók, még vezetnek valamelyes jegyzéket, hol töltik napjaikat; – számlákból, megrendelésekből, körlevelekből sok elmúlt napjuk miként lett lefolyását meg tudják bizonyítani, de a falusi kis gazda vagy kis szatócs erre nem igen képes. Ő csak néhány különös esemény után tudja magát a régi elmúlt napok iránt tájékozni. Nagy ünnep, születés, halál, keresztelés, lakodalom, jégverés, tüzi veszedelem, bíróválasztás, szüret s néhány efféle esetet megjegyez s az ily napról megtudja mondani, hogy otthon volt-e vagy másutt. Az ily napról gyakran még idegen tanúra is tud hivatkozni. De ezzel aztán vége is van minden történettudományának. Az emődi zsidókat júniusban faggatták, hogy állítsa-

nak tanúkat arra, hol voltak április lén? Természetesen vagy húsz nem tudott állítani, mert maga se tudta bizonyosan, hol volt.

Ez mind valamennyi gyanús lett. Fogságba velük. Néhányat több-kevesebb ideig a fogságban is felejtettek. Egyelőre a varjú se károgott utánuk.

Nem lehet biztosan meghatározni, hány kóborló koldus zsidót fogtak el e napokban az ország különböző részein. A rendőrkapitányok mintha versenyre szálltak volna egymással: ki tud minél több koldus zsidót összefogdosni.

Elfogtak egy Reisz Mihel nevűt. Éhes volt és rongyos. Gallicziai czajkovai származású, egyetlen szót se tudott magyarul. Míg szabadon járt: mindig sírt. Mikor elfogták: azóta mindig nevetett. Megkérdezték: miért nevet? Azt felelte: soha se volt olyan jó dolga, mint a mióta rab. Kialhatja magát kedvére s mégis kap enni. – Néhány nap múlva kilökték, kolduljon tovább.

Jött névtelen levél, mely tudatta, hogy az eszlári koldus zsidó Ózd-Vasváriban van, a neve: Juhszem. Furcsa név. Héberül hangzik, de magyar szó. Elemeire bontva azt jelenti: juhnak a szeme. Bizonyára csúfnév vagy költött név. De azért keresték nagy buzgósággal.

A karczagi főkapitány valami csavargó oláh embert fogott el. A neve volt Makszim Lauli. Nem tudta bizonyosan: oláh-e, zsidóé, cigány-e? Senki se tudott vele beszélni, Mit csináljon vele? Bűnösnek nem találta, csak szegény kéregető volt. Legjobbnek találta azt a megoldást, hogy elküldi Bary vizsgálóbírónak. Előbb

azonban megkérdezte távirattal: van-e rá szüksége? Bary azt felelte: nincs.

Efféle mókát gondolt ki Székes Fehérvár főkapitánya is. Talált egy Svarcz Baruch nevű bujdosó zsidót. Elfogta nyomban s egyebek közt megkérdezte tőle, mi a foglalkozása? Azt felelte, hogy ő tudja könyv nélkül a talmudot. Talmudot? Minden rendőrkapitány tud annyit, hogy a talmud a zsidók könyve, a zsidók titkainak gyűjteménye s a ki azt tudja, az már ennél fogva megérett arra, hogy az eszlári vizsgáló urak kezére kerüljön. Rögtön elfogatta s fényképező elé állította a zsidót s fényképét elküldte Barynak azzal a hivatalos kérdéssel:

Vajjon a zsidót is ne küldje-e utána?

Bary erre is azt felelte: nincs szüksége rá.

Galliczia csak úgy ontja Magyarországra a koldus zsidókat.

Egy Rózenblüth Májer nevű koldust is elfogtak. Strzyrovi származás Gácsországból, ötven éves, nős, hat gyermeke van, otthon rőfös kereskedő volt, de tönkrejutott, most Magyarországot járja, s helyet keres, a hol letelepedhessék. Kéretezésből él.

Elfogtak egy Czukkermann Lipót nevű gácsországi zsidó koldust is. Dinovi születés. Ez is ötven éves volt. Ennek is volt neje és négy gyermeke. Ez már igazi koldus, mert a zsidó tanítói pályára készült. Mind a kettőt hazakisérték Gácsországba,

III.

(Róth Borbála koldus zsidóasszony. – A ki meg akarja javítani a világot.)

Volt Tisza-Eszláron a lányka eltűnésének napján egy koldusasszony is. Ezt is föl kellett keresni a nagy világban. Ő is ott delett, ott tanyázott a templomszolga lakásán, neki is látnia, tudnia kellett valamit. A nyomozásokat szinte vidám munkának lehetne tekinteni, ha annyi bánatot és szerencsétlenséget nem okoztak volna sok embernek.

Június 9-én egy ismeretlen zsidóasszony jelent meg Tisza-Eszláron. Már három nap előtt találkozott véletlenül özvegy Solymosi Gábornéval, született Jakab Erzsébet tiszai-eszlári lakossal, az eltűnt lányka rokonával. A találkozás Bodrog-Keresztturnál történt az országúton. A gyalogosan levő két asszony csakhamar beszélgetésbe keveredett s a zsidónő nyomban az eszlári eseményre fordította a szót. Azt mondta, hogy ő is zsidó, még pedig bábaasszony, s jó, hogy április 1-én nem ment Tisza-Eszlárra.

Solymosi Gáborné nem sokat adott erre a beszédre. Azonban három nap múlva az asszony csak megjelent Eszláron. Találkozott az utcán egy Nagy Miklós nevű 12 éves fiúval, megkérdezte tőle, melyik házában lakik az eltűnt lányka édes anyja, Solymosi Jánosné s két krajczárt ígért a fiúnak, ha megmutatja a házat.

A fiú megmutatta.

A zsidó asszony bement Solymosinéhoz, keresztyén kálvinista vallásúnak mondta magát, előhozta a szegény

Eszter eltűnését s könyező szemekkel fejezte ki részvétét és sajnálkozását. Együtt sírt a búsuló anyával.

Később azt mondta, hogy ő még reményli, hogy a szegény lányka előkerül. Ő ismer Máramaros vármegyében egy tudós asszonyt, menjen el Solymosiné oda, ő szívesen elvezeti hozzá, s ha annak elpanaszolja baját: az élve vagy halva megkeríti a lánykát. De a lányka ingéből vigyen magával egy darabot, mert a tudós asszony csak annak segítségével boldogulhat. Addig is pedig, míg oda jár, a lánykának egy ingét ássák el a földbe, rakjanak föléje nagy tüzet s az égjen addig, míg csak az eltűnt lányka meg nem kerül.

Ez bizony ostobaság, közönséges babona.

A zsidó asszonyok nem igen babonások, de a kálvinista magyar asszonyok se. Nem is adott Solymosiné az egész beszédre semmit. Csak mikor már a zsidó asszony elment és Solymosiné az esetet a faluban elbeszélte: akkor jöttek arra a gondolatra, hogy bizonyosan ez volt az az ismeretlen nő, a ki a lányka eltűnésekor ott járt a faluban. Most is csak törbe akarta csinálni az anyát.

A faluból azonban nem mehetett ki, elfogták még azon a napon.

A neve Bóth Borbála volt, elhalt férjét Klein Sámuelnek nevezték. 42 éves s két gyermeke van. Máramaros-szigeti származású s bábaasszony. De otthon megélni nem tudott, nyakába vette tehát az országot s május elseje óta bujdosik egyik városból és vármegyéből a másikba. Már tizenkét várost bejárt, hogy élhető helyet keressen.

Miért akarta megbódítani Solymosinét: ennek nem tudja okát adni. De az bizonyossá lett, hogy április 1-én nem volt Tisza-Eszláron. Nem ő tehát a keresett koldusasszony.

Közel négy hónapi rabság után szabadon bocsátották.

De mit is akart hát ez a szegény kóborló zsidó asszony?

Élete, a mint ez évben folyt, csupa regény, de a nyomorúságnak derűtlen regénye.

Férjét elveszti, özvegyen marad két gyerekekkel, de kenyér és hajlék nélkül. A telet keservesen huzza át s a tavaszféllal kóborolni megy. Azt mondja, azért kóborol, hogy olyan kelyet találjon, a hol nincs elég bábaasszony, Máramaros-Szigeten harmincz is van, ott nem tud megélni.

Bszlárra vetődik. Azt mondja: véletlenül. Ott Solymoskiéhez, az eltűnt lányka anyjához tér be. Azt mondja, oda is véletlenül. Megszomjazott, egy ital vizet kért inni, azért botlott be oda.

Ezt nem lehet elhinni. Neki valami gondolata volt, melyet a vérvád zajos emlegetése szült meg az ő gyenge agyában.

Eszláron elfogják, Recsky csendbiztos kezére adják s ott Nagyfaluban a belső cselédek elfecsegik neki, hogy Sarf Móriczot hogy vallatták, hogy kínozták, ő is várhatja kínos sorsát.

A csendbiztos csakugyan rárivall. Először a fecsegő lányt véresre veri, azután neki fordul:

– Téged pedig, kutya zsidó, összeváglak, gödörbe hánylak, a zsidók istene számoljon rólad.

De a csendbiztos felesége mívelt úrnő, kiveszi a kóbor asszonyt ura kezéből s átadja a pandúrnak.

A pandúr elviszi s belöki a börtönbe.

A börtön szűk helyiség. Három lépés széltében, három lépés hosszában. Nincs benne semmi, padlata csupasz föld, nincs az asszonynak feje alja, még szalmát se adnak alája.

A kóbor asszony bölcselkedik. Odafordul a pandúrhoz:

– Mondja meg nekem kigyelmed, ha a juhot a juhász kezére adják, kitől kérik számon?

– Hát a juhásztól, jó asszony!

– Nohát engem se hagyjanak itt a pusztá hideg földön feküdni, mert valamikor engem is számon kérnek és rólam is be kell majd számolni.

Így beszél el nagyfalui esetét a törvényszék előtt a kóbor asszony.

Másnap lovas pandúr bekíséri Nyíregyházára Bary vizsgálóbíró elé.

A pandúr ül a lovon, a kóbor asszony megy a ló feje előtt gyalog. Az út hosszú s a kóbor asszony éhes, gyöngé, kimerült. Nem tud lépést tartani a lóval, kidől. De ha pénze van: fogadhat kocsit. Van pénze, öt koronát már összekoldult kis gyermekei számára. Éppen elfogy a kocsira. De legalább bejut a központi börtönbe. Ott tartják s idejét meg nem határozzák.

Ott is az eszlári lányka eltűnésén jár az esze. Véletlenül találkozik ott a tanúval, Sarf Móricz fiúval. Bog-

tön fordítani akar egyet a világ során. Zsidó nyelven szólítja meg a gyereket, hogy megoktassa. De a gyerek nem akar vele szóba állani. A gyereket már megtanították félni.

– Nem lehet nekem magával beszélni, mert én rossz kezekben vagyok.

Ezért is meglakol a kóbor asszony. Megtudják, hogy beszélt a gyerekekkel s büntetésül két napon át nem kap enni.

A börtönben megismerkedik egy súlyos rableánnyal. Pályik Mária a neve. Elvesztette elsőszülött gyermekét s e miatt három évre elítélték. Fiatal s talán csinos lány volt s az örök bizalmaskodtak vele. Elmondták neki, hogy megkerült az eltűnt lányka, holttestét kiadta a Tisza vize, de bizony nem volt azon egy karczolás se, nem ölték azt meg a zsidók.

A kóbor asszony föltette magában, hogy a mikor majd szabad lesz: ő kikeresi a zsidók igazságát.

Négy hónapig ült a börtönben, azután eleresztették. Sietett fel Budapestre, az ország fővárosába. Itt is eljárt a szája mindenütt, hogy micsoda nagy titkokat tud ő. De segít is a zsidók baján. Nyomban írt egy folyamodást az ország kormányzó uraihoz.

Szegény asszony még hozzám is eljött. Néhány vádlottnak már védője voltam s biztatott erősen, hogy csak dolgozzunk, ne aludjunk, egy-két nap alatt véget vethetünk az egész zsidóhajsának.

Szegény volt, mint a templom egere, de buzgalmas.

Repülni szeretett volna, mint a madár. Nagyon ráfért a pénzbeli segítség.

Élt Parisban akkor egy százmilliomos zsidó: Hirsch báró. Ez a budapesti szegény zsidók számára is tartott segítő pénztárt. Egy nemeslelkű úrnő, Bischitz Dávidné volt az alamizsnaosztogató. Oda is elment a kóbor asszony.

De vesztére. A rendőrség fülön fogta. Jogosulatlan koldulásért három napi fogházra elítélték s onnan, mikor büntetését kiállotta, a tolonczházba átkísérték. Itt elfelejtkeztek róla egészen. Csak akkor vették észre, mikor hetek múlva súlyosan megbetegedett. Akkor meg elvitték a rabkórházba. Csak két hónap múlva tudott szabadulni.

Szabadulni? Mit jelent az?

Azt jelenti, hogy étlen, szomjan, ruhátlanul, hajléktalanul, pénz nélkül a dermesztő hideg télben neki-mehetett a nagyvilágnak – koldulni.

Két gyerekét jó emberek eltartották valahogy Máramaros-Szigeten. Ő maga a tavaszon át 1883-ban elvergődött Új-Fejértóra, a hol bátyja lakott. Néhány napon át ott meghúzhatta magát.

Ott találkozott egy Bogdány Izrael nevű zsidóval. Ez is kóbor életet élt, ez is özvegy volt. Tanító lett volna, de nem volt helye és kenyere. Ő is járta tehát az országot tanító-állásért, mint a kóbor asszony bábaságért.

Egymásra találtak, megismerkedtek egymással s harmadnapra összekeltek, házasságra léptek, megesküdtek egymással.

De a mézes hetek alig tartottak egy-két napig, kezdődött a nagy per tárgyalása a nyíregyházi törvényszéknél. S ámbár a kóbor asszonyt nem idézte oda senki: ő mégis fölkerekedett s jött a bírósághoz. Tanúságot akart tenni arról, a mit ő Eszláron, Nagy faluban, Nyíregyházán s Budapesten tapasztalt mindenféle pandúrok, csendbiztosok, rendőrök, vizsgálóbírák kezén a börtönökben, toloncztelepeken s rabkórházakban.

A törvényszéki elnök csodálkozott házasságán. Hogy oly hamarosan megtalálta foltját a lyukas zsák!

A kóbor asszony bölcs nyugalommal felelt:

– Szegény özvegy ember, szegény özvegy asszony, mind a kettő zsidó, egyiknek sincs semmije, találkoznak az országúton, nem nagy dolog azoknak összekelni. Íme a nagy pörnek egyik kis alakja.

Nyerészkedni nem akart az eltűnt lányka édes anyján. Hiszen nem kért tőle semmit, csak egy pohár vizet.

Talán csakugyan hitte, hogy az a mesebeli tudós asszony az eltűnt lányka nyomaira rá tud mutatni.

Mindenesetre ama nyugtalan elmék közé tartozott, a kik valami hibát mindig látnak a világ rendjén s azt a hibát meg akarják javítani. Mintha a pelyhly azt mondaná: ferdén állanak az Alpesek, rájuk nyomakodom, hogy egyenes állásba igazodjanak.

IV.

(A varjú-laposi rejtély. – A szolgáló megjed s ijedtében látást lát.)

Nemcsak maga volt a kóbor asszony ily lélekkel.

Mind a két táborban akadtak kuruzslók, a kik léptenyomon gyanúval, följelentéssel, útbaigazítással állottak elő. A társadalom nagy tömege dolgozott. A zsidók ellen is, a zsidók mellett is. Gyöngé elmével, de csapongó képzelődéssel. Eleven példa erre sok van. Néhányat ismertetnem kell.

A varjú-laposi rejtély sok idejét és sok erejét vette igénybe a vizsgáló-bírósnak. Önmagában talán nem is volna annyira érdekes, de különösen érdekessé válik az által, hogy igazán megismerjük belőle a vizsgáló-bírósnak eszejárását, jó kedvét és sok idejét.

A varjú-laposi csárda az ugyan e nevű tanya közepében fekszik a Rakamazrol Király telek felé vezető országút mellett. Az útszéli csárdákban zsidó szokott lenni a csárdás. Zsidó volt itt is.

Július közepe táján jelentés jött magánkézből Bary vizsgálóbíróhoz, hogy e csárdánál csodálatos, rejtélyes, fontos esemény történt két hét előtt.

Egyik napon ugyanis estennen két zsidó ment a csárdába. Idegen, ismeretlen mind a kettő. A korcsmáros és anyja a csárdabeli szolgálót rögtön előhívták s keményen ráparancsoltak, hogy menjen szobájába, vetközzék le s aludjék nyomban. A lány bement, levetközött, lefeküdt s alvást színlelt. Hol a csárdás, hol az

anyja, egy öreges zsidó asszony, oda-odasurrankodott a lány hálósobájának ajtajához s be-benéztek hallgatózva, vajjon a lány alszik-e?

A lány gyanúja föltámadt. A parancsolat a korai lefekvésre, a kémlelődés, az idegen és ismeretlen zsidók jelenléte; mindez megijesztette. Borzadás és rémület vett erőt a lányon. Az eltűnt lánynyal, a dadái hullával, a tiszadobi fejetlen holttesttel úgysis tele volt a képzelete. Ezek a zsidók se jót akarnak itt a csárdában. Vagy ő ellene forralnak valamit, vagy azt akarják, hogy ő ne lássa, ne hallja azt, a mit cselekszenek.

Magára hányta ruháit s egy pillanatban észrevétlenül kiszökött vaczkából s bement az istállóba. Ott hált a kocsis. A leány nagy rémülettel elbeszélte neki az egész dolgot s aztán kettesben kimentek a sötétben a zsidók után leselkedni.

A két idegen zsidó az országúton a csárda előtt föl s alá járkált s egymással titkon beszélgetett.

A csárda mögött temető van. Ez a varjú-laposi tanyai halottak temetője. Népes tanya ez, a csárdától alig két puskalövésnyire, a halottakat Királytelekre hurczolni nehéz volna. A temetőben feszület.

A két idegen zsidó egyszer csak bement a temetőbe. Egy csomagot vittek oda s ott sokáig késlekedtek. Hova rejtették el a csomagot: azt a kocsis és a lány nem láthatták.

Nagy eset: Kik voltak az ismeretlen zsidók? Mi volt a csomagban? Hova s miért rejtették el? Hogy mehettek a zsidók a temetőbe éjnek éjszakájában,

holott a feszület van ott a keresztre szegezett üdvezítő képmásával?

Íme ez a jelentés érkezett Bary vizsgálóbíróhoz. Nem emlékszem biztosan, ki írta ezt meg neki. Alighanem Kovács Ignác tisztartó, a ki ott lakott és kormányzott a varjú-laposi csárda közelében a Görögszállási tanyán.

Bary nagy dolgot látott ebben. Közölte nyomban a közvádolóval, Egressi Nagy Lászlóval. Tanakodtak. Meglehet, itt találják meg az eszlári vérvád titkainak kulcsát. Fölkerekedtek csapatosan: vizsgálóbíró, királyi ügyész, írnok, hajdú, kocsis, vadászkutya s mentek Varjú-Laposra nyomozni.

Julius 22-én volt a kirándulás. Megbizonyosodtak arról, hogy a csárdásnét Veisz Salamonnénak hívják, özvegy zsidóasszony, a férje néhány hét előtt halt meg, a kocsisa Laczkó János; a szolgáló, a ki éjjel kiment a kocsishoz az istállóba, Janczura Mária, de ez néhány nap előtt innen elszökött, s most Belegrád tanyán tartózkodik valami Vaskóné nevű béres asszonynál.

Ennyivel lett tudósabb a bíróság. A nap különben jól telt el vadászattal, lakomával. Augusztus elsején érdemes volt a kirándulást megismételni.

Újra útra kelt az egész csapat. Mindig nagy feltűnéssel csinálták az útrakelést is, az utazást is. A sajtó is kifogyhatatlan volt a kirándulások fontosságának ecsetelésében.

Legelőszőr mentek a Bas-halom nevű tanyára, hogy kihallgassák Kovács Ignác tisztartót. A tisztartó elmondta az egész borzalmas, rejtelmes éjjeli történetet,

a mikor a szolgáló lány fogvaczogva, rémülve menekült a kocsishoz, hogy annak ölében bátorsághoz jusson. De hozzátette, hogy ő ezt csak hallomásból tudja, jót nem áll érte.

Nosza megy a vizsgálat onnan a belegrádi tanyára, hogy a szolgáló leányt felkeresse. A kit ott meg nem talál, az a szolgálólány. Azt mondják: otthon van a varjú-laposi csárdában. Utána oda is. A vizsgálóbíró, a királyi ügyész, a hajdú, az írnok, a kocsis, a vadász-kutya. A lány ott se találják.

Mit csináljanak? Hazamennek Nyíregyházára s onnan hivatalos levélben felhívják a községi bírót, hogy a tanúkat bizonyos kitűzött napra küldje be Nyíregyházára.

Ez volt a legjobb. Ez volt a szokásos és törvényes eljárás különben is. A községbíró mindenkit megtalált rögtön. Ezen kellett volna az egész eljárást kezdeni.

Kihallgatják a szolgálólányt.

A leány neve nem is Janczura Mária, hanem Bajczura Mária, 17 éves, görög katolikus vallású, hajadon. Kereken tagadja, hogy ő éjjel ment volna a kocsishoz. Csak más napon mesélte a kocsisnak, hogy ő megijedt az idegen zsidóktól. Nem is mentek a zsidók a temetőbe, nem is vittek oda semmi csomagot, csak ő maga ment estennen a temetőbe, őt is az asszony küldte oda, hogy hozzon fűvet a tehénnek vagy a malaczoknak vacsorára.

De hát mégis mit kerestek ott az idegen zsidók?

E kérdésre a kocsis felelt meg: Laczkó János. A csárdás zsidó június 25-én meghalt. Temetés után odajöttek

az elhalt férjnek s az özvegyen maradt asszonynak rokonai az örökség elintézése végett. Három venesellői és egy gávai zsidó. Ezek voltak a rokonok a két szomszéd faluból. Este a kocsis szállította őket haza. A lány szeme csak káprázott ijedtében s azért beszélt, a mit beszélt. Kinevette vele mindenki.

Csak a bíróság nem nevette ki. Az méltatlannak találta magához az együgyű paraszt józan eszét. Neki tovább kellett keresni a nyomokat, melyek soha meg nem történt esethez vezettek.

V.

(A tiszadobi fejetlen hulla. – Fekete kutya élettelen teste lett belőle. – Eszter a metsző zsidó pinczéjében. – Eszter a zsidó pap virágos kertjében. – Eszter a sirban. – Keresztyen gyerek befalazva a zsidótemplomba.)

A varjú-laposi titokhoz egészen hasonló a tiszadobi fejetlen hulla története.

Farkas Gábor eszlári bíró hivatalosan jelenti Bary vizsgálóbírónak, hogy Botos István eszlári lakos egy tiszadobi asszonytól azt hallotta, hogy a tiszadobi halászok egy fejetlen leány hullát fogtak ki a Tisza vizéből s ezt bejelentették főnöküknek, a halászat bérlőjének. A bérlő zsidó, volt s azt parancsolta a halászoknak, hogy szó nélkül sikkaszszák el a holttestet. Ezek engedelmességek, mást nem is tehettek s a holttestet elsikkasztották, még nyomait is örökre eltüntették.

Ez már nagy dolog.

Tisza-Dob község a Tisza partján fekszik. Eszlártól

Tisza-Lökön és Tisza-Dadán keresztül oda folyik a víz. Ha az eltűnt lánykát a zsidók a Tiszába dobták, a mi valószínű: holttestét Tisza-Dobnál fölvehette a folyam vize. S természetes, hogy a holttest fejetlen volt s még természetesebb, hogy a dobi halászat zsidó bérlőjének a holttestet el kellett rejtenie, mert különben a vérvád napfényre jut.

A legszigorúbb, leggondosabb, legszélesebb vizsgálatot kell teljesíteni halasztás nélkül.

Kimegy a vizsgálat Tisza-Dobra s legelőször kihallgatja Botos Istvánt. Botos István keményen áll nyilatkozata mellett, melyet az eszlári bírónak tett, de egyetlen tiszadobi asszonyt se tud megnevezni, a kitől a hírt hallotta.

A tiszadobi asszonyokat felhívják: ki tud valamit a fejetlen hulláról, ki beszélt Botos Istvánnak erről?

Senki se tud semmit. Senki se beszélt semmit.

Sorba veszik a halászokat. Tóth Gyula, Rácz Imre, Danes István, Király Pál, Kis Rácz Imre, Nacsa József a halászok. Kemény, szókimondó, kálvinista magyar ember mind. Kijelentik bátran, hogy ebben az évben még nem fogtak ki semmiféle hullát s nem is hallottak fejetlen hulláról.

A halászat bérlője Hartstein Jakab, csakugyan zsidó, vagyonos és családos ember, ő se hallott hullakifogásról semmit.

Van egy horgas halász is: Papp András. Ez nem szegődvényese a zsidó bérlőnek. Ez talán tud valamit. Ez se tud semmit.

Kihallgatják a révészt is, Lucsi Gábort. Ő se hallotta hírét a fejetlen hullának.

A vizsgálóbíró a fejét csóválja. Csodálatos szerencsénk van a zsidóknak, hogy minden nyom ily nagy hirtelenséggel elenyészik. Pedig van valami a dologban. Hiszen Grosz M. Lajos tiszalöki 52 éves zsidó is kíváncsian kérdezősködött a fejetlen hulla után. A zsidónak e nagy érdeklődése mindenesetre gyanús körülmény.

Nem is hagyta félbe a nyomozást a buzgó vizsgálóbíró. Bizonyos, hogy a fejetlen hulla meséjét senki sem szophatta a kisujjából. Valahol valaki által volt kezdete e mesének s volt valami oka is.

Rájött, hogy először valami Dojtsák Mihály nevű katona beszélte ezt Kassán május elseje és 14-ike közt valamelyik napon, neki pedig Rácz Imre tiszadobi halász mondta.

Ezen a nyomon a vizsgálóbíró június 27-én újra kiszállt Tisza-Dobra, Rácz Imrét szembeállította Dojtsák Mihálylyal, kihallgatta az összes halászok feleségét és azokon kívül még egy csomó dobi lakost, – bizony nem hallott a fejetlen hulláról senki semmit. Dojtsák maradt bent az üres mendemondában. Valami dévaj katonának pipázás közben támadt ötlete volt az egész.

Előállott azonban Dancs János tiszadobi lakos s bizalmasan jelentette Barynak, hogy gróf Andrássy Gyula osztrák-magyar külügyminiszter szomszédos uradalombeli munkásai igenis tudják, hogy egy női hullát kifogtak a Tiszából s ezt Ferenczi József révész két élő szemével látta, mert jól megnézte.

Kérdőre vonják Ferenczi Józsefet.

Ez révész, 39 éves, nő, családos. Foglalkozásánál fogva idejét a Tiszánál kell töltenie. Estefelé, a mint a tanyára ment: gunyhója előtt megállt s a Tisza vizén nézelődött. Csakugyan jól látta, hogy a víz felszínén egy lábbal fölfelé fordult, feketés színű felfúvódott tárgy úszik. Vagy ember, vagy valami dög. Szép csöndesen ringatja a víz alá-felé. Utána ment, megnézte jól s meggyőződött arról, hogy az a tárgy egy fekete kutyának holtteste. – Ezt igenis mondta a külügyminiszter úr munkásainak, de női hulláról nem beszélt.

Igy készültek a hírek, a mende-mondák, a látások, a káprázatok és a bírói vizsgálatok.

Az eltűnt lányka testvérnénje, Solymosi Zsófi is kapott névtelen levelet. Arról tudósítják ebben, hogy a szegény Eszter eldarabolt holtteste az eszlári metsző Svarcz Salamon pinczéjében van eltemetve a boros hordók alatt, mélyen a föld alá. – A levelet beküldik Baryhoz.

Nosza siet ki a vizsgálóbíró Eszlárra fölászni a pinczét s a boros hordó alját.

Odamennek nagy sereggel a metsző lakásához és pinczéjéhez. Községbíró, tanúk, napszámosok kísérik a vizsgálóbíró. S gondos kutatás után rájönnek, hogy a metszőnek sohase volt se hordója, se bora, se pinczéje. Pinczének nyoma sincs.

A vizsgálat nem jön zavarba. Ha ott nincs pincze: vam a legközelebb lakó zsidónál. Rózenberg lakik legközelebb. Beható vizsgálat után rájönnek, hogy ott sincs pincze, nem is volt soha. Tovább mennek. Végtére

Szűszman zsidónál találnak pinczét, ezt fel is túrják minden irányban, de hullának és hulladaraboknak semmi nyoma.

Bolondnál bolondabb képzelődés vesz erőt az embereken.

Szűszman Jakabnak meghal Samu nevű fia s eltemetik az eszlári zsidó temetőbe június 4-én. Eltelik a temetés után 10-15 nap, néhány ember összebeszél; fejébe veszi, hogy abba a sírba nem is a zsidó gyereket temették, hanem az eltűnt leánykának, Eszternek a felvagdalt holttestét. Június 25-én éjjel nekimennek a sírnak, felbontják, a halottat csakugyan fiúnak találják s azután arczczal lefelé fordítják.

Az eszlári bíró nagyon ügyes ember, de a sírbontókat nem tudta kipuhatolni. Pedig több hetes sírt felbontani nem is éppen pillanatnyi munka. Egy-két embernek órákig tartó fáradtság.

Egy névtelen levél azt jelenti Barynak, hogy az eltűnt lányka holttestét a zsidó pap kertjében egy virágágy alá temették.

Eszláron se zsidó pap, se kertje nincs.

Valami Holinics Géza nevű tanú az ország fővárosából levélben jelentkezik, hogy ő látta, mikor a zsidók az eltűnt lányka meztelen holttestét eltemették.

A rendőrség felkutatja a fővárost s ilyen nevű embert nem talál.

Arról is értesítik Baryt, hogy a zsidók a nyíregyházi zsidó templom falába egy 12 éves keresztyén fiút titkon befalaztattak s ezért a kőművesnek 500 forintot fizettek.

Ez bevallotta halálos ágyán. Tudta a felesége is, de ezt a zsidók Amerikába kitzskolták. Az asszony mielőtt elutazott volna, elmondta ezt bizonyos Ducsaynénak, ki Nyíregyházán a debreczeni utczában lakik. És így tovább.

VI.

{A bolygó zsidó, a ki boszút áll. – Volner Herman voll a koldus zsidó Eszláron április 1-én. – Megtalálják. – Elmondja mentségét.}

Az emberek súgnak-búgnak. A vizsgálóbíró megvizsgál mindent s nyomtalanul vész el kezén minden gyanujel.

A hírlapok hirdetik, hogy a zsidók pénze és ügyesége ellen nem használ semmi. Ők meg tudnak hiúsítani minden vizsgálatot.

De azért megtalálták utóbb a koldus zsidót is. A kiről a tanú, a Móricz fiú azt vallotta a nagy falui éjszakán, hogy magas barna zsidó, s ő vezette Esztert kezénél fogva az imaház pitvarába, s ő is segített fogva tartani a lánykát, míg a metsző megvágta a nyakát s vérét ontotta.

Ha ezt a koldust meg nem találják, csonka marad a vizsgálat. A gyanakodó lelkek örökké azt hitték volna, azért nem derült ki a büntett világosan, mert a koldust kinyomozni nem lehetett.

A tömeg képzeletében nem is koldus zsidó volt ez.

Van egy titkos alak. Névtelen és ismeretlen zsidó, kinek se országa, se hazája. Időszakonként megfordul

a szent földön, Salamon templománál új erőt nyer β megint elindul messze országokba, ő szerzi be a keresztyén szüzek vérért. Más meg más alakban jelenik meg mindenütt. Beszól minden nyelven. Néhol koldusnak öltözik és kéreget. Koldusként jelent meg Tisza-Eszláron is. Van titkos jele, melyről minden zsidó megismeri. Minden zsidónak örökkévaló szent kötelessége őt segíteni s a törvény kezétől megmenteni. S ez rendszeresen sikerül is. De ő is el van szánva életre-halálra. Ha ki nem kerülheti: megállja a törvényt s magára veszi a zsidók minden bűnét.

Nem az a bolygó zsidó ez, a kiről a népek meséi szólnak. Az részvétet gerjeszt soha el nem múltó bánatával és soha ki nem alvó örök életével. A koldus zsidó bűnben él, bűnben dolgozik. Nem a bánatnak, hanem a boszúnak, a titkos vérontásnak személyes megjelenése ez. Ilyen rémet ábrázolt magának a nép képzelete az eszlári koldus zsidó alakjában.

Sáros-Patakon Zemplén vármegyében jutott valakinek eszébe, hogy ott is járt egy koldus zsidó, a neve Herman 8 volt felesége is, a kinek a neve: Láje.

Nyomról-nyomra puhatolózva rájöttek, hogy ez a zsidó: Volner Herman, a felesége pedig Dájcs Leni. Így ejti |ki a magyar ajk, különben német nevek: Wollner és Deutsch. Elfogták nyomban mind a kettőt 8 vitték Nyíregyházára börtönbe s a vizsgálóbíró kezére. A férfi 37 éves, a nő 33 éves, van már két gyermekük.

Csakugyan koldusok voltak.

A férfi napszámba járt, úgy kereste Hodászon sovány

kenyerét. Értett a cserző munkához is s azért szívesen vállalkozott tímároknál, cserző vargáknál, irhásoknál, tobakoknál áztató munkára. Nyomorúságos kézimunka ez. Gyöngén is fizetik. Börnek, csernek erős szaga van. Nagyon meg kell szokni. A sok cser, só, füsték durvává teszi, el is színezi a kézfejet. Folyton fogy is ez az ipar, mint kézművesség, csak nagy gyárak foglalkoznak már vele, Volnernak nem adhatott ez állandó kenyeret.

Gyakran volt hajtsár is. Vásárról vásárra terelgette az ökröket, teheneket, göbölyöket, néhány fillérnyi nap-számért s étkezésért.

Hodászon laktak az 1882-ik év tavaszán.

Jött a zsidó húsvét. Nem volt semmi pénzük. Nem tudtak venni pászkát, hizott ludat, ünnepre való ételt, italt, világítót. S az embernek nem volt kabátja se.

A mi volt: lerogyollott róla.

Mit csináljanak?

Elhatározták, hogy elmennek koldulni, idegen háznál töltik a húsvéti ünnepeket s akadnak majd jó lelkek, kegyes zsidók, a kik vagy pénzecskét, vagy tűrhető kabátot is adnak az embernek.

Így is lett.

A húsvét előtti szombatot Tisza-Eszláron töltötték. Odaértek Tisza-Lökről már pénteken este. A férfi beteges volt, alig tudott vánszorogni. Még egy zsidó koldus asszony is csatlakozott hozzájuk. Volner soha se tudta meg a nevét se. Felesége megkérdezte s az asszony Lövi Malvinnak mondta magát, a ki eredetileg Sátoralja-Újhelyből származott. Az volt-e, nem az

volt-e, sohase tudódott ki biztosan. Nem találták meg az asszonyt s valami nagyon nem is keresték. Mivel-hogy a tanú a nagy falui éjszakán nem adott neki szerepet.

A koldusok Tisza-Eszláron Sarf Józsefékhez, az egyházfihoz szálltak. Egyik koldus a másikhoz. Sarfnak volt hajléka éjszakára, volt a kertben szalmaboglyája is, melynek árnyékában el lehetett a nappalt tölteni, ha napos volt az idő. Mindez nem került pénzbe. Szívesen adta a szegényeknek s egyúttal szerzett nekik vagyonos zsidóknál étkezést is.

A koldus a törvény szók előtt híven elbeszélte bujdosását, kóborlásait. A lányka eltűnése előtti s az azóta elfolyt időről is. Törvénybe soha nem ütközött, előlete szenny telén volt.

Eszláron ő is ott volt az imaházban az istentiszteleten. Annak végeztével együtt jött ki a többi hívővel s aztán ment ebédre nyomban ahhoz a vagyonosabb zsidóhoz, a kit neki az egyházfi kijelölt.

Mi volt a neve ennek: azt nem tudta megmondani. Lakását meglehetősen el tudta beszélni s alakját is. Elmondta, hogy idős, 60 év körüli zsidó volt a felesége nagy beteg. Ott evett mint vendég az asztalnál. Tőle se kérdezték, hova való, mi a mestersége, hogy hívják? Öreg, vagyonos zsidó nem kíváncsi arra a ki koldus s a kit életében egyszer lát asztalánál s azon túl soha.

Liehtman Móricz volt az ebédadó gazda. Háza, lakása csakugyan olyan volt, a milyennek a koldus elbeszélte. S felesége is nagy beteg volt akkor. Ott volt az ebédlőben az is, de csak a pamlagon fekve.

Mind a kettő jól emlékezett arra, hogy ápril 1-én koldus zsidó ebédelt náluk. De alakjára egyik se emlékezett. Mikor a koldust szemükbe állították: akkor se tudtak rá visszaemlékezni. Igaz, hogy a szembeállítás 1883. évi június 23-án történt, tehát egy év és majdnem három hónap múlva.

Három cselédlány volt akkor Lichtmanéknál. Frenkel Háni szakácsné és Orenstein Berta szobaleány. Ezek határozottan emlékeznek arra, hogy ápril 1-én egy koldus zsidó ebédelt náluk pontosan déli 12 óra tájban. Ezek zsidó vallásúak. A harmadik cselédlány, Bátori Zsófia, keresztyén volt. Ez nem emlékezett arra, hogy épen ápril 1-én evett-e náluk koldus zsidó, de arra jól emlékezett, hogy koldus zsidó gyakran szokott ebédet kapni és pedig az urak asztalánál is, azokkal együtt.

A három közül egyik se tudja biztosan, hogy fölismerné-e a koldust, a ki ápril 1-én ott ebédelt.

Így járt Volnerral a tanú is, a Móricz gyerek. Bary szembesítette vele, de azért nem ismerte föl benne azt a koldust, a ki szerinte az eltűnt lánykát kezénél fogva az imaházba vezette.

Ebéd után visszament tanyájára a koldus, a templom-szolga lakásához. Ott a szalmaboglya tövében lefeküdt és aludt. De a délutáni istentiszteletre fölébredt s ő is bement rövid időre az imaházba.

Így tölt el napja ápril 1-én.

Vajjon ebbe a napirendbe beleférhetett-e a gyilkosság?

A leggondosabb vizsgálat szerint Eszter, az eltűnt lányka, déli féltizenkettő előtt az imaházhoz nem érhetett.

Pontban 12 órakor a koldus már Lichtmanéknál az asztal mellett ebédnél ült. Éhesen, nyugodtan, szerényen.

Ne gondoljunk egyéb körülményre, mely a déli gyilkosságnak még a gondolatát se engedi meg: Vajjon minő lelkiállapot lehet az, mely tizenegy óráig áhítatosan végzi az istentiszteletet, féltizenkettő és tizenkettő közt egy általa sohasem látott ismeretlen lánykát meggyilkol, tizenkettőkor nyugodtan asztalhoz ül s ebéd után lefekszik aludni?

Ilyen lelkiállapotot én összes észleléseim területén soha nem láttam.

Van valami érdekesség a koldus eszejárásában, a mint védekezik. A törvényszéki elnöknek azt feleli:

– Hogy lehet olyat gondolni, hogy én részt vettem volna a gyilkosságban? Hiszen én idegen voltam Eszláron, soha előbb ott nem jártam, engem ott senki nem ismert. Lehettem volna részeges, megbízhatatlan, a ki vagy nyomban, vagy később elárulja a gyilkosokat, vagy örökké fenyegeti őket elárulással. Teljesen ismeretlen, soha nem látott embert a vérontók csak nem vehettek maguk közé.

Erre a védelemre természetesen nem volt szüksége s bármily furfangos észjárású s bőbeszédű is sok zsidó: valószínű, hogy ez egyszerű, józan, de fölösleges okoskodást a börtönben gondolta ki, vagy ott tanulta. Volt ideje hozzá elég.

Feleségét nem vádolták, vizsgálati fogságban se tartották sok ideig.

Az már a vidám adomák közé tartozik, hogy míg

törvényszék, közvádoló, vizsgálóbíró, rendőrség, csend-biztosok, kémek eget-földet megmozgattak Nyíregyházán, hogy a koldus zsidót előkeríthessék: addig ő nyugodtan élt Nyíregyházán. A hajsza-idő legnagyobb részét ott töltötte abban a kis városban. Legalább ötven zsidót elfogtak, nyaggattak s több-kevesebb ideig börtönbe zártak a koldus zsidó képében: ő pedig nyugodtan élt, koldult s járt napszámba a bíróság székhelyén.

Meg is kérdezte tőle az elnök: Vajjon tudta-e, hogy őt körözik s szerte az országban hajszolják s ha tudta: miért nem jelentkezett a bíróságnál?

Felelete egyszerű volt.

Tudott ő mindent. De nem őt keresték, hanem azt a koldus zsidót, a ki az eltűnt lánykát kézen fogta, az imaházba bevitte s ott vére ontásánál segédkezett. Mi köze neki ehhez az emberhez? Miért jelentkezett volna ő e gyilkos gonosztévő helyett?

Igaza volt.

És az is igaz, hogy ha bűnösnek érzi magát, nem marad ott a bíróság székhelyén s Tisza-Eszlár közeli szomszédságában. Nincs olyan nap, hogy eszláriak kisebb-nagyobb számban meg ne fordulnának Nyíregyházán. S aztán a koldus könnyen eltűnhetnek napkeletnek, napnyugatnak. A nagy urak, a zeneművészek s a koldusok előtt nyitva áll az egész világ. Szabadon mehetnek mindenfelé. Kit a pénze, kit a hírneve, kit a nyomorúsága eltart mindenütt.

A koldus zsidónak azonban eszébe se jutott a menekülés.

MI TÖRTÉNT A TISZÁN?

I.

*{Miként kiszül a tutaj? – A tutaj személyzete. – A kormánybíró, – A sáfár. –
A vállalkozó hajdan es most. – A tutajhajózás titkai. – A kaliba. – Az étkezés. –
A pálinka. – A szagnak szerepe a természet történetében.}*

Mi a nagy erdő?

A magyar nép közmondása azt a kérdést, azt az ügyet nevezi nagy erdőnek, a mely tisztátalan, zűrzavaros, tele van homálylyal, rejtélyeit megmagyarázni nem lehet, vagy sokfélekép lehet magyarázni, a mint kinek-kinek esze, bölcsesége, tapasztalása s jó vagy rossz indulata sugallja. Egy szóval: az át nem látszó ügyre mondja: nagy erdő ez!

Igen jól mondja.

A nagy erdőnek, az őserdőnek nincsenek útjai, nincsenek tisztásai. Biztos járása még a vadnak sincs benne. Napfény nem hat belé, holdnak ragyogását, csillagos ég fényét nem ismeri, leáldozó napnak hanyatló világa, piruló hajnalnak vidám arcza ismeretlen a nagy erdőben. Eltéved benne mindenki, az égnek tájékaiban

megzavarodik benne az ember; hol a legrövidebb út, a mely belőle kivezetne: nem tudja senki.

Ilyen az az ügy, melynek sok szála van, s melynek szálait elfogultság, rövid elmék, zavaros indulatok összekuszálják.

A nagy pernek más vidékére térünk át.

A hol eddig jártunk: az csak kisebb vidék. Az még nem az igazi nagy erdő. Az eszlári zsidó imaház, az egyházfi lakása, a nagyfalusi csendbiztosi úriház, a nyíregyházi börtön, néhány metsző, néhány zsidó koldus, néhány eszlári zsidó s a Móricz gyerek tanúsága: im, ebből áll az a kisebb vidék, a melyet némileg már megismertünk. E vidéknek csak egy igazi rejtélye van: miként tűnt el Eszter, a szegény lányka?

Most más vidékre kell áttérnünk. S először is a Tisza életére kell egy pillantást vetnünk.

A felső Tisza jobb partján fekszik Máramaros vármegyében Bustyaháza. Voltakópen két falu egymás mellett, melyet csak a Talabor folyónak egyik kis ága választ el egymástól. Itt ömlik az északról jövő Talabor folyó a Tiszába.

A két falunak alig van harmadfélezer lakosa. Kisebb részben magyar és német ajkú, nagyobb részben görög katolikus vallású, rusznyák. Ruténnek és oroszoknak is nevezik őket; az alföldi magyarság, a mikor a bustyaházi oroszok megjelennek körében, csak oláhnak nevezi valamennyit. Zsidó is sok lakik ezen a vidéken. Ó-hitű lengyel zsidó, a ki napkeletről vonul ide, kaftánt visel és füle mellett lógó hajfürtöt, melynek pájesz a neve.

Szegény mind, mint a templom egere, de tele van a nyomorúság fufangjával. Hitében buzgó és áhítatos, de míveltsége kicsiny, magyarul törve beszél, az orosz és oláh nyelvet meglehetősen érti, családi nyelve a galicziai romlott német tájnyelv, melyet a magyar ember zsidó nyelvnek tart. írni, olvasni nem igen tudnak, az oláh és orosz köznép épen nem tud. Csak a vidéken lakó magyar köznépnél van teljes sikere az elemi oktatásnak. Alakra, míveltségre, még a birtokra nézve is a nép előkelőségét a magyarság képviseli.

Itt a felső Tiszának gyönyörű völgye nyilik, mely Técsőtől Husztig vagy harmincz kilométer hosszú s helyenként nyolcz-tíz kilométer széles. A völgy falvakkal, erdőkkel, mezőkkel, a Tisza ágaival s mellék-patakjaival teljes. Jobbról-balról magas, erdős hegységek.

A Tisza itt még szabályozatlan s rendes hajójáratokra nem alkalmas. Öt-hat szakadékos ágon folydogálva alacsony vízállással csaknem mindenütt átgázolható. Zátonyok lépten-nyomon. Tutajozásra azonban már Técsőtől, Bustyaházától kezdve meglehetősen alkalmas.

Ez a körülmény teszi élénkké Bustyaháza falvának forgalmát.

A máramarosi erdőségek száz meg százezer hold területtel a magyar államkincstár tulajdonai. Óriási fenyvesek, bükkal, cserrel s más tűzifával kevésbé tartítva. Az alföld épületfája e fenyvesekből telik ki. A kincstár magán vállalkozók által húz jövedelmet fenyveseiből. A vállalkozók a bustyaházi telepeken sok fenyőszálat hordanak össze, hogy itt tutajokat kössenek

s azokat az alföldre, hét-nyolcz száz kilométer távol-
ságra, sőt messzebb is leúsztassák.

A fenyőszál héját lehántják. A mezítelen fenyvek ott szikkadnak, ott száradnak a Tisza partján hal-
mokban rakva. A meglehetősen száraz fenyőszál faj-
súlya nem sokkal nagyobb, mint a víz fajsúlyának
fele. Attól függ, mennyire van kiszáradva. Ha tehát
két-három szál fenyőt a vízre taszítanak s ott össze-
kötnek, készen áll a hajó, a mely egy-két embert,
többet is könnyen elbír. Ez az őshajó, a legelső vizen
járó ember gőzöse. Most is olyan, mint tízezer év
előtt. Most is olyan egyszerű, biztos és olcsó eszköz
vizen járni, mint valaha. A hajó el nem merül, ki nem
lyukad, föl nem dül. Nem kell hozzá a folyókon vitorla-
se. Viszi a víz a maga sodrának erejével.

S a felső Tiszán gyorsan viszi. Bustyaházán a Tisza
200 méter magasan jár a tenger színe fölött. Ez az
első nagy tutajindító állomás. Az utolsó nagy terhelő
állomás Mező-Vári. Itt már csak 116 méter a tenger-
szin fölötti magasság. A két állomás közt a folyam
hossza épen 84 kilométer, tehát minden kilométerre
egy méter esés. Magas vízállással ekkora esés mellett
zúgva rohan előre a folyam árja. Igaz, hogy a mint a
nagy magyar alföldre kiér a Tisza: ott alig van esése.
Tisza-Nánától Kőtelekig 50 kilométer hosszúságban pél-
dául egy méter esése sincs. Azért mondja az alföldi
magyar, mikor alacsony vízállásnál alig mozdul a víz:

– Nem jókedvéből folyik ám ez a mi Tiszánk; –
csak azért megy előre, mert tolják a felső vizek.

Azonban a tutajozás még sem oly egyszerű dolog, a milyennek első pillanatra látszik.

A tutajnak már összeszerkesztése is tudomány.

Nem minden szál fenyő egyenlő s valamennyi nem is egyenes. Van tizenkét méter hosszú és van negyvenöt méter hosszú. Van húsz centiméteres s van ötven centiméteres átmérőjű a tövénél. Van elsőrendű, másodrendű s hitványabb értékű fenyőszál.

A szálakat össze kell válogatni, természetük szerint összeróni s mindkét végükön összekötni. Az összekötés guzszsral és hevederrel történik. A szálak vastagabb végén mind a kettővel. A heveder keresztbe fektetett gerenda, melyet minden szálhoz erős faszeggel erősítenek. A guzszt rendszerint mogyorófa vesszejéből facsarják s annak is vastagnak és erősnek kell lenni. A fenyőszál közepén lyuknak, fúrásnak, faragásnak, csapolásnak lenni nem szabad, mert akkor a kereskedői szokás szerint épületfa értéke nincs. Kötelet, vasat nem használnak, mert az nagyon költségessé tenné a szállítást.

Sok neve van a tutajnak. Tutaj, szál, kötés, talp, tábla: e szavakat egyaránt használja a nép. A nagy perben egészen összezavarodott a bíróság a különböző elnevezések miatt. Én a szált az egyes fenyőszálra, a tutajt és talpot az egész szerkezetre, a kötést és táblát a tutaj egyes részeire használom.

Egész tutaj hét vagy kilencz, esetleg tíz kötésből áll. Minden kötésben 12-50 szálfá a szerint, a milyen vastagok a szálak. A tutajnak 5-6 méternél szélesebbnek lenni nem szabad, mert különben a malmok,

hídlábak közt veszélyes lehet az áthatolás. A tutaj könnyen odaütődhetik a malomhoz, hídlábhoz vagy jégtörőhöz s ha kivált a tutaj nagy terhet visz, nagy kárt okozhat önmagában, de még az emberekben is.

A tutajon terhet is szállítanak. Tűzifát, zsindehyt, deszkát, léczet, régebben kincstári sót. Sava nincs az alföldnek, Máramarosban pedig rengeteg sóhegységek vannak. Középső s déli ós nyugoti Magyarországot Máramaros látja el sóval. Régebben a sáros és homokos rossz utakon nagyon nehéz és költséges lett volna ezer meg ezer kilométernyire tengelyeken szállítani a sót.

Azt a tutajt, mely terhet szállít, sokkal szilárdabban össze kell róni, mint a melyik üresen megy. Egy tutaj – mint mondtam – 7-8 s esetleg 10 kötésből vagy táblából áll. A kötéseket terhelt tutajnál mind a két végükön keményen összerójják csappal, hevederrel és gúzszal. Sőt kissé egymásra is tolják. A külön táblákat gúzszal erősítik egymáshoz.

Egy tutajon rendszerint négy ember teljesíti a szolgálatot. Háromnál kevesebb egyáltalán nem lehet. Ha a vállalkozó tíz tutajt indít is útnak: minden tutajon meg kell lenni az emberszámnak.

Az emberek közt, ép úgy, mint a tengeri hajókon, meg kell lenni a tisztség és fizetés különböző fokozatának.

Két ember minden tutajon csak szolgál. Ennek fizetése olyan tutaj útra, mely különös akadály nélkül 25 nap alatt elvégződik, a nagy per idején 25 forint volt, a mai pénz szerint 50 korona. Az az idő, a mi alatt a

tutajos gyalogszerrel visszajön, az ő javára nem számít semmit. Mert bizony neki gyalogszerrel kell visszajönni s ha útközben keresetre nem akad: csupán a maga költségén. Egy napra alig esik neki 60-70 fillér. Ebből kell magát élelmeznie s ebből kell ruházkodnia is.

Minden tutajon van egy főember, a kinek a neve kormánybíró. Ez magyar szó, de azért az orosz és oláh tutajos is csak e néven ismeri.

Ez a szó: bíró, az ősi magyar nyelvben nem azt jelenti, a mit ma jelent. Ma azt jelenti: ítéletmondó, igazságszolgáltató. Hajdan azt jelentette: erős, hatalmas, hozzáértő, rendelkező. Az ítéletmondót is azért nevezték törvénybírónak, mert rá volt ruházva a törvény végrehajtásának hatalma. Ezért nevezi a magyar nép a falu főtisztjét öreg bírónak, a város közigazgatási emberét városbírónak, a nemesi udvarok belső tisztjét udvarbírónak, az urasági magtárak számadóját pajta-bírónak, a mezei bérföldek és szakmánymunkások vezetőjét pusztabírónak. A tutajon is kell valakinek lenni, a ki rendelkezik a tutajos és a szolgák fölött s esetleg kormányozza a tutajt is s ezt kormánybírónak nevezik.

Tehát egy kormánybíró, egy tutajos és két szolga: ez a tutajnak hajós személyzete.

Van ezeken kívül egy sáfár is.

A sáfárnak is nagyobb fizetése van, mint a szolgának vagy a tutajosnak, sőt nagyobb, mint a kormánybírónak. Az ő fizetése huszonöt napos járatú tutajnál ötven, hatvan, hetven forintra is felrúg; néha többre

is, ha sok tutajból áll a szállítmány. Egy szállítmány mellett rendszerint egy sáfár van, bármennyi a tutaj.

Kímélni kell a költséget.

A sáfár zsebjében van a kötés és a faszám.

Vaktában nem indul el a tutaj, mint hajdan. Hajdan összeállított egy tutajt vagy kettőt valami élelmes és pénzes máramarosi vállalkozó s kikötött Szolnoknál, Csongrádnál, Szentesenél vagy Szeged alatt, sőt kikötött vagy följebb vagy alantabb s keresett tutajára vevőt. Ha talált.: jó. Otthagyta fáját. Ha nem talált: eresztette a talpat tovább. Valahol csak akad alkalmas vevője.

Szegényebb sorsú, kevés tőkéjű, vállalkozó természetű falusi zsidók gyakran életmódot találtak a tutajozásban. Egy-két száz forintért beszerezték a tutajnak való szálfát. Azután a tutajt megterhelték gyümölcsessel, szerszámfával, konyhabeli faeszközökkel, kész faszer számokkal. Az alföldi magyarnak hajdan nem termett gyümölcse. A tutajos szállított neki almát, körtét, szilvát, diót, mogyorót, gesztenyét, mandulát. Tavasz-félel pedig aszalt gyümölcsöket. S mind ezt tisztas áron eladta a parti városok lakosságának. Évenként két-három tutaj-úttal vagy ezer-ezerkétszáz korona nyereségre tett szert. Épen elég volt maga és családja eltartására.

Ma a közép és alsó tiszai fakereskedők, építők, fűrész-malmok előre megkeresik a máramarosszigeti, técsői, huszti favállalkozókat s előre megrendelnek ennyi-annyi s ilyen-amolyan minőségű és értékű szálfát, zindelyt, deszkát, tűzifát, sőt s egyéb terhet. Azután megalkusz-

nak, kötést csinálnak, határidőt szabnak. A szigeti, huszti, bustyaházi vállalkozó felelős a szállításért egészen az átadásig. Ő állítja össze a tutajt. Ő fogadja a sáfárt, kormánybírót, tutajost és szolgát, a kik aztán lemásznak a vízen, a hova küldték őket s átadják a fát és terhet Szolnokon vagy Szegeden, a hol át kell adni.

A sáfár viszi a kötést. E mellett van a faszám, melybe minden szál és teher mérték szerint föl van írva és föl van számolva. A mit ő átvett a vállalkozótól s a mit át kell adnia a megrendelőnek. Erre az írni, olvasni nem tudó orosz tutajos alig lenne képes. A sáfár többnyire zsidó. Ez se tud ugyan írni olvasni valamennyi, de a számjeleket ismeri s a többi tudomány a szokásnál és gyakorlatnál fogva fejében van.

Van dolga a személyzetnek.

A tutaj összeállítását ő végzi. Ha tűzifát, sót s egyebet is szállít a tutaj: ezt a tutajra a partról át kell rakni ott, a hol a víz már alkalmas. Ezt is a tutajosok és szolgák végzik, valamint az út végén a kirakodást is.

De a hajózás is nagy figyelemmel, nagy gonddal s néha nehéz munkával jár.

Csendes vízen evezni kell. A kormányrúd mellett mindig ott kell lenni a kormánybírónak vagy helyettesének. A zátonyt, tőkét, sarkantyút, malmot, hídlábakat, jégtörőket minden esetre ki kell kerülni. Szembejövő gőzösökre vigyázni kell. Forgatagba belekerülni semmiképen nem szabad. A hol a Tisza árama szög-

ben dűl a partnak s azt mossa és sodorja: ott a part-hoz, közeljárni veszélyes. Könnyen odaütődik a tutaj s kivált ha terhelve van, darabokra hull széjjel. A kis víz csak oly ártalmas lehet, mint a nagy. Bajjal jár egyik is, másik is. Különösen vigyázni kell, hogy hamis útra, kiképzetlen átvágásba, eliszaposodó ágba a tutaj ne jusson. A kikötést is mindig nagy figyelemmel kell végezni. Lakott helytől ne legyen nagyon messze. A hol czövekpénzt, kikötő-díjat kell fizetni: azt a helyet el kell kerülni. A tutajok közt menetközben is, kikötésnél is meg legyen a kellő távolság, mint a katonasorok között.

Minden tutajon van egy kis fedett hajlék. Deszka az oldala, deszka a teteje, gúny hó alakú, egészen kezdetleges tákolmány. Zápor, jégeső, erős vihar nem hatol át tetején és oldalán. Némi enyhelyet mégis ad. A tutaj személyzete esős, viharos napokon és éjszakákon ide menekül, itt alszik. Oly kicsiny, hogy egymás mellett fekvé épen csak belefér három-négy ember. A neve: kaliba. Így nevezi az északnyugati tót is, az északkeleti rusznyák is, a túladunai magyar is. Eredetileg hellen szó: kalübé. El van terjedve egész délkeleti Európában. A régi helléneknél is gunyhó volt a jelentése.

Nagy szélben, áradó magas vízben, ködben, sötét éjszakán nem szabad tutaj ózni. Minden este ki kell kötni. A kormánybíró és a sáfár csak nagy ritkán engedheti meg, hogy a csillagos és holdvilágos tiszta éjszaka egy részén át legalább mehessen a tutaj. De csak biztos vízén.

Ünnepnapon sohase szabad se menni, se elindulni. De a tutajosok szabálya szerint csak a keresztyén ünnepeken tilos a tutajozás. Zsidó ünnepekre nincsenek figyelemmel, ha van is zsidó köztük, hacsak a zsidó pálinkát nem ad.

De az ünneplés nem arra való, hogy istentiszteletre menjenek. A mint Beregvármegyét elérik: ott már a falvak többsége a partokon kálvinista és magyar. A máramarosi kálvinista nem megy tutajozni. Ez tiszta magyar faj. A magyar faj épen nem kedveli a lézengő, késedelmes és ácsorgó munkát. Vagy dolgozik egész istenadta erejével vagy henyél tökéletesen, mint az útszéli kő. Azután valami gyöngre keresetért nem is engedi meg, hogy neki parancsolgassanak.

A tutaj azért áll meg ünnepen vagyis az ünnep előtt való nap estéjén, hogy a tutajos jókor reggel bemehessen a legközelebbi faluba vagy városba dohányt, sót, pálinkát s ennivalót venni. Ha van pénze: annyi pálinkát vesz, hogy megittasodjék tőle. Délelőtti 10–11 órára nemcsak megfordul a faluból, de meg is készíti s el is költi ebédjét, ki is szívja pipáját, pálinkáját is megiszsa mind s be is rug tőle egészen. Akkor lefekszik s aluszik egész nap és egész éjjel. Ha rossz az idő: a kalibában; ha jó az idő: a fűzesben a parton. Szúnyoggal, légygyel, kígyóval, békával nem törődik. Egy kis tüzet gerjeszt a parton s annak hamvadozó parazsánál tíz-tizenkét órát alszik egyhuzamban. Az elmúlt napok álmatlanságát kipótolja egészen.

Fizetését sohase kapja ki előre. Baj lenne ebből.

Vagy el se menne a tutajjal vagy előre meginná pénze nagy részét s miből élne az úton, szárazon és vizén?

Nagy bölcseséggel állapotodott meg erre nézve a százados gyakorlat.

Hajdan állandó tutajosai, szegődvényes állandó szolgálói voltak a nagy fakereskedőknek. Ez más dolog. Akkor a gazda gondoskodott a cselédjéről. Most a tutajos csak alkalmilag vállalkozik esetről-esetre s mindig csak egyetlen tutajútra.

A tutaj például Szegedre megy s a tutajos megalkuszik 50 koronára. Bustyaházán kap 5 koronát, Tokajban és Szolnokon ugyanannyit, Szegeden pedig, ha rendben átadott mindent, 10 koronát. Ha azután visszatér és semmi panasz ellene: Bustyaházán vagy ott, a honnan elindult, kapja meg a még járó 25 koronát.

Ez a szabály és az elmélet. A fakereskedő ragaszkodik is ehhez keményen. De a sáfár jelentékenyen módosítja ezt útközben.

A rusznyák szokott otthoni ruhájában indul útnak. Szűrét gubáját viszi magával, hogy éjjel a hűvös időben legyen mivel takarózni. Ruhája durva szörkelme, elég meleg az ő edzett testéhez képest, de zsíros, szurtos és szagos kegyetlenül. Piperére, újra öltözködésre, fürdésre, semmit se ad. Néha megmosdik, de a mikor megmosdik, akkor már rendesen elfelejtette, hogy mikor mosdott utoljára. Haját és bajuszát azonban megnyirbálja s szakála eltávolításáról is gondoskodik, kivált a ki katonaviselt ember.

Tarisznyáját elviszi az útra g viz némi főzőedényt is.

Gyakran összebeszélnek arra, hogy ki miféle edénykét vigyen a tutajra. Csuprot, lábast, bögrét, apró pálinkás üvegeket. Ez az utolsó épen nem maradhat el. Visz egy botot is, legyen mivel hazajönni.

Élelmiszer készlete nagyon szerény. Van egész kenyere, jó adag kukoriczalisztje s nyers babja. Ha az évszak megengedi: burgonyát is visz magával. Ezt nagyon szereti sültve. Hagyma nem hiányzik s valamelyes szalonna se. Visz magával egy ökölnyi kősó darabot is. A porrá tört sóra nincs épen szüksége. Azért pénzt kell adni. A kősóhoz Máramarosban hozzájut isten nevében is. Mikor eszik, a kősóból leharap egy babszem-nagyságút s hatalmas foga úgy megőrli azt, mint malomkő. Ha kukoriczalisztjét vagy babját főzi, abba is tesz egy kis darabot.

A terhelt tutajon rendszeren van valami tűzhely féle alkotmány. Néhány deszkadarab egymás mellé rakva, földdel vagy homokkal pár hüvelyk magasságban bete-terítve: ím erre már lehet tüzet rakni a teherrakomány szélmentes oldalán. Valamely bölcs rendőrség isten vilá-gáért se engedné meg ezt a merényletet. Holott okos ember kezében a tűz se veszedelem s azután csakugyan ott van a víz a tutaj közelében, csak meríteni kell belőle. Olyan esetről még nem emlékeznek a krónikák, hogy a tutaj a tutajosok vigyázatlansága miatt égett volna el. Senkinek se jutott az előtt eszébe a tutajt tűz ellen biztosítani, míg az a vízen áll vagy mozog.

Nem is főz a tutajos mindín nap. Ha az idő vagy a víz állása miatt sokáig kell egy helyben ácsorogni:

akkor szívesen főz, valamint ünnepnapon is. Máskor pedig, ha sietős az útja és sok a dolga, napokon át csak kenyérrrel, sóval, hideg puliszkával él s ha van neki: egy kis sajttal. Régebben elég sajta volt ingyen is. Az alföldi jó magyar nép abban a szent meggyőződésben élt, hogy a tutajos oláht és oroszot neki ingyen el kell látni ennivalóval. A kenyeret, köleskását, kukoriczát, burgonyát bizony nem sajnálta tőle. A juhászok pedig birkafejés idején szívesen, sőt hetykén adtak neki egész sajtot. Még kegyetlenül le is nézték vagy megsajnálták, hogy nyavalyás oroszza milyen hálálkodva fogadja el tőle ingyen a sajtot.

Húsrá, halra nem igen áhítozik a szegény tutajos. Pedig szárnyassal és hallal, rákkal és teknősbékával ugyancsak tele vannak a Tisza füzes és rekettyés partjai, a holt Tiszák, az elhagyott medrek, az árterületek gödrei, a morotvák. Mennyi libucz sipákol a partokon, mennyi szárcsa úszkál ott kevélyen, mennyi vadkacsa röpköd és bukdácsol szanaszét! De a szegény orosz, oláh és zsidó mindig csak jobbágy volt. Istenért se vinne magával lőfegyvert. A vadászat csak királyoknak és uraknak való. A vadat nem a szegény ember számára teremtette az isten. El nem sütné a puskát a világért se, ha volna is neki. Nyomban kezébe kerülhetne vagy a csősznek, vagy a csendbiztosnak, vagy a főszolgabíróknak. A mitől pedig mentse isten!

Még hálót se visz magával. Pedig sokszor napokon át nem lát embert a Tisza végtelen kanyarulatain. A horogról fogalma sincs. A rákot és teknősbékát nem

is kérné tőle számon senki. Hiszen ezek csak férgek, noha az urak jóízűen megeszik őket. Bizony megehetne ezeket a szegény ember is, a tutajos is. Igaz, hogy rost is ahhoz, hogy rákot, teknősbékát fogdosson, mikor e helyett lefekhetik a harmatos fűbe s kalapját arczára téve, nyugodtan alhatik.

Azonban a Tisza is más már, mint hajdanta volt. A mióta szabályozták: azóta csak a régi térképeken van meg a régi Tisza. Hala, madara elúszott, elszállt, elfogyott azóta. A juhász ürüje se kolompol azóta oly szakadatlanul a partok közelében. A tutajos csak akkor ehetik most már juhsajtot, ha mikor pénzen vesz magának tíz fillérért.

De a tutajos fizetésének s életmódjának okosan kigondolt törvényét kissé megváltoztatja a sáfár.

A tutajos, mikor a tutaj napokig vesztegel, nem tud el lenni pálinka nélkül. Pénze nincs, az ismeretlen falvakban hitele nincs. De szomja, vágya, áhítása nagy.

A sáfár ezt jól tudja. Az ő butykosa mindig tele van pálinkával. Nem tukmálja a tutajosra. Ezt nem szabad. A nagyvállalkozó mindig lelkére köti otthon, hogy a tutajost se hitel, se előleg, se pálinka címén megkoppasztani, vagy eladósítani nem szabad. Nem lenne maradása a sáfárnak otthon se, ha a tutajosok úgy érkeznének haza, hogy minden járandóságukat útközbeli adósság címén a sáfár teszi zsebre.

Nem kínálja tehát pálinkáját. Hanem a helyett mindig akként hajtja fel butykosát a tutajos közelében, hogy a szellő a pálinka szagát oda legyintse a tutajos orrához. A hatás nem marad el soha.

Egész nap nagy munkában van a tutajos. Reggel óta huzza az evezőt. Két nap óta üres már félmeszelyes pálinkás üvege. Két nap óta színét se látta az isteni folyadéknak. S íme most odaütődik orrához az illat. Kegyetlen bűz annak, a ki nincs hozzászokva. Hitvány burgonyaszesz, kozmával vagy effélével teljes. De idegrázó, ingerlő, elbűvölő illat a szegény tutajos érzékeire nézve. Ennek az illatnak ellenállani nem lehet.

A szagban nagy erő rejlik. Nagy hatalom az, melynek titkait még nem bűvárolták ki a tudósok. A szerelem ezer válsága, ezer szerencsés és szerencsétlen esetlegé függ az illattól. A tüzes rokonszenvek s romboló ellen-szenvek egyik rejtélyes forrása a szagló érzék működése. Az életfentartás csodálatos ösztöneit a szag edzi s tartja élénk működésben. A párjavárázó nőstény rovar lebukik a föld mélységébe s oda várja hímjét. Vajjon rátalál-e lovagjára? Rátalál. Egy mérföldről megérzi illatát, oda talál sötétben is s fölkeresi a föld mélységében. Egyik királynéjukat azért kergették el a spanyolok, mert nem volt kedves illata. Boldogságos Margit szűz, magyar királylány azért jutott az égiek seregébe, mert sok éven át nem váltott ruhát s mégis égi illat vette körül szép alakját. A fejlődés történetében nagyobb szerepe van a szagnak, mint a hangnak. Vannak illatok, melyek az akarat minden szilárdságát lefegyverzik.

A tutajos, a mint megérzi a pálinka illatát, nyomban kér belőle. Eseng, kunyorál, rimánkodik egy italért. A sáfár úgy tesz, mintha nem is hallaná a szót. De utóbb nagy nehezen megkönyörül a szegény tutajoson.

Ad neki szeszt. Üvegét megtölti a butykosából. Ismeri már az üveg mértékét. Minden tutajos üvege egy mértékű. Megtölti azt, de pénzért és hitelben. Így történik minden tutajossal. S mire a tutaj útnak vége van s a legénység visszatér, hogy bérét felvegye, bizony annak nagy részét a sáfár tartja már magáénak.

Ezt cselekedte Hersko Dávid sáfár is a nagy per idejében s egyéb okok is hozzájárulván, bizony nagy következesei lettek cselekedetének.

II.

(Hersko Dávid sáfár tutajai. – Kikből állt a tutajok sztmélyzete – A tutajút története – Mikor a Tisza virágaik. – Selever és Galsi. – A kártyázás élvezete. – Mi az unalom?)

Hersko Dávid a Sréter és Hillmann kereskedő cég tutajainak volt sáfárja 1882-ik évi május és június hónapban.

A cég máramaros-szigeti cég volt. Egyik tagja Sréter máramaros-szigeti születésű és lakos 28 éves, nős, fake-reskedő s az állami kincstár favállalkozója s egyúttal italmérési bérlő. Társa Hillmann szintén fakereskedő, kolozsvári származású, nős, 33 éves, szintén máramaros-szigeti lakos. Nagyobb tutaj szállítmányt akartak útnak indítani Szegedre, egyik ottani gőzfűrészgyár számára. Szegedet pár év előtt pusztította el az árvíz s ott most egy-kétezer házat lázas rohamossággal építettek. Kellett az épületfa.

A tutajok számára a fa kincstári erdőkből Bustyaházán volt összehalmozva. Innen kellett a tutajokat elindítani.

Első dolog volt a személyzet összeállítása. Sáfárt és kormány bírót kellett kiszemelni, velük a kötést megcsinálni, s tanácsukra és segítségükkel a tutajosokat és szolgálkat felfogadni s bérükre nézve velük megalkudni.

Ezt a munkát nem a czég főnökei végzik, hanem a czég sáfárja. A helyi sáfár, a ki végrehajtó közege az üzletvezetésnek. A sáfár neve volt Herskovics Mosko. Ez szemelte ki az embereket.

A tutaj sáfárjának Hersko Dávidot fogadta föl. Talán valami atyafiságban is volt vele. De ezt csak a névből sejtem.

Hersko Dávid zsidó volt. Szeklenczei lakos, 47 éves, nős, négy gyermeke. Volt Szeklenczén házacskája és kertje s talán még néhány száz korona értékű ingósága, írni-olvasni nem tudott, magyarul meglehetősen beszélt, előéletét törvényes szeplő eddig nem érte. Éles nézésű, gyanakvó tekintetű, kaftánviselő, ó-hitű zsidó volt.

Szeklencze 8-9 kilométernyi távolságra fekszik, Bustyaházától a Tisza jobb partján. Rendetlen építkezésű nagy orosz falu, közel 2000 lakossal. Háza szanaszét szórva fekszenek a folyam völgyén s fönt a hegyek oldalán is több, mint három kilométer hosszúságban. A falun a Sokicznicza-patak s a Bajlova-patak csatangel keresztül.

Kormánybírónak Matej Pétert fogadta föl Moskó

sáfár. Ez is szeklenczei volt. A tiszai utat a vizén már jól ismerte. Előhaladt korú, 55 éves, nő, görög katolikus vallású, három élő felnőtt gyermeke, s egy házacskája. Lassú, csendes beszédű komoly embernek látszott. A törvénynyel eddig még soha se jött össze-ütközésbe.

A terv az volt, hogy négy nagy tutajt fognak leszállítani legalább harmincz kötéssel. S Mező-Váriból tűzifát is szállítanak a tutajokon 110 ölet, a mi mintegy 400 köbméter tűzifának felelt meg. Minthogy tehát a tutajok meg lesznek terhelve, egész személyzetre lesz szükség.

Az egyik tutajt vezette Hersko Dávid, a tutajok sáfára. Tutajának személyzete volt még Simon Bazil, 27 éves családos görög katolikus s két szolgál: Szolku Mihály és Lupojda Mihály, – mind a kettő nőtlen, fiatal ember s keresztyén. Mindannyian szeklenczeiek.

A második tutajt vezette Matej Péter, a kormánybíró. Tutajosa volt fia: Matej Bazil s szolgálai: Potrohos István, 16 éves erős fiú és Paczkan Bazil szintén nőtlen, de már 31 éves legény. Ez utóbbi bocskó-rohailakos, a többi szeklenczei. Mind keresztyén s mind fenýítetlen előéletű.

A harmadik tutajt vezette Szavinecz Péter, mint kormánybíró-helyettes. Nős, családos s van házacskája is, 30 éves. Tutajosa: Hecska György, 51 éves, nő, családos s szolgálai: Susztra Bazil és Dujtsák István nőtlen legények. Az utóbbi unyihai, a többi mind szeklenczei. De valamennyi keresztyén s eddig büntetlen.

Csepkanics Gryörgy vezette a negyedik tutajt. Ennek a tutajnak volt a pörben a legnagyobb szerepe. Csepkanics élemedett ember volt. 49 éves, nős, gyermekes, görög katolikus. Volt kis erdei házacskája. Úgy emlékszem: magas termetű s törődött alakú ember volt, koránál idősebbnek látszott. A pör folyamán hősi léleknek bizonyult.

Tutajos társa volt Matej Ignác. Ez is nagyon fontos személye a pernek. Ez is nagy tanú. Az egyik a Sarf Móricz, a másik ő. Sokat beszélünk róla e történet folyamában. Ő is szeklenzei, mint társa.

E tutajon is volt még két szolga. De e tutajra Mező-Váriban teher nem jutott. A két szolgát tehát itt elbocsátották s helyettük, ha kellett, a többi tutaj egyik s másik szolgálja segített időnként. Később fogadtak szolgát, de erre később térünk.

Íme ezekből állt a tutaj személyzet, a mint azt Herskovies Moskó a sáfár és a kormánybíró javallatára összeállította. Megkötötte velük a szerződést, azt a cég főnökének bemutatta s mikor ez jóváhagyta: kiosztotta az emberek közt a felpénzt s megkezdődött nyomban a szálak kiválogatása s a tutajok összeállítása. Ez május 25-ike körül történhetett.

A kész tutajok május 28-án indultak el Bustyaházáról. Zászlólengetés, ágyúdurrogás nem történt az elindulásnál. Ki üdvözölné a szegény embereket a hosszú víziuton? Asszonyaik, jegyeseik nem ott laknak; – a család tagjai közül alig egy vagy kettő megy el az induláshoz. Az se lengeti a fehér kendőt, mivel hogy nincs is neki.

De még a zöld ágat se. Legföljebb isten áldását kívánja a távozók útjára s ha fehér cseléd, egy könyvet enged arczán végigfutni. Hanem a búcsúpálinkából ő is iszik egyet s örül annak, ha a tutajosok az elindulás után néhány víg kurjantást tesznek.

Bustyaházától kezdve nehéz a tiszai út. A folyamnak több medre van, sok ágon ömleszti vizét aláfelé, minden ág sekélyes alacsony vízállásnál, sok helyen nekiszögellik a partnak, a tutajosnak egész erővel s figyelemmel kell dolgozni egész napon át. A kormányrúdnak mindig erős kézben s biztos kézben kell lenni. Még beszélgetésre sincs idő.

Az első állomás Huszton volt. Mikor értek Husztra; egész bizonyossággal egyik se tudta megmondani. Hajónaplót természetesen nem vezetnek. Hiszen az is megesik, hogy az egész személyzetből senki se tud írni. Csak arra emlékeznek biztosan, mikor éri őket utói valami ünnepnap vagy vasárnap s arra, hogy hol terhelik a tutajt.

Úgy gondolom, még május 30-án estére Husztra értek. Itt már rakodtak, a tutajokat terhelni kezdték. Néhány öl tűzifát ott már fölraktak a tutajokra.

Három napi veszteglés után indultak útnak s a negyedik napon értek indulás után Mező-Váriba. Itt több napon át időztek. A tutajosok többsége azt mondja, hogy itt 8–9 napot töltöttek el. Ezt nem lehet elhinni. A sáfár beszéde leghihetőbb. Ő azt mondja, június 2-án, pénteki napon értek Mező-Váriba s onnan kedden, 6-án indultak el. Ez lehető. Csak azt nem lehet érteni,

miért beszélnek a tutajosok 8-9 napi időzésről. Pedig valótlanul mondani szándékosan nem akarnak. Az időzés oka egyébiránt főleg a rakodás volt. Három tutajt itt terheltek meg egészen. Az összes teher, mint már említettem, mintegy 400 köbméter tűzifa volt. A köbmétert nem tömörméretben, hanem a rakott hasábok külső térfogatában kell érteni.

Mező-Váritól nem messze Nagy-Szóllós alatt már a tiszai nagy magyar Alföld kezdődik. A meder nagy esése már megcsökken, a víznek árama megcsillapodik, a tutajok már lassan hatolnak előre. A nehéz munkára már csak helyenként van szükség.

Mező-Váritól Nagy- és Kis-Tárkány a folyam hajlatait is számításba véve mintegy 110 kilométer távolságra van.

Az útnak e szakaszán már teljesen rendezve voltak a tutajok. Több terhelés már nem történt. Minden tutajnál megállapították, kik lesznek a tutaj élén, kik a hátulján s miként történik a szolgálat felváltása. Meghatározták a tutajok sorrendjét is. Az első lett volna Szavinecz Péter tutajja, a második Matej Péter kormánybíróé, a harmadik Herskó Dávid sáféré, az utolsó Csepkanics Györgyé. Több tutajnak a folyam szélességében egy homlokzattal menni nem szabad. Csak egymásután mehetnek oszlopvonalonban. De valami nagyon közel egymáshoz így se. A tutajok közt legalább 20-25 méter távolságnak kell lenni.

Június 6-án, keddi napon indultak Mező-Váriból s úgy látszik, e napon nagy utat végeztek, közel ötven

kilométert. Eätennen elhagyták a Szamosnak, a balparti mellékfolyónak torkolatát s áthatoltak a gergelyi híd alatt is s Vásáros-Namény fölött kötöttek ki.

Innen észak felé folyik a Tisza s éri egyebek közt Tisza-Kerecseny falvát. Itt nem kötöttek ki; szabályos gyorsasággal vonultak el Kerecsénynél, de azt látták, hogy itt idegen tutajok állanak. Nem törődtek se ezekkel, se a tutajosokkal. Annyit Csepkanics György mégis észrevett, hogy a mint tutajuk elhaladt, annak irányában a parton egy zsidó üldögélt s a mint Herskót meglátta, felállt, Herskóhoz néhány szót szólt zsidó nyelven, de Csepkanics se jól nem hallotta a szavakat, se nem értette. Tőle a parti ismeretlen zsidó mintegy kétszáz ölnyre volt. Tovább nem figyelt rá, csak annyit látott még, hogy lefelé ballagott kis ideig, mintha kísérte volna a tutajokat. E napi útjukat egyébiránt a tutajosok nagyon csonkán beszélnek el. Egészen össze nem vágó előadásukból úgy értettem, hogy június 7-én Eszenynél kötöttek ki. E napon is nagy utat végeztek, talán 40 kilométernél is nagyobbat.

Június 8-án alig végeztek 8 kilométernyi utat. Záhonyon felül kikötöttek körülbelül a vasúti híd és az országúti híd közt lévő szakaszon. A következő pénteki napon, 9-én Tárkány alá értek s alig 7 vagy 8 kilométernyi út után kikötöttek. Gyanús szél támadt az útban, ez volt a kikötés oka.

Érdekes némileg az a kérdés, hol kötöttek ki?

Nagy Tárkány közvetlenül a Tisza partján, ennek egy nagy hajlatánál fekszik. E hajlatba nem mentek be a

tutajok. Tárkány fölött egy jól kiképződött átvágásból új medre van a Tiszának. Ezen áthatoltak s még a régi medren is leszálltak majd két kilométernyire. Itt kötöttek ki sokkal közelebb Agárdhoz, mint Tárkányhoz. Ez a falu is a jobbparton fekszik, jó két kilométer távolságra a folyamhoz. Tőle egyenesen keleti irányban a Tisza partjához közel egy tanya vagy szállás épülete áll. Itt egy helyütt dombos partja van a medernek. Itt történt meg a kikötés.

Itt töltötték el a pénteki nap nagy részét s az egész szombatot. A szél nem engedte az elindulást. Vasárnap az ünnep miatt nem lehetett indulni; csak hétfőn, 11 én indulhattak útnak.

Mivel ölték az időt? Miként töltötték el a harmadfél napot s a három éjszakát?

Éjszaka aludtak. Egyik a parton, másik a kalibában, de mind elaludtak.

Pénteken már bementek Agárdra, csaknem valamennyien. Sót, dohányt, paszulyt vettek ott. A paprikás lében főzött paszulyt nagyon szereti az orosz tutajos. De pálinkát is vett mindenki 4-6 fillérért.

Szombaton és vasárnapon reggel főzés volt a parton. Déli étkezés után, a mi 10-11 óra közt szokott történni, az összes tutajosok bementek vasárnap Agárdra s annyi pálinkát ittak, hogy mámorossá lett valamennyi. Délután mind elfeküdt a füzes parton aludni. Még Csepkanics is aludt egész délután, egész este. Csak Szavinecz Péter emlékszik arra, hogy vasárnap délután Herskó a parton egy ismeretlen emberrel, még pedig

zsidóval beszélgetett. Ez még világossal történt, 5 vagy 6 óra tájban. Hogy mit beszéltek: nem tudja. Egy szavukat se értette. Tőle 150–200 ölnyi távolságban lehetett a beszélgetés, de egyébként se hallhatta a szavakat, mert ő a beszélgetés alatt kalibájából ki se jött. A beszélgetést Matej Péter kormánybíró is észrevette, de ő se értette, ő se ügyelt rá.

Nagy dolognak lett oka és ürügye ez a beszélgetés. Hogy ez megtörtént: el ne felejtsek nyájas olvasóim. E nélkül nem lett volna teljes ez a nagy per.

Junius 12-én, hétfőn indultak el a tutajosok Tárkány alól. Ezen túli megállásuk kikötésük, éjszakázásuk sorrendje nem világos egészen. Az adatok egybevetéséből úgy látom, hogy e napon Czigándra értek s ott éjszakáztak. Alig végeztek 30 kilométernyi utat. Kedden, június 13-án Berczelig jutottak s a Révdülőnél a rév fölött állottak meg. Szerdán, 14 én értek Tokajba, de valószínűleg Vencsellőnél is megálltak egy darabig. Matej Ignác azt mondja, hogy itt meg is háltak. Nem vettem észre, hogy ez a pörben teljesen bebizonyult volna. De ez nem is fontos dolog.

Tokajból csak pénteken, 16-án indultak el. Itt töltöttek két éjszakát s egy egész nappalt s 14-ikének délutánját is. Itt már a tutajosoknak némi kis történetük akadt.

Csepkanics tutaján ugyanis kicsiny volt a személyzet. Csak Csepkanicsból s Matej Ignáczból állott. Ez kevés volt. Szelek is jártak, a Tisza zöld árja is közel volt. A máramarosi hegyek s óriási erdőségek hava csak

májusban indul nagy olvadásnak s a mellékfolyók is ekkor ömlesztlik bővebben vizeiket. Nagy áradás támad, mely június végére szokott leérni az alsó Tiszára. Ekkortájt van a Tisza virágzása is. A kérész ekkor jön ki az iszaból a felszínre. Ekkor pázik s ezer milliónyi számban röpköd a víz felszínén. Fehér szárnya, gyöngye színes teste mintha virággal hintené be a folyam vizét. »Virágzik a Tisza«, ezt mondja a parton lakó. Ilyenkor már egész díszében virul a természet; fű, fa, mező, minden zöld, azért nevezik zöld áradásnak a Tisza felduzzadó vizét. Ilyenkor gyöngye személyzettel nem szabad a tutajt eresztetni. Legalább egy embert kellett fogadni Csepkanics tutájára. Fogadtak is.

Selever János volt, a kit fogadtak. Bedellői származású, 32 éves, görög katolikus, nős, gyermekes. Tuta-
jozni szokott, de visszamenőben aratás és cséplés idején egy egy Tiszaparti magyar városban vagy faluban munkába szokott állani s jó keresetre tett szert. Jól beszélt magyarul. Török-Szentmiklóson több izben is munkába állt. Épen most is tutaj útból ment volna hazafelé, Tokajban találkozott véletlenül Sréter és Hillmann tutajaival s ezekhez elszegődött a szegedi útra. A vég-
tárgyalásra nem lehetett megidézni, tutaj úton járt akkor is valamerre, csak a vizsgálóbíró által fölvetett vallomása állt előttem.

Meg egy ember került itt a tutajra. Ez Galsi István, török szentmiklósi, 33 éves, nőtlen, törzsökös magyar.

Ismerte Selever Jánost Török-Szentmiklósról.

Szabolcs vármegyében valami csatornát ástak. Galsi

István odament harmadmagával kubikosnak. A kubikos munkást hajdanában nem ismerték e néven. Földásó, földkiemelő munkás hajdan is volt, de munkája csak napszámos munka volt. A mióta vasutakat építenek, folyókat szabályoznak, gátakat emelnek, csatornákat ásnak: azóta köbméter szerint mérik és fizetik a földmunkás munkáját. Azóta nevezik kubikosnak a földásó munkást.

Galsi Istvánnak és társainak nem jól ment dolguk. Néhány napi munka után meggyőződtek arról, hogy munkájukból semmi hasznuk. Elszéledtek tehát s iparkodtak hazafelé. Így került Tokajba Galsi István is. Pénze nem volt, de volt egy vaslapátja s egy ásója. A vaslapátot eladta a városban 80 fillérért, de az ásóját is megvette Szavinecz Péter tutajjának egyik szolgája: Höeska vagy Hecska György 32 fillérért. Ez ügyes és szerencsés és véletlen közgazdasági művelet után jutott útiköltséghez a jó kubikos.

Találkozott Seleverrel. Megismerték egymást. Selever mindjárt meghívta Galsit a tutajra. A Tutaj szépen hazaviszi Török-Szentmiklóstra, nem kell gyalogolnia és izzadnia. Ha akar: segít az evezésnél, különben alhatik a tutajon, a mennyit akar, egész nap, egész éjjel. Nem kerül egy fillérbe se. Galsi elfogadta a szíves ajánlatot s így került-a tutajra.

Fontos dolog volt e két új embernek Tokajban a tutajra jutása. Azért volt fontos, mert mind a kettő Csepkanics tutajján tartózkodott. Azon a tutajon, a melyen kellett lenni a holttestnek is.

A tutajosok még napközben jókor értek Tokajba s a város alatt elhajózva, a vasúti hidat s Kis-Tokajt is elhagyva, közel a városhoz kötöttek ki. Még ezen a napon bementek a városba valamennyien, vettek kukoriczát s azt megőrletni nyomban el is vitték a malomba. Néhány liter kukorica megőrléséhez nem is kell sok idő.

A következő nap, csütörtök minden különös esemény nélkül telt el. E napnak ugyan nagy szerepe van a perben, de erről majd később beszélünk. Pénteken, június 16-án jókor elindultak a tutajosok Tokaj alól, de ez a nap viszontagságot hozott rájuk.

Tisza-Eszlár fölött a balparti részen nagy kanyarulata van a Tiszának. A miatt itt egy másfél kilométer hosszú átvágása, új medre van neki. Ez a meder akkor még nem volt kiképződve eléggé, a víz fősodra a kanyarulaton ment. Ezt tudnia kellett volna a kormánybírónak, de talán nem ügyelt rá eléggé, a tutajok beletevedtek az átvágásba.

Ebből baj lett. A vízállás alacsony volt, az elől menő három terhelt tutaj megfeneklett. Se előre, se hátra. Meg kellett várni a magasabb vízállást, az erősebb áram kezdetét.

Csodálatos szerencsájük volt. Alig kellett vesztegelniük három óra leteltéig: megjött az erősebb áram. Napokig, hetekig is elidőzhetek volna ott e nélkül, vagy kénytelenek lettek volna a tutajokat szétszedni és járható vizén újra összeszerkeszteni. Ez nagy munkába, nagy költségbe és sok időbe került volna.

Megjött az áram, odább mentek. Alig hagyták el

azonban Tisza-Eszlárt, s alig érték el azt a sarkot, a hol a folyam erős hajlással napnyugatra fordult: erős délkeleti szél támadt s ez kiverte őket a jobb partra, a tiszaladányi oldalra. Itt a ladányi füzesek alján ki kellett kötniök. Itt is töltötték a napot és az éjszakát, a füzesben kellett hálniok.

Itt se történt semmi más, a mi érdemes volna a följegyzésre. Ez a pénteki nap is nagy és nevezetes nap a per történetében, de erről is később kell szólnunk. Csepkanics tutajának sorsa köti le itt is a figyelmet.

Meg kell tehát erről annyit jegyeznünk, hogy Csepkanicsék e napon főztek künn a parton s Csepkanics, Selever és Gralsi a magyar künn is háltak a füzesben. Csak Matej Ignác, a tanú maradt a tutajon. Ott töltötte el az éjszakát a kalibában.

Másnap szombaton, június 17-én jókor reggel indultak el s szerencsésen elszálltak Tisza-Lök alatt is. Alig érték el azonban a Rázom pusztai dűlőt: Csepkanics tutajja, a sorrendben utolsó tutaj forgatagba jutott s az örvény azt a parthoz ütötte. A folyam ama hajlatánál történt ez körülbelül, a hol most a rázomi vasútállomás van Tisza Lök közelében.

A parthoz ütdés bajt okozott. A tutaj egyik kötésének gúzsai szétszakadtak s a kötés ketté vált. Csepkanics nyomban kiáltozott az előtte menő tutajoknak, hogy baj van, nem lehet tovább menni, álljanak meg, ki kell kötni, segítsenek a szétvált tutajt összeállítani.

Meg kellett állni, ki kellett kötni. A hol kikötöttek: ast a helyet Csonkafüzesnek nevezi a nép. Tisza-

Dada határában fekszik ez, légvonalban közelebb is fekszik Dadához, mint Tisza-Lökhöz, de a Tisza maga a nagy kanyarulatok miatt innen Dadáig majd kétszer olyan hosszú utat végez, mint Lökig.

A tutajok abban a sorrendben kötöttek ki, a melyet még Mező-Váriban állapítottak meg. Az első Szavineczé, a második Matej Péteré, a harmadik Herskó sáfaré. Ezek egymás mellett, egymástól szabályos távolságban a füzes alsó végénél kötöttek ki. A sérült negyedik tutaj legalább kétszáz méterrel föntebb egyenesen a füzes alatt állt meg. Kikötés után mind odamentek segíteni, a szétvált szálakat összegúzsolták s ekként a tutajt egészen rendbehozták.

Jó napközben elvégezték ezt s még az napon tovább is indulhattak volna. Tanácskoztak a kérdés fölött. Azt határozták: itt maradnak. A folyam is áradt, a szél is mozogni kezdett, másnap vasárnap következett, június 18-ika, ünnepnapon úgy se lehetett tutajozni, ez a kikötő csöndes, alkalmas hely volt: ezek voltak az okok az ittmaradásra.

E napon mind a tutajnál maradtak, senki se mozgott ki a falvak és puszták felé. Az éjszakát is ott töltötték, ki a kalibában, ki a parton a füzesben.

Másnap már reggel 6 órakor fölkerekedtek, hogy bemennek a faluba egyet s mást vásárolni. Matej Péter, Szavinecz, Herskó, Selever, Potrohos, Herskó Dávid együtt indultak Dadára. Matej Ignác is menni akart s hívta Galsi Istvánt, de ez még aludni akart egyet. Matej Ignác maga indult útnak, de társait már el

nem érte s azért visszafordult. Galsi is kialudta magát s ő is elindult, hogy bemenjen Dadára. Az utat azonban eltévesztette, napnyugat helyett napkelet felé ment s Tisza-Lökre ért. Vett egy kis dohányt, egy kis pálinkát s egy csomag gyufát s nyomban visszaindult a tutajokhoz.

A kik Dadára mentek be: kilencz-tíz óra tájban azok is visszaértek mind s délelőtti 11 órára már ebédjüket is elvégezték. Ez után kiültek a partra kártyázni.

Csodálatos időtöltés a kártyázás.

A kik azért kártyáznak, hogy pénzt nyerjenek, vagyont szerezzenek, más ember vagyonát elügyeskedjék s az élet szabad idejét, minden szabad idejét ezzel töltsék el; azok beteg emberek. Vagy agyuk is beteg, vagy erkölcsük is beteg. Rabjai a szokásnak vagy romlott lelkek.

De az egészséges lélek is mulatságot talál a kártyázásban, mikor gondjaitól szabadulni akar s gondolatait pihentetni akarja. Jól is esik neki s valami efféle időtöltés csaknem szükséges is annak, a kinek agya erős és rendszeres munkát végez, naponként. A nemes társalgás, a vidám adomázás ugyan derekasabb időtöltés, de ehhez nincs mindig alkalmas társaság. A kártyához mindig van. A mívelt társadalomban a világnak mind az öt részén mindig van elég ember a szép nőnek udvarolni, a sódart megenni, az illatos bort meginni s a felejtkező kártyaasztal mellé leülni. Az ily kártyázás nem pénz után sóvárog, de nem is pazarolja esze-

veszettül a pénzt. Attól függ minden: egymást kedvelő, vidám természetű emberek-e a kártyázó társaság tagjai s egyenlően vagy nem egyenlően becsülik e a pénzt? Ha összevalók az emberek: tisztos mulatság az idő-töltésük.

De mit élvez a szegény tutajos a kártyában? Mi bírja őt a kártyázásra?

Az unalom.

Mi az unalom?

Az agynak erőtlensége, a léleknek üressége, az érzésnek hiánya. A kinek szíve el nem fásult, a ki tud érezni s méltó tárgyokról tud is, akar is gondolkozni: az nem ismeri az unalmat. Senki sincs, a ki ne találna kötelességet, ha keresi azt. Senki sincs, a ki ne találna munkát, ha érzi kötelességét. Még a falhoz bilincselte rab is talál. Gondolat kötözgeti ahhoz, a mi egykor övé volt a nagy világból s érzéseivel veszi körül azok alakját, a kiktől elszakították. Terveket készít szabaddulásra, eltiprott hazájának menekülésére, zsarnokának megboszulására. Álmaiban s ábrándjaiban talál gyönyört s könnyeiben enyhülést. S alakot keres gondolatainak s érzéseinek. Mindegy az, ha le nem írhatja is, meg nem föszteti is, kőbe nem vésheti is gondolatainak és érzésének alakjait.

Az a világ, a melyet a szegény tutajos gondolata beröpdöshet, nagyon kicsiny. Kicsiny világot adott neki végzete. Felesége, gyereke, rongyos tetejű házacskája, kertje, kecskéje, kutyája, macskája: im ebből áll egész birodalma.

Ország dolgát nem bízzák rá, tehát nem is töri rajta a fejét. A vármegyét nála nélkül kormányozzák. A falu dolgába se szólhat a vagyontalan zsöllér. Se istenét, se papját nem ő választja; – azoknak ő rá semmi szükségük. Feleségét is a sors rendeli az atyafi vén asszonyok képében. A szerzés vágya nem bántja lelkét. Úrrá lenni nem tud: ezt jól tudja. Tehát nem is akar; van benne annyi becsület és bölcsesség. Mindennapi szegény kenyere mindig megvan, ha dolgozik; – munkát pedig kap. A gyárelet munkáskérdéseinek rettentő titkait nem ismeri s vérét e titkok nem hajszojják.

Mi fölött tünődjék tehát, ha a tutajon nincs dolga?

Mint a vízimalom kereke kiszárad, ha elfogyott a vize: úgy szárad ki az ő agya is, mikor elfogynak gondolatai.

S rá ront az unalom.

Mit csináljon ilyenkor?

Iszik, ha pénze van. Csakhogy pénze nincs. Aluszik, a míg bírja. Dehát ő se hétalvó. Évszakokat nem alhatik át, mint a medve, vagy az ürge.

Kimegy tehát a füzes partra, tisztást keres, kalapját leteszi a földre, az a kártyaasztal; – a kalapot keleti ember módjára körülguggolja s játszik olyan kártyával, melyet még az apjától vagy az ipától örökölt s melyet a bűvész se tud már megkeverni. Nincs az a régiség-tudós, a ki a kártya ábráit fölismerné, de a tutajos fölismeri. Megfoghatatlan az ehhez való képessége. Nem pénzre játszik. Hol venné ő a pénzt a tutajozás tizenkilen-czedik napján? Hiszen még pálinkára se kap a sáfártól többet hitelbe négy fillérenél. De azután agyon is ütnék

azt a közülük való elvetemedett tolvajt és rablót, a ki pénzüket el merné nyerni.

Azért mégis tűzzel játszanak óraszámra. A kiosztott kártyák összealakulása soha se ismétlődik. Azok változatossága a végtelenség. Ez a végtelenség mulatságot szerez még e kisméretű és ritka szövetű szegény tutajos léleknek is.

III.

(Csepkanics nem kártyás. – Meglátja a halottat. – Oláh György uram. – Az alkonyat. – Esti szürkület a Tisza partján. – Jámbor lelek minek nézi a halottat? – A néma temetés.)

Csepkanics György, az utolsó, a hátulsó tutaj helyettes kormánybírója nem ment ki a partra kártyázni. Tokánynak nevezi a tutajos a kukoriczalisztból való puliszkát. Élénkebbé akarta tenni a tüzet, puha és száraz forgácsra volt szüksége. Van ilyen a tutajon. Bement tehát a tutajra forgácsért. S a mint körültekint: látta, hogy a Tisza árja sebesen hoz lefelé valamit. A szél fújdogált, a Tisza vize hullámozott, az a valami vagy harmincz méter távolságra volt tőle, nem tudta, nem láthatta bizonyosan holtest-e vagy fátörzsök, vagy más egyéb, a mit a víz ringatva sodor feléje? De megvillant az elméjében az a gondolat is, hogy holtest lehet mit sodor a víz s azért figyelemmel kísérte.

Csakugyan holtest volt. Az ár egyenesen neki vitte az ő tutajja harmadik táblájának s ennek alája is sodorta.

Ez természetes. Az emberi test fajsúlya a tudósok-

szerint kisebb ugyan, mint a vízé, de alig egy ötvened résszel. Ha a holttestet már a feloszlás gázai puffasztják: fajsúlya még kisebb ugyan, de legalább kilencz-tized része akkor is a víz alatt van. Tehát az árnak a tutaj alá kellett azt sodorni. A természet törvénye ez.

De Csepkanics azután is utána nézett s csakhamar látta, hogy a test a harmadik, második és az első tutaj tábla alatt tovább sodorva az első tábla alól kibukkan s megy gyorsan a part felé, oda csapódik a parthoz s egy fűzfa-ágazatban megakad. Ekkor már jól látta, hogy emberi holttest ez a tárgy.

Összeszedte a szükséges forgácsot, kiment bográcsához, megélesztette a tüzet s azután odament a kártyázókhoz s megmondta nekik, hogy holttestet látott a vizén, az ár átsodorta az ő tutajja alatt, azután kicsapódott a partra s egy fűzfában fennakadt. Mutatta is a fűzfát.

A kártyázók abbanhagyták a játékot s közülök többen megnézték a halottat.

Vizén járó ember előtt nem ritka tünemény a vizén úszó emberi holttest. Kevés tutajos van az országban, a ki életében egyszer-másszor ne találkozott volna vele Csak a tenger nyeli el örökre halottjait. A tengernek megvannak a maga emberevői, a kik a holttestet föl-emésztik, a mikor a bomlás miatt az a fölszínre törekszik. A folyók tovasodorják a halottakat s ha azokat valahol el nem temeti gyorsan az iszap, a bomlás fokozatai szerint esetleg kétszer is, háromszor is fölszínre hozzák s néha napokig is felszínen tartják. A tutajosok nem nagyon ütköztek meg az eseten.

Megnézték a holttestet. Látták, hogy nő. Abban első pillanatban megegyeztek, hogy az esetet a legközelebbi faluban és pedig Tisza-Dadán a hatóságnak minél előbb be kell jelenteni. Csak a fölött tanakodtak, hogy addig is mit csináljanak a halottal.

Szerencséjükre véletlenül ott termett egy tiszadadai ember.

Suhancz legény volt a dadai ember. Litvai József 19 éves szolgagyerek, Kecskés József dadai gazdaembernek cselédje. Délután mindjárt az ebéd végeztével ült kocsira gazdájával, hogy a Csonkafüzesből, a hol egy darab rétyök volt, zöld fűvet vigyen haza etetni. Épen rakta a fűvet a kocsira, a mikor tudatták vele az esetet.

Akkorra Galsi István is a tutajokhoz ért tiszalöki útjából. Két tutajos jön eléje, az egyik Hecska György. Odaszól Galsinak tört, szakadozott magyarsággal:

- Gyere magyar, meglátni nagy halat.
- Micsoda nagy halat, oláh?
- A tutajosok mosolyognak. Hecska azonban folytatja:
- Nem halat, hanem asszonyt, a víz hozta, ott van ni!

S mutatták Galsinak a holttestet.

Galsi jobban megnézte a tetemet, mint a tutajosok.

Értelmesen el tudta mondani, mit látott.

A tetem hason feküdt a vízben; feje félszakosan. Mezítláb volt, minden lábbeli nélkül, orra mintha nem lett volna. Feje kopasz volt, semmi haja. Testén barna szoknya, verescsikos kötény. Balkarján a csuklóra kötve egy kis csomag, kendőbe takarva. A csomagban fekete fősték. Mikor piszkálták, szétesett a fősték s a

vizet maga körül egy kis helyen feketére festette. Lehetett benne úgy négy krajczár ára füstök.

Mikor így a tetemet megnézték, azt mondja egyik tutajos megint Galsinak:

– Te magyar vagy, itt van egy magyar legény, mondd meg neki, jelentse be a holttestet az előljáróságnak, temessék el.

Az a legény Litvai József volt. Galsi oda ballagott hozzá, megmondta neki a holttest otlétét. A legény odament a holttesthez s megnézte. Úgy vette észre, hogy lábainál fogva van fennakadva a fűzfa gyökérágazatai közt, feje szabadon mozog, az egész tetemet ringatta a víz csöndes hullámozása. Megígérte különben, hogy a mint a faluba visszatér, jelenti a dolgot arra való embernek.

A tutajosok tovább kártyáztak.

A legény hazament kocsijával a gazdájához. Kint a falu végén szemközt jött velük Váradi András kerülő s ezzel mint hivatalos személylyel nyomban közölte az esetet. Váradi András a községi bíróhoz menet közben találkozott czimborájával, Oláh Györggyel. Ez is kerülő volt. Épen ment ki a határt jární, a tiszalöki útra. Mondja neki Váradi.

– Nézzen be kend a Csonkafüzesbe, ott egy halottnak kell lenni a vízben, tutajos oláhok is tanyáznak ott. Én az alatt a Patkót kerülöm, azután odamegyek magam is.

Az a Patkó egy kis félsziget, melyet a Tisza kanyarulata alkot. A tudósok a Patkó szóból Bakta szót faragtak.

Oláh György élemedett, higgadt, okos ember volt.

Játszi elmével beszélte el a bíróság előtt hivatalos eljárását.

Odament s megtalálta a kártyázó tutajosokat. Oda-köszönt emberséggel hozzájuk. »Adjon Isten jó napot.« Azután hosszú botjára támaszkodva egy perczig nézte a nyavalygó kártyásokat. Se pénzük, se boruk, se pálinkájuk: mégis kártyáznak. Vajjon mire kártyáznak? Azután megkérdezte: »Hol van hát az a szerencsétlen?« Megmutatták az irányt. Odaballagott a Tisza partjára s nyomban megtalálta a tetemet. Nem tudta fölismerni biztosan, férfi-e, nő e a tetem. A víz rettenetesen eltorzítja halottjait, ha sokáig tartja őket ölében. Oláh György uramnak azonban tudnia kell mit jelentsen az előljárósnak. Férfit e vagy nőt, s öreget-e vagy fiatalt? Botjával nem érte el a halottat, ha vízbelépni nem akart. De nem akart, mert a víz árt a csizmának, a csizma pedig pénzbe kerül. Körülnézett valami hosszabb rúd, pózna vagy faág után. Van a fűzesben elég. Kiválasztott egyet, melyen horog volt. A mint a tetem hason feküdt, hátába, vagyis a hátán lévő ruhába beleakasztotta a horgot s annál fogva a tetemet kihúzta a víz szélére a szárazra. A vízben nincs súlya a halottnak, könnyen mozdul előre-hátra. A mint kihúzta: veszi ám észre, hogy háta mögött valaki kandikál. Rászól: »Hát te ki vagy?« Azonban megnézni, látja, hogy »oláh«. Tovább nem is beszél vele. A hivatalos tekintély nem engedi, hogy ő szóba álljon holmi tutajossal, oláhval, jött-ment emberrel. Azonban több tutajos is megy oda lassanként: Paczkán Bazil, Csepkanics György, Matej Ignác a tanú,

Selever János, Szavinecz Péter, Hecska György. Odaálltak a háta mögé. Körülnézett köztük. Két »oláh« ötlött a szemébe. Csepkanics a hős, magas termetű ragyás képű és Hecska György, a ki mindig hóna alatt tartotta ásóját, melyett Galsitól vett. El nem eresztette volna a viláért se azt az ásót, hogy valaki meg ne egye. Erre a kettőre ráparancsolt, hogy fordítsák hányat vagy legalább oldalra a halottat: Vajjon férfi-e vagy nő? A ruháról nem lehetett biztosan látni. Lábai meztelenek voltak, a ruha foszlányos, összecsapzott izzappal teljes. A két tutajos megmozdította a testet. Kitűnt mindjárt, hogy nő volt a boldogtalan. Megnézte jól ruháját is. Észrevette balkeze csuklójára kötve a kendő - béli csomagot. Azután megparancsolta a tutajosoknak, hogy hozzá ne nyúljanak, el ne temessék, hagyják érintetlenül a halottat, mindaddig, míg ő az előljárássággal ki nem jön s a temetés iránt nem intézkedik.

Ez után visszaballagott a faluba.

Ez történt délután négy óra előtt, négy órára már jelentését el is mondta a községi bírónak.

A tutajosok visszamentek kártyázni. Többé feléje se mentek a halottnak.

Azonban telt az idő. Egyik óra a másik után. A faluból nem jött senki. Alkonyodni kezdett, szél is támadt, az eső is elkezdett permetezni. A tutajosok abbahagyták a kártyázást.

Az alkonyat meghatja a mezei ember lelkét. A nappali munkába kifáradt a test s vele mintha bágyadtabb lenne a lélek is. Elnyugodni készül mind a kettő.

A mint csökkenik a napnak fénye, mintha csökkennék az élet mozgékonyasága is. A parti fű lehajtja levelét; sóslorom, vad öröm, papsajt, parti mályva fekete színt ölt magára, a bogáncs se olyan büszke, mint fényes nappal s a vad hajnalka is bezárja fehér szirmait. A szunnyadás sejtelve borul füre, fára, mindenségre. Mintha szótlan komolyság, szelíd bánat járna együtt az alkonyynyal. A libucz is elhallgat, a fehér csér se csapong, a gólyák is hazatakarodnak fészkeikre, a gémek és kócsagok is némán meredt nyakkal nézik a nyugvó napot.

A tutajosok csendes lelke még csendesebbé válik.

A közeli falvak tornyaiban megkondul az esti harangszó. Tisza Dada, Tisza-Lök, s a túlsó partról Baj, Rügy, Takta-Kenéz harangszavát oda ringatja a levegő esti áramlása. Minden harangszó más, mégis mind egyenlő. Beleszól a harangba a gulyák kolompja s a teknősbéka füttyenése. Estennen ő is kijön a partra bogarászni. A mint hallja a harang szavát: egyik-másik tutajos keresztet vet magára, talán föl is fohászkodik a magasságba, talán haza is gondol azokra, a kiket otthon hagyott.

Igy borong lelke ott a halott közelében.

A halott!

A kis léleknek nincs tudománya, csak érzése, ösztönsejtelve. A kis lélek előtt nagy tünemény a halott. Sokkal nagyobb, mint az élő. Állítsd eléje Napóleont, Hannibált, Julius Caesart: megnézi vagy meg se nézi, de nem bámulja meg. Legföljebb lovát, köntösét, sarkantyúját, buzogányát. De a halott mellett eláll, elgondol-

közik, eltűnődik, elméláz órákig. Habár ez csak szegény koldus elaszott gyermeke volt is.

Hiába mondanák neki, hogy a holttest nem egyéb, mint egy csomó élettelen ásványnak keveréke, most még ugyan egy tömegben, de csakhamar széjjelszállingózva. Ennyi nitrogén, ennyi oxigén, ennyi víz, ennyi mész, ennyi foszfor, ennyi vas együtt: íme ez a holttest. Úgy nézne rád, mint halálos ellenségére. Vagy bolondnak tartana, vagy pogánynak, istentagadónak.

Ő még hisz. Az ő lelke előtt a holttest még most is élő állat. Hiszen ő is élt, ő is szeretett egykor s őt is szerették egykoron s azok ma is élnek, ma is gondolnak rá, ma is hull érte könnyük. Hogy ne volna tehát benne most is élet? Csak mi nem vesszük észre. A mit benne látunk, az nem mozdul többé, de mi az, minő kevés az, a mit a gyarló ember szeme láthat. Lent a földben, fönt a magasságban, mindenütt új élet vár a halottra. A halottat tehát magára hagynunk, a földszínen temetetlen hagynunk nem szabad.

A jámbor tutajosok elkezdtek tanakodni. Az elnyugvó nap árnyékai ott borongtak lelkükön. Mit csináljanak a szegény halottal?

A halottnak erős szaga kezdett támadni. Eddig a szag nagy részét elnyelte a víz. Nem igen izgatta az embereket. De most a halott szárazon van. Az emberi test elemeinek felbomlása nem kedves az élő ember előtt. Eszébe jut, hogy egykor ő is porrá, hamuvá, sárrá, levegővé lesz s talán tőle is borzadoznak azok, a kik teteme közelében élve maradnak. Az esti lég, a csepergős

idő, az alkonyat finom párázata még fokozta a halálnak keserű szagát.

Egy csonka fűzfa meredező törzsén szarka kezdett csörögni. Valamelyik tanya közeléből vetődött oda, meg érezte a zsákmányt. Csörgésére második s harmadik szarka is jött. Egyik leszállt a földre, a halottnak közelébe s gondosan nézegette a tutajosokat. Nincsenek-e ádáz indulattal? Nincs-e lövőfegyverük? Meg lehet-e kopogtatni békével a halottnak koponyáját?

Jól látták ezt a tutajosok. Ok már ismerik a szarka természetét.

Szavinecz Péter ezt mondta:

– Lássátok, a szarkák már itt vannak, jön majd a varjú is, a holló is. Jöhet kóbor eb is. Mi lesz a szegény halottal?

Paczkán Bazilt más aggodalom bántotta.

– Temetetlen nem hagyhatjuk szegényt. Íme eső esik, szél támad, holnap vihar ér bennünket, megbüntet az isten, ha el nem temetjük a halottat. Halottam én már ilyen esetet.

Minden tutajos hallott. Elkezdtek egymásnak mesélni az eseteket. Öregek mondását, élők tapasztalását, babonás képzelődés alkotását.

De a csősz meghagyta, hozzá ne nyúljanak a halotthoz. Az előljáróság, a bíróság, a szolgabíró dolga lesz a temetés.

Alapos volt a kifogás. De ez ellen is megvolt az okos beszéd.

– Hajnalban mi tovább megyünk s a halott itt

marad. Hátha megfeledekzik róla a hatóság? Szegény boldogtalan nőnek lelke ott lebeg a végtelenben ég és föld között s nem tud megnyugodni, míg romladó testét be nem fogadja az anyaföld. Nem is jó ember az, aki temetetlen hagyná a boldogtalant.

Különösen Selever János, a legújabb tutajos társ érzett legmélyebben s ő volt a legbuzgóbb hirdetője annak, hogy a szegény ismeretlen halottat ne hagyják a föld színén.

De hát hiába volt az okos beszéd. A csősz a hatóság, a hatóság pedig megmondta, hogy a halotthoz nyúlni nem szabad. A jámbor orosz pedig a hatóság tilalmát meg nem szegheti.

Nem-e?

Selever János látta, hogy a bölcsesség itt nem sokat ér. Valami erősebb okot, győzedelmesebb melyet kell itt előhozni, mely oda férközzék a tutajos lelkéhez. Valami hatalomhoz kell folyamodni, a melynek a tutajos ellent ne állhasson, ellenállni eszébe se jusson.

Bement a kalibába, megnézte, mennyi pálinka van butykosában. Jóval több volt egy liternél. Fogta a butykoszt s kiment a partra. S a partra érve s a tutajosok előtt megállva, megrázta a butykoszt, azután jobb kezével magasra tartotta s szólott eképen:

– Látjátok ezt? A ki segít eltemetni a halottat, annak én adok áldomást. Halljátok? Egy liter pálinkát!

Ez a beszéd most már nyomatékos beszéd volt. Öregek és fiatalok összenéztek s fejével bölintott mindenki. Selevernek igaza van. Csősz ide, csősz oda: a halottat el kell temetni.

Nyomban kivált a társaságból három tutajos. Hecska György, a kinek ásója is volt, Szadnecz Péter és Paczkán Bazil. Ők segítenek Selevernek eltemetni a halottat.

A part szárazabb részén sebten ástak egy gödröt. Nem is mélyet, nem is hosszút, nem is széleset. Csak-hogy a boldogtalan halott beleférjen s éhes róka, kóbor eb ki ne kaparhassa.

Mikor ez megvolt: kihoztak egyik tutajról egy darab deszkát s arra szépen ráfektették a tetemet. Nem fordították hanyatt, a hogy a holtat szokás, hanem abban a helyzetben hagyták, a mint a víz szélén feküdt. Hason fekve félszakosan. Még ruhácskáit, rongyocskáit se igazították meg. Úgy hagyták, a hogy a víz a derekára csapzotta. Balkeze csuklóján is otthagyták a csimbókba kötött kendőcskét a benne levő füstékes csomaggal. Így húzták a deszkán a sírgödörig. Gralsi István azt beszélte a bíróság előtt, vigyázniok kellett, mert ha kézzel nyúlnak hozzá, szétment volna a holttest, minthogy már nagyon el volt ázva.

Letették a gödör fenekére, azután kihúzták alóla a deszkát s puha földet hánytak rá. Nem volt pap, a ki beszentelje s imádkozzék fölötte; nem volt énekkar, a ki a halottak gyászénekét elzöngedezze, nem voltak siratok, nem voltak rokonok, nem voltak örökösök a temetésnél. Azért a jó emberek eltemették tisztességesen. Nem tiporták le a földet a sírgödör fölé, de azért egy kis sírhalmot mégis emeltek föléje. Gyepes hanttal nem borították be, de egy csonka faágat mégis odatűztek a fejéhez. És minden tutajos megemelte

zsiros kalapját, mikor a temetést elvégezték s az egyik tutajos azt mondta:

– Adjon az Isten a szegény halottnak örök nyugalmat!

Mire a nap Tisza-Lucz irányában leáldozott: akkorra bevégezték a temetést is. Akkorra beborult az ég alja is. Hanem az áldomásról sem feledkeztek meg.

– Ide, Selever a pálinkával.

Kétszer se kellett mondani. Selever jó szívvel osztott szét a temető emberek közt egy liter pálinkát. Megígérte, szavát is tartotta.

Nem is követtek el a jámborok semmiféle bűnt. Hiszen ősi szokásnak, áhítatos léleknek, kegyes gondolatnak tettek eleget. Vártak estig. Estig nem jött a hatóság. Ők tovább nem őrizhették a holtat, hajnalban indulniok kellett, dúvesztében ott nem hagyhatták a boldogtalant. Ezzel bizony nem vétkeztek annyira, hogy utóbb vasra verjék s heteken, hónapokon át börtönözzék őket.

IV.

(Mindenki szentül hitte, hogy Solymosi Eszter a csonka-füzesi holttest. – Az éjjeli közönség a sírnál. – Az ásó története. – Az első rendőri szakértői vizsgálat. – Éjjel őrzik a halottat. – A kételkedés szava.)

Hanem hát ki feleselne az igazsággal, mikor az a törvény nevében tombol és hatalmaskodik? A jámbor tutajosok ugyan hiába feleseltek.

A tisza-dadai előjáróság ugyan nem kötött beléjük.

Ez ellen panaszuk nem lehetett. Pedig az elüljáróság-nak meggyűlt a dolga ez estén s ez éjszakán.

Mert a futó tűz nem terjed oly gyorsan, mint ahogy elterjedt a hír Tisza-Dadán, hogy Esztert, az eltűnt eszlári szegény leánykát megtalálták. A Tisza vetette föl, tutajosok akadtak rá, a Csonkafüzesben fogták ki, igazi tulajdon ruhája van rajta, de bizony annak a nyaka nincs elvágva, tehát nem igaz, hogy a zsidók megölték, vérét vették.

Oláh Györgynek, a tetemlátó csősznek nem volt a faluban pillanatnyi nyugalma se. Elfogta, kikérdezte, agyonzaklatta mindenki. Igaz-e a hír, vagy nem igaz? Milyen a halott? Milyen a ruhája? Hány napos halott lehet? Miről lehet ráismerni? Honnan hozta a Tisza? Ki látta legelőször? Ki fogta ki? Száz meg száz kérdés egymásután. Okos, nem okos kérdés vegyesen.

Kié lesz most már a tízezer korona? Az ország zsidósága tízezer korona jutalmat tűzött ki annak, a ki Esztert élve-halva előkeríti, vagy a ki biztos nyomra vezet. Tízezer korona már pénz. Szegény embernek, dadái csősznek, máramarosi oláh tutajosnak tengernyi pénz. Oláh György uram ostobaságnak tartotta, ahogy őt a pénzzel fenyegették. Hiszen nem is ő látta először, hanem a Litvai gyerek, Kecskés József szolgálégénye. De még ő se, hanem inkább a tutajos. De melyik tutajos? Hányan vannak a tutajosok? Aki először látta: úgy is felosztja a többi tutajos közt a zsidók pénzét, mert különben agyonütik, a Tiszába fojtják, bizonyosan elemésztik.

Csepkanics György pedig, a hős, a ki először látta a vizén úszó holttestet, soha még csak hírét sem halotta Solymosi Eszternek. A lányka eltűnésének esete a máramarosi tutajos körökig bizony nem jutott még el se újságban, se szóbeszédben.

Legfürgébb volt Oláh György faggatásában s a hírek összeszedésében a kis falu értelmisége, Lőrinczi István a jegyző, Takács Endre a katolikus kántor, Tratner Lipót a zsidó tanító, Seres Gyula a joghallgató. Bohantak a helyettes főbíróhoz, Tóth György uramhoz, szedje össze a falu esküdtjeit, menjünk ki nyomban a Csonkafüzesbe halottat nézni, Esztert látni, igazságot keresni, az országot megnyugtatni.

A zsidókat valóságos láz fogta el.

Czájzler Márkus czipő-varga, női lábbeli-készítő mester, csakhamar befutotta az egész falut s hadilábra állított minden zsidót. Svarcz Sámuel kereskedő futott sógorához, Lefkovics Bernáthoz, a kinek kocsija és lova van, hogy fogjon be rögtön, menjenek a Csonkafüzesbe, ott van az eszlári lányka. Goldstein Jakab, Krausz Bernát, Burger Mór, valamennyi zsidó mind talpra állt; keresték az újságot, a hol le volt írva: milyen ruhában tűnt el Eszter? Futottak a jegyzőhöz: keresse ki az országos körözünyt. A zsidó, ha izgatott, nem találja helyét, nem ismer pihenőt, fut, beszél, száz ötlettel áll elő: rögtön értesíteni kell a tiszalöki zsidókat is, s nyomban tudatni kell az esetet a kormány-nyal, a központi zsidó irodákkal s az országos nagy hírlapokkal.

Nem lehet nekik rossz néven venni. A zsidóság elleni gyűlölködés irtóztató volt már akkor. A legkeserűbb szóbeli bántalmazástól a legkiválóbb, a legnemesebb zsidó se lehetett mentes. Érzékenyebb szívűek alig mehettek már utczára, közhelyre, népes társaságba. A gyűlölködés jelszava az eszlári vérvád volt. Azok, a kik nem tudnak vagy nem akarnak gondolkodni, s azok, a kik a becsületet önmagáért nem becsülik, minden zsidóban gyilkost láttak. Vagy legalább úgy zajongtak, mintha gyilkost látnának. Kész igazságnak hirdették a pusztá vádat s mindenkire kiterjesztették a gyanút, mely legrosszabb esetben is, csak egy-két ember vállaira nehezethetett.

Ha tehát megkerült az eltűnt lányka, habár holtan is: ebben a zsidóság az ő istenének kegyelmét, a végzetnek jótékony kedvezését láthatta. Hogyne lett volna tehát tele lázzal, örömmel, izgatottsággal a tiszadada zsidóság apraja-nagyja?

Kovács György dadái vagyonos gazdaember épen poroszkált haza kocsiján estennen, a mikor körülfogják 8 viszik kocsistól, lovastól Tóth György helyettesfőbíróhoz, hogy vigye előljáró-uraimékat nyomban a Csonkafüzesbe. Megkerült az eszlári lányka, ott fekszik holtan a parton.

Kovács György nem ellenkezik. Föltelepednek kocsijára: a főbíró, Lőrinczi István községi jegyző, Tratner Lipót zsidó tanító s Krausz Bernát zsidó gazdaember s mennek a Csonkafüzes felé. Útközben találkoznak Oláh György kerülővel s őt is fölveszik a kocsira.

Kiérnek a hely színére. Megtalálják a tutajosokat. Esti kilenez óra felé jár az idő már, a tutajosok egy része aluszik immár. Oláh György keresi a tetemet. Nem találja. El van az már temetve Isten nevében.

A míg tanakodnak, hogy mit csináljanak: íme jön egy második kocsi. Lefkovics Bernát zsidó bérlő kocsija. Jön vele Seres Gyula kálvinista joghallgató, Takács Endre katolikus tanító és Svarcz Sámuel zsidó kereskedő. Tovább folyik az újonnan jöttékkal a tanakodás.

Be kell menni a főszolgabíróhoz Tisza-Lökre. Ebben állapodnak meg. A jegyző, a joghallgató s a katolikus tanító rögtön felkapnak Lefkovics Bernát kocsijára s hajtanak gyorsan Tisza-Lökre.

Miről beszélgettek maguk közt útközben?

E kérdésre is megfelel a bírósági iratok nagy tömege.

Eszterről, az eltűnt leánykáról volt szó. Miről lehetett volna másról? A joghallgató az ő jogi tanulmányainak keretében fontosnak tartotta az esetet. Oláh Györgyöt nagyon gondosan kikérdezte a holttest alakja s ruházata felől. Volt valami jegyzőkönyve, abba figyelmesen följegyzett mindent. Mindenkinék véleménye abban egyesült, hogy a holttest nem lehet másé, mint a szegény Eszteré, az eltűnt eszlári lánykáié.

Beérnek Tisza-Lökre. Este van már. Lefkovics Grósz Mór Lajos tiszalöki zsidótól kérdezi meg, hol lakik a főszolgabíró? Beszél közben minden zsidóval, a kivel csak úton-útfélen találkozik. Közli velük a nagy esetet.

Veinberger Ignác elökelőbb tiszalöki zsidó nyomban el is határozza, hogy ő is elmegy a Csonkafüzesbe még az éjszaka.

A főszolgabírókat nem találják. Nincs otthon. Vagy kint van a járásban, vagy a vármegye székhelyén. Lőrinczi István jegyző fölkeresi tehát a segédszolgabírókat Zoltán Istvánt s annak jelenti a nagy eseményt.

A segéd-szolgabíró nyomban intézkedik. Értesíti a járás tiszti orvosát, Kiss Jenő doktort. A kaszinók, a söröző és borozó tanyák s a zsidók Tisza-Lökön is rögtön megtudják a dadái holttest napfényre jöttét. Késő este van már, de azért akadnak önkéntes vállalkozók, a kik a szolgabírókat elkísérik a Csonkafüzesbe.

K. Horváth Géza orvosnövendék, de már szigorló orvos az egyik. Szerep vár rá még történetünk folyamán.

Zurányi Kálmán gyógyszerész fiatal ember a másik. Nagy érdeme van az igazság kiderítése körül. Ez ifjúnak bátorsága és igazságszeretete nélkül magam se jutottam volna oly hamar a valóság felismerésére.

Kiment. Veinberger Ignác zsidó kereskedő is. Űzte a kíváncsiság. Észleléseinek nem tudtam hasznát venni.

Vitt pandúrt is magával a szolgabíró. A hivatalos tekintély csonka lenne pandúr nélkül. De elvitte magával Szücs János tiszalöki kisbirtokos paraszt gazdát is. Ez nagy szerencse volt. Értelmes fő, gondos szemlélő, Isten által megáldott világos agyú ember. Akkor 47 éves volt, Véletlenül került oda. Egyik fuvaros volt a Csonkafüzesbe menő urak számára. A másik fuvaros Najvirt Jónás zsidó fuvaros. Ez se látott, se hallott semmit, Szücs János mindent látott, mindent hallott.

A magyar nép eszejárása százféle jelzővel különböztet az okos ember és az ostoba ember közt. Egyik példa-beszéde így szól: »Oda se néz, mégis mindent lát.« Ez az okos ember. »Mindig nézi, még se látja«: ez az ostoba. Szűcs János többet látott s jobban látott, mint minden szolgabíró, vizsgálóbíró, királyi ügyész, csend-biztos, pandúr, írnok, járási orvos s mint minden tanú, ácsorgó s jelenlevő, a ki ott lábatlankodott a holttest körül.

Kimentek hát a Csonkafüzesbe két kocsival. Esti 10 óra elmúlt már, mire odaértek. Sötét volt, a mint nyári csillagos éjszakán szokott lenni, a mikor kevés felhő borítja az eget s még föl nem kelt a hold. Tele holdvilágról egy tanú sem emlékezik. Mezei ember szeme meglehetősen tájékozódik ily homályban is. Állandó éjjeli világításhoz szokott fővárosi ember egyiptomi sötétségnek vélné az ily éjszakát kint a mezőn, a folyam partján, a fekete tömegként meredező füzek és rekettyék lombjai közt.

A dadái emberek csöndesen beszélgettek egy csomóban. A szolgabíró kérdi: hol a holttest? Senki se tudja.

– Elő az oláhokkal!

Szentesi István pandúr oda terel egy csomó orosz tutajost.

– Hol a holttest, oláh? Hová tettétek?

– Eltemettük.

– Hogy mertétek eltemetni?

– Erős szaga volt, felénk fújta a szél. Azután ez már a mi törvényünk, a mi szokásunk. A szegény

halottat nem hagyhatjuk a földszínen, de még a vízben sem.

Ez bizony igaz. A szolgabíró is tudja ezt s nem is csinál érte zenebonát.

Megmutatják a hevenyészett sírhalmot. A szolgabíró megparancsolja a sírhalom felbontását. Ki kell ásni a halottat.

Ki ám, de mivel? Ásóról, kapárról nem gondoskodott senki. Az ember pedig se nem róka, se nem borz, se nem ürgeásó kutya, hogy tíz körmével ásson lyukat a földben. Mulatságos tanácskozás folyt a fölött: miként bontsák fel a sírt.

Végre nagy gondolatra vetemedett valamelyik bölcs férfiú. Ott a pandúr kardja. Ki lehet azzal ásni a gödröt.

A kard pedig csakugyan nem arra való, hogy sírt ássanak vele. Hiába nyavalygott a pandúr: nem boldogult semmire.

Szűcs János uram nem nézhette ezt a munkát. Oda szólt a tutajosokhoz:

– Adjatok egy rövid, vékony és keskeny deszka-darabot.

Adtak.

Ezzel már jobban ment a munka, de még se tökéletesen. Azonban ott ólálkodott a közelben Hecska György. Akkor is hóna alatt volt az ásó, a melyet 32 fillérért vett Galsi Istvántól. Szűcs János sasszeme a sötétben is észrevette az ásót.

– Gyere csak ide fiam, addsa ide csak azt az ásót!

Előbb azonban kikérdezte apróra: hogy jutott az ásóhoz, hol vette, hogy vette, mikor vette, miért vette? Mert, hogy a tutajosnak ásója legyen: ezt sehogy se lehet józan észszel megérteni.

De sok viszontagságon ment is keresztül ez a szerencsétlen ásó!

A vizsgálóbíró bölcsesége csodálatos hajsztát indított utóbb az ásó után. Hogy merete ezt eladni Galsi? Hogy merete ezt megvenni Hecska? Nem is egyéb ez az ásó, mint »büntest«. Corpus delicti, a hogy a jogtudósok mondják. Miért büntest? Kit ütöttek vele agyon? Addig kereste a vizsgálóbíró az ásót, míg utóbb napok múlva Tisza-Beő és Kötelek közt csakugyan elfogatta a tutajosokat s köztük Hecskát. Akkor is a hóna alatt volt az ásó. Elkobozták nyomban. Küldték be Nyíregyházára, a törvényszék büntest-gyűjteményébe; a fokosok, kések, furkós botok, lopott portékák, mérgek, kuruzslószerek, bankócsináló gépek, rongyok, ruhafoszlányok tömegébe. Kötöttek nyakára madzagból nyakkendőt. A madzagra rápöcsélttek egy darab papirost. A papirosra ráírtak egy törvényszéki ügyszámot. Az eszlári vérvád ügyszámát. Ez a vérvád Sarf József nevében folyt. Ráírták tehát a papirosra azt is, hogy az ásó Sarf József tulajdona, tőle kobozták el. Sarf Józsefnek pedig soha az öreg apja se hallotta hírét ennek az ásonak. De ez nem használt neki semmit. Az ásó ott ült több mint egy évig a múzeumban, Sarf József pedig a tömlöczben. Mikor utóbb sok idő múlva Sarf József mint ártatlan ember kiszabadult: a börtönörök örmes-

tere odaadta neki az ásót, vigye magával a pokolba. Nem azt az ásót, hanem egy rossz, rozsdás, lyukacsos, kitördelt élű elkopott ásót, mivelhogy valami okos ember a tutajos jó ásóját kicserélte valami használhatlan rossz ásóval. Hát hiszen mindegy ez a »büntest«-nek. Csak-hogy Sarf József becsületes ember, ő tőle sohase koboztak el ásót, más jószágát ő el nem viszi. Azonban Kozák őrmester úr nem ismert tréfát. Vagy elviszi Sarf azt az ásót, vagy hivatalosan odaverik a hátához.

Így készül gyakran az igazság és a világtörténet. A jó Sarf József még máig se tudja, miként keveredett bele az ásóhistoriába.

Az ásóval egyébiránt gyorsan ment Szücs János kezén a munka. Noha sötétben sírt ásni épen nem kényelmes állapot.

Egész sötétség azonban mégse volt, sőt volt valami világítás. Tisza-Dadáról hoztak egy szál gyertyát, ezt eleintén Tóth György helyettes-főbíró tartotta, mikor azonban a holttest szaga már felnyomakodott a gödörből, a gyertyatartást rábízta Oláh György kerülőre. Volt ezenkívül egy kőolajos kis kézilámpa is, ezt meg Lőrinczi István dadai jegyző tartotta.

A mint Szücs János jó két lábnyi mélységre ért: elérte a halottat. Ekkor letette az ásót s kezével takarította le a halotról a homokot. Az urak megállapodtak abban, hogy a halottat nem kell kiemelni a sírból, csak ott vizsgálják meg az orvosok. Szücs János állt a lábánál, Horváth Géza szigorló orvos a fejénél. Úgy emelgették hol a fejét, hol a lábát, hol a ruháját, a

hogy a járási orvos, Kiss Jenő rendelte. A járási orvos közellátó, gyöngé szemű ember volt. A tanúk ilyenek mondják. Elképzelhető tehát, milyen lehetett ez az orvosi vizsgálat a fekete földben, a sötét éjszakában, hitvány világitás mellett, a fektéből föl se emelt holttesten.

De hát így történt. Ruháját öregéből, nagyjából megsemlélték, balkeze csuklóján a csimbókba kötött csomagot észrevették s nemét is meghatározták. Egy fűzfavesszőt helyeztek föléje s aztán a vesszőt feje tetejétől lába hegyéig megmérték. Ebből állott az orvosi vizsgálat.

Épen megfelel a hullavizsgálati jegyzőkönyv ennek az eljárásnak. Rövid ez és fölületes, de nagyon. Néhány értékes adat mégis van benne.

A jegyzőkönyv kelt Tisza-Lökön, éjfél után egy órakor, tehát még azon az éjszakán, de már hétfőn június 19-én.

A holttest egész hossza körülbelül 140 ezentiméter.

Haja egészen hiányzik, fogai épek s közülök egy se hiányzik.

A termet közepszerűen kifejlett s 14 éves korúnak látszik.

A derekán egy vörös csíkos öv.

A balkezében egy sárga papírban bizonyos kékes festék volt található.

Íme a hivatalos jegyzőkönyv tartalmának fontosabb részei. Csaknem minden szava hibás, hézagos s alig van benne teljesen határozott állítás. De azért e jegyzőkönyv mégis becses anyag lett a védelem számára.

A józan gondolkozású földműves falusi emberek, a

kik ott voltak, sokkal több jelenséget vettek észre a holttesten, mint a tudománynak és hivatalnak embere. Kivált Szűcs János uram más jegyzőkönyvet irt volna.

Ok észrevették, hogy arcza földes, homokos volt. Egyik szeme nyitva volt s mint a halottaknál szokás, felfordulva, a másik szeme be volt csukva. Szája nyitva volt s fogai szép fehér apró fogak. A fogak köze is tele homokkal. A víz is beiszapolhatta homokkal, de a sírban is behatolhatott a homok, mert a part, a hova temették, homokföldből áll. Nyelvének hegye a fogai közé ért. Álla nem volt leesve.

Az a bizonyos festék inkább fekete volt, mint kék.

Nem is a balkezében volt a festék, a mint az orvos állítja, hanem a balkeze csuklójára kötött kendőben s ott is egy kis papírcsomagba göngyölve.

Mind jelentős részletek ezek.

Újra eltemették a szegény halottat. Szűcs János maga volt a temető ember.

Egy deszkát tettek a testre. A deszka fölé harmatos üde füvet hánytak, hogy a föld újra be ne boríthassa a testet. Azután földet hánytak rá s azt kissé sírhalom alakúra elegyengették.

Azonban valami jelet is kellett alkalmazni a sírhalomra, hogy ha netalán orvos, lappangók, furfangosak, titkos szándékkal való emberek oda lopódnának s a sírt megbolygatnák: észre lehessen venni.

Szűcs János csinálta a jelet földből. Egy kereszt, hüvelykujja körmével húzva s egy ákom-bákom betű volt a jel. A szolgabíró megjegyezte:

– Hátha lemászsa a jelet a béka?

– Nem azt, uram! A béka nem bántja az új sírt.

Éjfél rég elmúlt, mire készen lettek. A gönczöl-szekere az égen már nagyot fordult.

A szolgabíró hazament a tiszalökiekkel. De meghagyta, hogy őrizték a sírt.

Meg is őrizték. Molnár János dadai községi esküdt volt az egyik ör. Ott volt vele Oláh György és Váradi András, a két kerülő. Zsidó is kellett őrizőnek. Legyen az is kettő. Az egyik volt Czájzler Márkus, a fürge cipőkészítő varga. A másik: Burger Mór. S rajtuk kívül ott volt még a pandúr is: Szentesi István.

Ezek őrizték a szegény lányka sírját hajnalig, azután délig, azután délutáni 4 óráig, a mikor odajött a vizsgálóbíró a maga személyzetével s átvette a halottat.

Vajjon mi volt a csonkafüzesi közvélemény az elmúlt napon és éjszakán?

Sok szó esett egymás között. A tiszadadaiak és tiszalökiek egyébről se elmélkedtek, mint az eltűnt leányról s a talált holttestről. A tutajosok nem elmélkedtek semmiről, mivelhogy ők a tiszalöki esetnek még hírét se hallották. Valami elrablott királykisasszonynak vélhették volna azt a tetemet. Másként meg nem érthették: mire való ez a nagy hejsze-hajsza, az urak és parasztok és zsidók csődülése. Találtak ők már egyébkor is holttestet, de efféle zajnak hírét se hallották.

El is indultak tutajajkkal hétfő hajnalán s mentek nyugodtan lefelé Isten nevében.

A csonkafüzesi közvélemény megalakult. S szilárd volt mindaddig, míg a vizsgálóbíró bele nem avatkozott a dologba. A zsidók szentül meg voltak győződve, hogy a holttest az eltűnt lányka holtteste. De meg voltak erről győződve a keresztyének is. Már tudniillik a dadaiak és a lökiek, a kik a holttestet látták.

Okoskodásuk józan volt és egyszerű.

Tisza-Eszláron, a Tisza partján eltűnt egy tizennégy éves lányka. A Tisza onnan Tisza-Dada felé folyik s nyolezvan nap múlva fölvet egy holttestet, mely tizennégy éves lány holttestének látszik. Ennek tehát az eltűnt lányka holttestének kell lenni.

Az eltűnt lányka Solymosi Eszter volt, a kiről a körözvényben tudvalévő, milyen ruhában tűnt el. S íme azt a ruhát találják a csonkafüzesi tetemen. Tehát az nem lehet más, mint Solymosi Eszter.

A szegény lány festéket vett eltűnése napján s íme a festék is ott van egy csomagban balkarjának csuklójára kötve egy kis kendőben. Ahogy szegény parasztlánykák szokták az egész vidéken.

Lehet-e hát kétség?

Nem lehet.

A ki kételkedni mer: annak meg kell mondania, ki volt hát az a holttest, a míg élt, ha nem az eltűnt lánykéé? E nélkül kételkedni, vakon kételkedni: vagy ostobaság vagy ledérség. Vagy ennél is több.

A vallási gyűlölet azonban mindent mer. Ölni is, gyilkolni is, gyújtogatni is. Hogy ne merne tehát kételkedni?

A mikor újra eltemették a halottat s gyenge bomló testét harmatos fűvel behintették: azt mondta valaki az urak közül ott a tömegben:

– Eszter ruháját idegen holttestre is fel lehetett húzni!

Éjfél volt ekkor. A hold csak harmad napja újult, bágyadt fénye gyöngén világított a parti fűzesben. Néhány kóbor felhő a csillagok fényét is megcsonkította. Ki mondta ki a gonosz kételkedés szavát először: nem lehetett biztosan megtudni, arczát a sötétség miatt nem lehetett látni.

De a kételkedés szava már ott is hangzott. E hangnak zúgása utóbb betölté a mívelt népek társadalmát.

Ez történt a Tiszán!

LEGYEN SÖTÉTSÉG!

I.

(A holttest fölismerése. – A magyar műveltség. – Kozma Sándor. – A kik látták a holttestet. – A kiket elzártak nézésétül. – A holttestet meztelenen mutatják. – Mi a szemérem? – Eszter ruhája a holttesten. – Miként bánik a halál és az enyészet a holttestekkel? – Eszter különös testi jele.)

Zoltán István szolgabíró június 19-én reggel már sietett értesíteni a vizsgálóbíró. Bary vizsgálóbíró nagy személyzettel délután 4 órára már a Csonkafüzesbe ért a helyszínére.

Ezt a személyzetet öregéből-nagyjából meg kell ismernünk.

Ott volt Miklós László, Szabolcs vármegye első aljegyzője akkor, – legelső tisztviselőinek egyike később; – művelt és értelmes ember; zsidóellenes, de higgadtabb felfogással, mint sok tisztvársa és úri pajtása. A bírói szemlénél ő volt hivatalosan az egyik bírói tanú.

Ott volt Dobos Imre, Szabolcs vármegye szolgabírája. Nem volt alkalmam közelebbről megismerni. Érzületét és gondolkozását ez ügyben nem ismerhettem meg.

Hitt-e, nem hitt-e a vérvádban: nem tudom. Ő volt a másik bírói tanú.

Nagy véletlenül ott volt egyik helyettes főügyész is: Székely Ferencz.

Magyarország főügyészi állását akkor Leveldi Kozma Sándor töltötte be, Somogy vármegye birtokosa, választott tisztviselője, országgyűlési követe, gyakorló ügyvéd is egykor; később az ország főbíróságának kiváló tagja s végül királyi főügyésze.;

Nagy lélek! Nemes gondolkozású s magyar műveltségű férfiú. A magyar műveltséget természetesen csak Magyarországon ismerik. Alapja ennek az úgynevezett klaszszikus műveltség, a hellen és latin remekírók szelleme. Ez megvan minden más művelt nemzetnél is. A magyar műveltség különössége abban áll, hogy a gondolkodó elme az állami közélet nagy kérdéseit, az alkotmányjogot, a korona hatalmának becsét, a társadalmi osztályok közt levő viszonyt, az embernek jogát és méltóságát, a faj s haza iránt való vonzalmat a magyar nemzet sok százados történetének, nagy harczainak s nagy szenvedéseinek világánál ismeri föl, érti és becsüli meg. E nemzetnek különös intézményei voltak s különös története, mely azokat az intézményeket megalakította. A faj is más, mint a világ minden más művelt faja. A nyelv is különös, minden közeli rokonság nélkül. Ezeréves története is különös, minthogy a tatár, török, német és szláv áramlatok találkozási központján telepedett meg s ezek minden harczát végig harcolta. Mert a harcz elől ki nem térhetett, de számának kisebb-

ségénél fogva legragyogóbb győzelmeinek hasznát sem élvezhette igazán. Gyakran nagy csapások érték, de a lemondás érzetét szívéhez férni nem engedte. Sokszor kellett idegen czélokért véreznie, de örök czélja gyanánt csak saját nagyságát tekintette. A szabad alkotmányt, a nemzeti képviselőket s a szabadságért s az emberi jogok teljességeért való lelkesülést mindig megőrizte. Ebben a szellemben fejlődött ki Magyarországon a műveltebb s vagyonosabb osztályok tagjainál a különös magyar műveltség. Az ily műveltségű embert magyar táblabírónak nevezik. El nem merülni az elméletekben; külső czélokért fel nem áldozni az élet Örömeit; önmagáért becsülni az életet; szeretni az embereket; búsulni a múltak szenvedésein; kinevetni a kétségbeesőket; nagy hatalomnak ismerni el a végzetet, de föltétlenül még annak se hódolni meg; meglehetősen ábrándozás, mérsékelt munkálkodás, időnkénti lázas lelkesülés, erős fajszeretet, az igazságnak eleven érzése: íme a magyar táblabírói lélek.

Ily lélek volt Kozma Sándor a javából. Bizonyos gonddal és keserőséggel nézte már hetek óta a nagy pör fejlődését s már hónapok óta a nagy vallási gyűlölködést. Erre nem volt hatása, de a perre lehetett. Mellette volt Székely Ferencz helyettes királyi főügyész. Sokban hasonló gondolkozású, mint ő. Ezt kérte meg: menjen Nyíregyházára, nézzen körül, győződjék meg, miféle boszorkányok lakodalma készül ott a nagy per czímén Bary József aljegyző s Egressi Nagy László alügyész kezén. Ostoba babonának tartotta a

vérvádat s mint erős magyar, nagyon röstelte, hogy a józan magyar népet ilyen ostobaságba akarják behajszolni. Ennek minden áron szerette volna elejét venni s Székely Ferencztől várta a dolgok hű képeinek rajzát további elhatározásához. Így jött a helyettes királyi főügyész június 17-én Nyíregyházára s véletlenül így lehetett jelen a csonkafüzesi műveleteknél.

Bírói szakértők voltak Kiss Jenő tiszalöki, Trájtler Soma nyíregyházi s Kéri Horváth László járási orvosok és orvostudorok.

Ott volt Egressi Nagy László királyi alügyész, Kéri Horváth Géza szigorló orvos, Zurányi Kálmán gyógyszerész, Zoltán István szolgabíró, Vay György tiszalöki csendbiztos egy csomó pandúrral és csendlegénnyel, Cséplő János fogházőr s tömérdek népség, keresztyének és zsidók nagy sokaságban.

Ott voltak a dadái csószók is: Várady András és Oláh György. Ott volt szerencsére Szűcs János is, az éles szemű paraszt. S Tisza-Eszlárról is sokan voltak. Az eltűnt lányka rokonai s jó és biztos ismerősei. Köztük édes anyja Solymosi Jánosné. Azért jöttek, hogy jól megnézzék a halottat: Vajjon fölismerik-e benne a szegény Esztert? Semmiből se vettem észre, hogy előre összebeszéltek volna akár arra, hogy fölismerik, – akár arra, hogy föl nem ismerik.

Ez utóbb nagy szerencsének bizonyult.

Mindenki ott volt tehát, a kinek ott lehetett lenni. Csak azok nem voltak ott, a kiknek a törvény szerint ott kellett volna lenniök.

Egyetlen vádlottat se eresztettek oda.

Ott ültek már nyolczan-tizen közel egy hónap óta Nyíregyháza börtönében. Azzal vádolva, hogy zsidó húsvéti süteményre vérét vették a keresztyén szűznek, hogy elvágták Solymosi Eszter nyakát. Íme most ott fekszik a keresztyén szűz a Tisza partján; száz embert odacsődítenek, Vajjon nem Solymosi Eszter-e a halott s vajjon el van-e hát nyaka vágva? De a kiknek becsületére, szabadságára s életére folyik a munka: azokat nemcsak oda nem hívják, hanem még oda sem erjesztik.

De még csak tudtukra se adják az esetet.

Van védőjük is. Kitűnő védőjük. Heumann Ignác jogtudor és ügyvéd, nyíregyházi lakos, a kinek alkotmányadta joga s törvény és becsület által parancsolt kötelessége a halálra keresett vádlottak jogaira vigyázni s törvényes érdekeit megoltalmazni, őt se értesítik hivatalosan s mikor mégis megtudja a bírói szemlét: jelentkezik, hogy a törvény szerint ő is közreműködhesse a bírói szemlénél. Kereken megtagadják.

De hát megengedi ezt a törvény?

Sehogy se engedi. Sőt egyenesen megparancsolja, hogy a bírói szemléhez a vádlott és érdeklett feleket s a vádlottak védőit különösen meg kell hívni.

A magyar törvényes gyakorlat ebben mindig különösen szigorú volt. Rendszeres büntető törvénye ugyan 1878 előtt nem volt Magyarországnak, de bíráiban annál erősebben ki volt fejlődve gyakorlat útján az igazságnak érzéke. Az igazság pedig mindig az volt s örökké az marad,

hogy a vádlottat olyan ok alapján, a melyet ő nem ismer, elítélni nem szabad.

Mi volt a vádlottak egyenes, tiszta és tökéletes mentsége?

– Azzal vádoltok, mi vágtuk el Eszter nyakát. Íme Eszternek holtteste! Nincs rajta vágás. Tehát ne kínozzatok tovább, hanem eresszetek szabadon. Tévedéstekert kérjete bocsánatot istentől és tőlünk.

Ez a tökéletes mentség.

Ám a lappangó gyanú, a fufang, a rosszindulat, a vizsgáló emberek tompa elméje vagy talán az igazság azt súgja, hogy ez a holttest nem Eszter holtteste. Mit szólhat erre a vádlott?

Felelete egyszerű.

– Meglehet, a holttest nem Eszter holtteste. De ezt nálam nélkül ki nem mondhatjátok. Ha én meg nem láthatom: akkor eltitkoljátok előlem mentségemet, tehát az igazságot. De micsoda bíró az, a ki eltitkolja az igazságot, holott azt éppen neki kell felderíteni? A bíró az istennek hatalmával dolgozik, de csak az embernek gyarló elméjével. Mielőtt hatalmával eltiporna: legalább vegye segítségül az én elmémet is.

De a vádlottakat még se értesítették a bírói szemléről. Védőjüket pedig elzárták onnan.

De elzártak egyúttal minden zsidót.

A csendbiztos rettenetes ember volt. A nyers Vay György. S a rettenetes csendbiztos az ő kemény pandúrjaival egyebet se tett, csak a zsidókra vigyázott, hogy azok se közelből, se távolból meg ne láthassák a halottat s meg ne hallhassák a tanúk szavát. A szemle nyilvános

bírói cselekmény volt. Jelen lehetett ott minden tisztességes ember, a ki a bírósági eljárást zavarni nem akarta.

Ez volt az ország törvénye. Ezt kellett a csonkafüzesi vizsgálatnak első sorban kijátszani.

Azt mondja a vizsgálóbíró jegyzőkönyve:

A hullát tartalmazó gödör közeléből Vay György csendbiztos és csendlegényei a tömegesen oda gyülekezett közönséget messze eltávolították s utasítva lettek, hogy a hivatalos eljárás helyéhez az illetéktelen egyéneket közel ne bocsássák.

Íme a papiros türelme és furfangossága! Oda gyülekezett közönségről s illetéktelen egyénekről szól, holott a magyar mezei ember nem kíváncsi, nem is törődik azzal, a mi nem az ő dolga, nem is megy oda, a hová nem hívják s e napon se »gyülekezett« a Csonkafüzesbe. A ki odament és ott volt: azt bizony a pandúrok szó nélkül odaeresztették a halotthoz.

Hanem zsidó igenis volt Tisza-Lökről és Tisza-Dadáról. Összesen ott vagy tizenkettő. Épen csak ezeket kergették el a pandúrok. De a vizsgálóbíró jegyzőkönyvéből ez ki nem tűnnék a viláért se. Hamis a papiros.

Azt gondolhatná valaki: pusztá elmélet ez. Hiszen a bíróság zsidók nélkül is csak megkeresi az igazságot, hiszen a bíróság arra való.

Igaz. Csakhogy az élet minden igazsága sok részletből áll s a bíró is csak annyi részletet ismer föl, a mennyit föl tud és föl akar ismerni. Többet nem. Azonban több szem többet lát. Azért rendelte a tör-

vényhozások bölcsesége, hogy a bírák gyöngeségét tanú, szakértő s az ezer szemű nyilvánosság gátolja meg.

Bizony tervszerű dolog volt az, hogy a holttesthez zsidó közel ne juthasson. A mint ez majd szép rendben egymásután megbizonyosodik.

A bírói szemlével első sorban azt kellett volna elérni, Vajjon azok, a kik Solymosi Esztert életében ismerték, ráismernek-e a holttestemben?

Minden ember azt gondolná, hogy a bíró úgy mutatja meg a holttestet a tanúknak, a mint azt megtalálták. Tehát ruhásán, felöltözötten, a mint életében szokott lenni s a mint eltűnésének napján is volt. S a mint életében minden ismerőse látta.

A bíró nem így cselekedett. Ez nagyon egyszerű és parasztos eljárás lett volna.

E helyett levetkőztette a holttestet meztelenre s a ruhadarabokat azonnal a fűzesben elrejtették azon célból, hogy azokat a hulla felismerésére (agnosz-kálására) előhívandó egyének egyelőre ne láthassák s a felismerésre a ruha látása befolyással ne bírhasson«.

Meztelenen kellett tehát a tanúknak a holttestet megtekinteni. Csak ágyéka volt kissé fődve.

Ez volt aztán a világraszóló bölcsesség. Úgy mutatni meg a holttestet, a hogy azt életében senki se látta.

Ki láthat falun, falusi lányt, ha már belépett a serdülő korba, meztelen? Hacsak édes anyja nem: más ugyan nem.

A szemérem csodálatos érzés. Van benne valami fenség, a mi imádásra méltó s ezer titok, melyet az élet tudásai

még nem tudtak megfejteni. A virág és az állat nem ismeri. A gyermek se ismeri. Később, lassanként, az ötödik-hatodik életévvel kezd már fejlődni. A lányoknál talán előbb, mint a fiúknál. De a mikor már kifejlődött: a lányoknál sokkal erősebb, mint a férfiaknál.

Mi a szemérem?

Nem csupa ösztön, nem is csupa gondolat, semmi esetre se megfontolás. Még csak nem is pusztá érzés. Valami csodálatos működése az agynak.

A szemérem elfödi a testnek nagy részét, a testen lévő völgyeket és halmokat, a tagok vonalait s a vonalak mozgását. Mintha valamit féltene valakitől.

Mit félt?

Az erőt vagy a gyöngeséget félti? A bájokat vagy azok hiányát? Mitől őrizkedik? Idegen szemektől. Idegen gondolatoktól.

Nemcsak féltés, hanem félelem is van a szemérem érzetében.

Minden szűz hajadon lelkének mélységeiben ott rejtőzik valami öntudatlan ösztön, hogy ő vágyanak, vonzalomnak, imádásnak tárgya. De csak úgy és addig, a míg testének alakbeli szépségei a nyers napfény elé nem jutnak, a mohó szemek előtt föl nem tárulnak. Ha föltáru-
nak: bírálat léphet az imádás helyére. A rajongás talán összehasonlításra, tűnődésre, megfontolásra, kiábrándulásra vezet. A szentséges titkok el lesznek árulva s a lepleiben imádott alakról észreveszik, hogy ő is egykor pajkos gyerek volt s majdan redős aggá válik. S észreveszik, hogy az élő állat természeti törvényeinek

minden nyomdoka rajta is ép úgy megvan, mint mindenkin. Sőt ép úgy megvan, mint madarán és macskáján.

Ha anyajegy van a hajadon testének rejtett részein: szemölcs, szeplő, eper vagy szilva vagy valami hegedés: úgy látszik, mintha értenők a mezbe burkolódás minden okát. De hiszen a tökéletes alak is csak úgy elburkolódik, mint a tökéletlen. Sok talán még jobban. Ha csupa fény, csupa illat, csupa alakbeli tökéletesség is a leány teste: a leány annál inkább óvja azt a nyilvánosságtól.

S a szemérem nem szűnik meg a korról, csak módosul. Nem szünteti meg az álmíveltség se, csak eltorzítja. Az anyaság is csak tökéletesíti.

A falusi paraszt lányka csak fejét, nyakát, könyökig feltúrt karját s lábafejét a bokáig engedi át a napvilágnak. Minden más tagjára a ruha árnyéka borul. Ha fürdik is: férfiak közelében sohase fürdik s kis gyerekek, lányok, asszonyok társaságában se veti le ingvállát és szoknyácskáját. Mellét, köldökét, tomporát, ágyékait s lábának térden felül való részeit meg nem engedi nézni senkinek. Még legbensőbb barátnőjének is nagy ritkán. Irtózik még az orvos szemétől is. Egyik magyar királyné inkább meghalt, semmint a szemérem fenséges törvényei ellen vétsen s orvosának megmutassa tagjait. Ez a természet igazsága. De titka is.

Ki látta Solymosi Esztert, mint fölserdült meztelen lánykát?

Senki.

De azért a csonkafüzesi szegény holttetemet anyaszült meztelenen mutatták meg a tanúknak.

Miért csinálta ezt így a vizsgálóbíró? Várjunk sorra, minden kitudódik apródonként.

Először az eltűnt lányka édes anyját kérdezte ki: minő ruhában tűnt el Eszter?

Az édes anya elmondta a ruhadarabokat.

A fején fekete babos fehér kendő, a szélén sárga virágokkal. Ez hiányzott a holttesten. Ez a hajjal együtt veszhetett el, mert hiszen a haj egészen hiányzott. A koponya kopasz volt.

Nyakán nagy veres, rojtos, hara kendő. Ez megvolt a holttesten.

Felső testrészen, vállán, derekán és karjain karton benemérő vagy otthonka, kis női kabát, veres-fehérfekete kockával. Ezt megtalálták a holttesten. A szövét otthoni maradékát az anya nyomban felmutatta. A jelenvoltak rögtön belátták, hogy a maradékszövet ugyanaz a kelme, mint az otthonka.

Az otthonka alatt a belső fehérenemű, havasi gyolcsból készült fehér ingváll. Ott volt a holttesten is.

Derékon és azon alul veres csikú karton kötény, ez alatt kék barkhendszoknya, ez alatt vörös karton alsószoknya s ez alatt ingalj falusi vászonból. Így beszélt el az anya. Mindezt kétségtelen valóságban megtalálták a holttesten.

A holttest lábán nem volt czipő. Solymosi Eszter is mezítláb volt az utolsó napon.

Eszternek volt kezében kendője is. Ennek hasonló

mássát elhozta az anya a Csonkafüzesbe. Ezt is megtalálták a holttesten. Ez volt a balkeze csuklóján csimbókba kötött kendő, melyben a festékes csomag volt.

Íme: semmi kétség. A holttest ruházata ugyanaz volt, a melyben Solymosi Eszter ápril 1-én nyomtalanul eltűnt.

A vizsgálóbíró furfangos bölcsesége azt határozta, hogy a tanúk ne láthassák a ruhát, nehogy annak látása félrevezesse őket.

De hát miről lehet fölismerni a tűzben, vízben elhalatokat? Nem a ruhákról, inggombról, karpereczről, fülbevalóból, külső élettelen tárgyakból, melyeket a tűz esetleg el nem emészt vagy a víz el nem változtat?

Solymosi Eszter ápril 1-én tűnt el a Tisza partján s a tutajosok június 18-án találták meg a holtesttet. Ha az eltűnt lányka a Tisza hullámaiban találta meg a halált: akkor 79 napig volt holtteste a vizek lakója.

A víz csodát mivel a holttestekkel.

A víznek halottjai csak úgy elvesztik alakjukat, mint a tűznek halottjai. S az elváltozás mindenütt ott van a koponyától kezdve a lábfej talpáig.

A haj, kivált a hosszú haj, gyakran eltűnik. Vagy letöredezik, vagy kimállik. A folyó víz mindig mozog. A hol mozgás van: ott mindig van erőszak is. S a kimállott haját a legkisebb erőszak is leszedi a fejről. Hányszor akadhatott meg a lányka haja faágban, parti gyökérben, rárakodott iszapban s a mint a testet meglibbentette a hullám vagy tovább sodorta az áram: a haj elvált s a fej kopasz maradt.

A ki serdülő lányt dús hajzattal ismer: első pillanatban alig ismer rá, ha úgy találkozik vele, mint tar fejűvel. Még ha él is, beszél is, nevet is: idő kell hozzá, míg megszokja, míg elismeri, hogy íme csakugyan ez a lány az, a ki hetek előtt még dúshaj u volt.

A csonkafüzesi holttest hajának hiánya a tudomány-
nak és tapasztalatnak szép kérdéseit vetette föl a nagy per folyamában.

A víz csodálatosan eltorzítja az arcot is.

Letörli róla az élet színét. Maga a halál is megcselekszi ezt a víz segítségével nélkül, hát a mikor még a víz is segít neki s rothasztó enyészet is.

Ha a holttest hosszabb ideig van a vízben: lehámlik róla a bőrnek külső kérgé, melynek tudós neve: epidermis, magyarul: felhám. E külső kéregbe van beivódva az a festék, melyből a bőr színe készül s melyet származás, napfény, életkor, szél és vihar csapkodása s faji természet készít, gyűjt s módosít. A külső kéreg lehámlásával a cigány asszony redves arcza s a nehéz munkát végző szolgálónak durva tenyere csak oly finommá, lágygyá, fényessé és halavánnyá yálik, mint a királyné arcza s a királykisasszony selyem keze. Szívtelen és goromba és igazságos erő az enyészet ereje. Nem törődik semmiféle anyakönyvi bizonyítvánnyal. Egyenlő módon bánik mindenkivel.

Lemállanak, lehullanak a külső kéreggel együtt a körömök is. De megmarad az ujjakon a köröm ágya. S oly szép, tiszta és fényes az a körömágy s annyira hasonlít az igazi körömhöz, hogy komoly megfigyelés

nélkül a körmök hiányát észre se lehet venni. A mint hogy Bary vizsgálóbíró se vette észre és szakértői se. Sok mulatságos jelenet lett ebből utóbb az ítélő bíróság előtt.

Az arcnak vonásai a folyam langy vizében tökéletesen elváltoznak.

Sok vonal, sok szöglet, sok dombocska és sok gödröske van az emberi arcon. Csupán az ajkak vonalai is százfélék. Hát még a szem körül képződő finom redők, hát a mosolygás, tüszentés, köhögés, öröm és fájdalom, harag, boszú és dévajtság ezerféle kicsiny és nagy vonása! Mindezt eltorzítja a halál s még a halálnál is ezerszerre jobban eltorzítja a rothadás, kivált ha az a vízben történik. A halál maga, ha csendesen áll be s lezárt szemekkel találja a haldoklót, nyugalmat fest az arcra. Mintha csak aludnék az, a ki már halott. De a mint a merevség elmúlik s megkezdődik a feloszlás: az élőnek arcvonásai örökre eltűnnek s azokat többé visszaidézni a mindenható se tudja.

A víz, kivált ha langyos, mint a Tisza nyári vize, kettős erővel rombolja a tetemet. A tetem nagy része a vízben is légneművé alakul át, mint a száraz sírban, de ez az átalakulás mégis más módon történik. A vízi holttest hol felszáll, hol lesülyed, a mint fajsúlya a rothadó gázok miatt változik. Időnként a víznek mélyén fekszik vagy a napfényre jön ki. A napfény is módosítja az enyészetet.

Az elmúlás, a megsemmisülés se egyféle. A tetem megőrzi egyéniségét sokáig, még az enyészetben is. Két

testvért temessenek egymás mellé, egy napon s egy betegségben hunytak el: még az ő enyészetük se egyenlő. Az egyiké talán évekkal gyorsabb, mint a másiké. A vízben való enyészés is ekként különbözik.

Nem az esetlegességekre gondolok. Vannak vízi állatok, melyek megtámadják, megeszik a holttestet. Különösen a rákok, a húsevő halak közt pedig a csuka. A rák nagyon szereti az ajkakat, a szemeket s az orrot. Egy-két nap alatt képesek az arcot egészen elcsúfítani, minthogy nagymértékben megcsonkítják azt. A csonkafüzesi holttest arcán nem volt rák vagy haltámadás nyoma.

Ez véletlen.

De az enyészet szabályszerű változatai is sokfélék. Láttam barna, cserszínű vízi tetemet, láttam gyenge hamuszínűt, láttam olyat, melyet szappanszínűnek tartottam, de olyat is, mely a gyöngyházhoz volt hasonló. Mi az oka az egyik vagy a másik színnek? Ki tudná azt bizonyosan? A halottnak neme, életkora, életmódja, betegsége, enyészetének foka, vízben létének időtartama, a víznek hőfoka s vegyi alkata: mind oka lehet többé-kevésbé annak, hogy időnkint milyen színe legyen a halottnak.

Láttam vízi tetemet kidülledt szemekkel. De láttam olyat is, melyen a szemek egészen eltűntek s a szemek helyén csak vékony vonal látszott. Se szemgödör, se pillák, se pillaszőrök.

Bíróság idézett egykor Dunából kifogott holttest fölismerésére. Kedves rokonom volt az eltűnt élő. Egyet-

len vonását se ismertem föl az élőnek. Arcza, termete egészen más volt, mint az élőé. Különösen kerestem a hasonlatosságot keze ujjain. Ezeket életében nagyon megfigyeltem. Vastag tömzsi ujjai voltak s a kéz hátán a középső izületi hajtásnál különös alakú redők. Ezeknek se akadtam nyomára. Még az ujjak is vékonyakká váltak. Pedig semmi kétségem se volt arra nézve, ki volt a holttest, a míg élt. Ruházata minden darabját biztosan fölismertem. Zsebórájára is biztosan emlékeztem. A holttest hónapokig volt a Dunában, a zsebórának meg kellett állni nyomban, mihelyt a vízbe került. A zsebóra tíz órát mutatott, az élet esti kilencz óra után látták utoljára. Íme az a kis időmérő gépezet megmutatta, hogy a titkon bekövetkezett halál melyik perczben állott elő.

A ruha és zsebóra nélkül arra kellett volna esküdöm, hogy nem tudom, ki volt, míg élt az előttem fekvő holttestem. Es a vizsgálóbíró a Csonkafüzesben mégis csupán a meztelen testet mutatta meg a tanúknak. Pedig az a holttest serdülő lánynak teteme volt. Az ilyet felismerni a legnehezebb.

Felnőtt férfinél van bajusz, szakáll. Élemedett nőnél van gyakran szemölcs, bőrkinövés, foghiány, a melyet jól ismertek az ismerősök. Fölserdült fiatal lánykánál minden efféle különös jel nagy ritkaság. Solymosi Eszter testén nem is volt efféle.

De különös jele mégis volt.

Jobb lába fejeére a múlt 1881-ik évben Szent Mihály havában rálépett a tehén s patájának éle mély sebet

vágott a hüvelykujj töve irányában a lábfejen. A seb begyógyult, behegedt, de a hegedésnek nyoma állandóan megmaradt. S minthogy a lányka nyáron s ősszel mindig mezítláb szokott járni, mint a falusi szegényebb cseléd lányok: a hegedés jelét-nyomát tehát minden leányismerőse, minden játszópajtása jól ismerte. A tehéntaposás valóságát előadta s megerősítette édesanyja is. Ha tehát a csonkafüzesi tetem, míg élt, Solymosi Eszter volt: ezt a különös jelet meg kellett találni a lábfejen.

II.

(Az első fölismerést eljárás tanúi. – Ezek közt Szakolczai Julcsa. – Hat tanú föl ismeri Esztert, kettő - pedig nem. – A vizsgálóbíró nem veszi írásba a föl ismerő tanúk által igazolt azonossági jeleket. – Az ember foga és a falevél. – Az ember nyoma. – A második föl ismerési eljárás tanúi. – A kálvinista lelkész vallomásának bírálata. – Más termetarányok mutatkoznak a felöltözött nőnél, mint a mezítelennél. – Az emberi test magassága szemmérték után bizonytalan.)

E napon, június 19-én nyolcz tanút bocsátott a holttest felismerésére a vizsgálóbíró.

Az anya, Solymosi Jánosné határozottan kijelentette, hogy a tetemben lányát, Solymosi Esztert föl nem ismeri, az a tetem nem lehet az ő lányáé.

A második tanú özvegy Solymosi Gáborné. Ez Solymosi Jánosnének testvérje s így az eltűnt lánykának nagynénje. A lánykát jól ismerte. A tehéntaposás okozta sebről ő is tud. A holttestnek figyelmes meg szemlélése után kijelentette, hogy abban Solymosi Eszterre nem ismer.

Lóczi János harmadik tanú eszlári ember s az eltűnt

leánykát jól ismerte. A holttest megszemlélése után kijelentette, hogy ajaka, szeme és nagysága után ítélve abban Solymosi Esztert fölismerni véli.

Solymosi János volt a negyedik tanú. Másod unokatestvérbe Solymosi Jánosnénak, az eltűnt lányka anyjának. Vérszerinti rokon s az eltűnt lánykát jól ismerte. Arczállás és nagyság után Solymosi Eszterének gondolja a holttestet.

Jakab János eszlári lakos a holttestet kék szemei, fogainak rendes állása és nagyságából következtetve Solymosi Eszterének véli. – Megjegyzi a vizsgálóbíró, hogy ez a tanú a holttest szemeit kék szemeknek nézte, holott Eszternek fekete szemei voltak.

A hatodik tanú Szakolczai Julcsa 19 éves hajadon lány, eszlári lakos. E tanúra még gyakran visszatérünk. Tanúsága rendkívül fontos, a mi azonban a vizsgálóbíró jegyzőkönyvéből épen nem tűnik ki. E jegyzőkönyvbe csak annyi van beiktatva, hogy Szakolczai Julcsa a fogak, szemek és lábak után ítélve határozottan állítja, hogy a holttest Solymosi Eszteré.

Juhász József a hetedik tanú. Ő a száj, ajak és nagyság után azt gondolja, hogy a holttest Solymosi Eszteré lehet, de abban nem biztos.

Az utolsó tanú e napon Juhász Andrásné, ki a holttest nagyságát és fogait olyanoknak nézi, mint Solymosi Eszteréi voltak, de az azonosság felől biztosat állítani nem tud.

Szóról-szóra közlöm a vizsgálóbíró jegyzőkönyvének emez adatait. E jegyzőkönyvvel követte el Bary aljegyző

a végzetes hibát. Ha e jegyzőkönyvet törvényes alakban s okosan készíti el: vége van a nagy pernek azonnal s a nagy csomó ártatlan ember nem sínyli a börtönt még tizennégy hónapig.

A jegyzőkönyvet egyik tanú se írta alá. Tudott írni mind. A törvény szigorúan megparancsolja, hogy a jegyzőkönyvet azzal, a kinek tanúságát tartalmazza, mulhatlanul alá kell íratni. A vizsgálóbíró egyenesen megszegte a törvényt.

Miért tette ezt?

Bizony nem azért, mert meg akarta szegni. Nem azért, mert gyönyörúsége volt a törvény mellőzésében. Hanem azért, mert ő szentül hitte, hogy a csonkafüzesi tetem nem az eltűnt lányka volt, a míg élt s bizton számított arra, hogy a tetem idegen voltát ő még be fogja bizonyítani. Nem tartotta egyelőre tehát komolynak azt a munkát, azt a jegyzőkönyvet, a mely szerint nyolcz tanú közül hat egyenesen az eltűnt lánykát ismerte fel a holttestben és pedig a hat közül egy tanú tökéletes határozottsággal.

Hát a vizsgálóbíró így gondolkodott. Tévedett kegyetlenül, de ez volt meggyőződése. Nem vádoló érte erkölcsileg. Csak elméje volt gyöngé, nem lelkiismerete. S ha ő lett volna az ítélőbíró: hát egy súlyos bírói tévedéssel több lesz a világon. Nem nagy dolog. Csak az török össze alatta, a kit ér. Volt már ily tévedés elég s lesz még sok. Gyarlók vagyunk.

Csakhogy a vizsgálóbíró nem ítélőbíró s a történelmi tapasztalatoknak s józan elmének ezer indoka szól a

mellett, hogy ítélobíró ne is lehessen. Tehát neki nem szabad csak azt jegyezni fel, a mi az ő meggyőződése, sőt szent és egyetlen kötelessége abból áll, hogy ha nézetével, egybevetéseivel, meggyőződésével ellenkezik is: azt jegyezze fel híven, a mi előtte történik.

A hu följegyzésekből az ítélobíró tudja megközelíteni az igazságot. A vizsgálóbíró nem. Szövevényes ügyekben a vizsgálóbíró a dolognak mindig csak töredékes részét látja egyszerre s ezt is gyakran elfogult lélekkel s kénye szerint való vélekedés szemüvegén át.

Tehát hamisan vagy fonákul.

De erre később terjeszkedem ki.

A vizsgálóbíró vétke a csonkafüzesi eljárásnál valóssággal nem is abból állott, hogy tanúkkal nem irattá alá a jegyzőkönyveket. Ez csak a törvénynek s nem az igazságnak megsértése. Nagy vétke az volt, hogy annak a hat tanúnak nyilatkozatát nem jegyezte föl apróra, a ki a holttestben az eltűnt lánykát ismerte föl.

A fölismerésnél nem a tanúk száma dönt. Száz meg ezer tanú lehet s azok közt apa, anya, testvér, jegyes, hű barát, a ki az enyészet és víz által eltorzított meztelen holttestben nem ismeri föl az eltűnt egykori ismerőst. Ha akad egyetlen tanú, habár gyermek féleszű vagy borittas is, ki kétségtelen anyagi különös jelét ismerte az eltűntnek, ha e jelről számot tud adni s ezt a holttetemen meg tudja mutatni: ez a tanú látja csak az igazságot s nem a másik száz vagy ezer tanú. Mert az anyagban a természet igazsága rejlik, ez ellen pedig száz meg ezer tanúnak esküje se ér semmit.

Íme a holttest nagyságát Solymosi Eszterének állítja öt tanú: Lóczi János, Solymosi János, Jakab János, Juhász József és Juhász Andrásné.

Solymosi Eszter ajkait fölismerte a holttesten két tanú: Lóczi János és Juhász József.

Szemeit fölismerte Lóczi János, Jakab János és Szokolczai Julcsa.

Fogait fölismerte Jakab János, Szokolczai Julcsa, Juhász Andrásné.

Száját fölismerte Juhász József.

Lábait határozottan fölismerte Szokolczai Julcsa.

Arcállását fölismerte Solymosi János.

A vizsgálóbírónak föl kellett volna jegyeznie, hogy e tanúk a holttestnek ama részeit miről ismerték föl, miként adták elő véleményüket s mivel bizonyították ezt. A vizsgálóbíró egyénileg kétkelkedhetett abban, hogy e tanúk eltalálták-e az igazságot? De már azt véglegesen megítélni, hogy valósággal eltalálták-e vagy eltévesztették az igazságot, nem tőle függött, nem az ő jogában állott, neki arra se képessége, se hivatása nem volt. Erre a vád, a védelem és az ítélőbíróság volt hivatva. Ezek elől a tanúk legfontosabb nyilatkozatait eltitkolni nem volt szabad. S a vizsgálóbíró eltitkolta.

E ponton van a nagy per végzetes fordulata.

Egyébként is nagy veszteség a följegyzések elmulasztása. A mezei tanulatlan ember figyelő képességének szép bizonyosága lett volna a hu. és pontos följegyzés. Ez a bizonyosság elveszett.

Volt tanú például, a ki fogairól ismerte föl a tetemben az eltűnt leánykát. Ez a dolog nagyon egyszerűnek látszik, pedig épen nem az.

Látni más, mint nézni s nézni is más, mint megnézni. Minden ember lát, sok ember néz is, kevés ember van, a ki megnéz valamit igazán. Minden gyermek látja, naponként látja apjának, anyjának, testvérjének fogait, de ha azok a fogak rendesek, ha azok egyikében vagy másikában feltűnő különösség nincs: százezer ember közt alig van egy, a ki apja, anyja, test verje fogait meg tudná különböztetni mások fogaitól.

Igaz, hogy a rendes alakú fogak egyenlő nem, kor és kezelés mellett feltűnőleg egyenlő alakúak. A cigányé se más, mint a királyé. Legföljebb szebb, erősebb és tartósabb, mint a királyé.

De már a különböző fák levele nem egyenlő alakú. Ám bármily ügyes kertész, növénytudós, vagy erdőkerülő elé tegyenek nagy csomó falevelet, hogy válogassa szét a leveleket s jelölje meg, melyik falevél minő fának a levele: megtéved csaknem minden falevélnél s dugába dől minden tudománya. Jegénye, fekete és rezgő nyár, körte, alma, bükk, szilva, nyír, gyertyán, meggy, édes gesztenye, hárs, szil, egerfa levele bizony nem egy alakú s ha mindegyikből ötöt-hatot veszünk s valamennyit összerázva odatesszük a tudós elé: összezavarodik a tudós egy pillanat alatt. Azt se tudja utóbb: fiú e vagy lány?

Mert a falevelet ugyan egész életén át mindenki látja, egyik fát a másiktól meg is tudja különböztetni,

de már a fák levelét a czélból, hogy azok különbözőségét elméjében megjegyyezze, nem szokta megnézni senki. Vagy legalább kevés ember van a világon, a ki ezt megcselekszi.

Így vannak az emberek a fogakkal. Még saját fogaikkal is. Nem is adok sokat azokra a tanúkra, a kik a fogak alakja után akarták fölismerni, vagy föl nem ismerni a holttestet. De, ha mégis akadt ember rendkívüli és csodálatos figyelő erővel, a ki erre képes volt: bizony föl kellett volna annak nyilatkozatát szó szerint jegyezni. Szép és különös elme lett volna ezzel megörökítve.

Mert azok közt, a kik a természet kebelén élnek s az erdők, mezők tüneményeit egész életen át közvetlenül szemlélhetik, csodálatos figyelő erejű elmék akadhatnak. A kik százötven anyajuh és százötven bárány közül fölismerik: melyik anyának melyik a báránya, melyik báránynak melyik az anyja. A ki egész falu minden lovát fölismeri háromszáz lépés távolságból. A ki kétszáz szőlőfajt fölismer tavasszal a leveletlen venyigéről szempillantásnyi megtekintés alatt.

A ki így tud figyelni, így meg tud nézni valamit: az a rendes alakú fogak után is képes fölismerni a halottat.

Volt még egy különössége az eltűnt lánykának. Ez az volt, hogy lába ujjai nem feküdtek egymás melleit, hanem széjjel álltak, mint a hogy csecsemő gyermeknél szokás a születés utáni napokban.

A művelt világ városi lakói közt milliók élnek, nőnek, megöregesznek s meghalnak a nélkül, hogy valaha

embernyomot láttak volna. Embernyomot csak mezítláb járó ember után és csak sekélyes sárban és hóban, sekélyes porban s tömött sekélyes homokban lehet látni. Ám a mívelt népek lakta városokban kevés a mezítlábas ember s utón, utcán, útfélen alig van olyan sár, por és fővény, a mely az embernyomot megőrizné. Ha akad is embernyom: azt a járó-kelők nyomban eltíporják.

Minden állatnak, mely lábon jár, megvan a maga külön nyoma. Kutya, macska, róka, farkas, medve, ló, ökör nyomát jól ismeri minden falusi ember ott, a hol ez állatok élnek. A fiatal sertés, kecske és juh nyomát szintén fölismeri a figyelő mezei nép, noha ezek nyoma már nagyon hasonlít egymáshoz. Lud, pulyka, tyúk, kacska nyoma jelentékenyen különbözik. A szarka és veréb nem lép, hanem ugrik, kissé szétrombolja mind a kettő a maga nyomát. Gólya, libucz, varjú nyomát a falusi gyerek tisztán meg tudja különböztetni. Természetesen az emberét is. A nyom a tudomány történetében is szerepel. Tudományos bűvárlatoknál fölfedezésekre segített. Az állattan és a földtan sokat köszönhet a kövületekben és a megszilárdult iszapokban fenmaradt nyomoknak. A népregék és népmesék is csaknem minden országban beszélnek nyomokról, melyek sárkánytól, tatos lótól vagy valamely mesés hős lova lábától származnak.

Az embernyom nagyon érdekes akkor, ha az ember talpa magas ívezetű s lábujjai szerte állanak. Szép alakot képez a porban. A sarok nyoma köralakú. Ezt

egy kissé kifelé hajló vonal köti össze a lábujjak alsó tövének nyomával. Azután jön félkörben egy nagyobb s négy kisebb boglár alakú nyom, melyek se egymással, se az ujjak tövének nyomával össze nem függenek. Ezek a boglárok a lábujjak nyomai, melyek csak egyetlen köralakú ponton érintik a földet.

Solymosi Eszter lába ujjai széjjel álltak. Nem is volt ludtalpu. Őt hát nyomáról is megközelítőleg föl lehetett volna ismerni. Egyik tanú rá is mutatott a csonkafüzesi holttest lábujjaira, mint a melyek teljes hasonlósággal széjjel álltak. A vizsgálóbíró és emberei nem adtak rá semmit. Ezt a körülményt se jegyezték föl. Gondolkodó elme s erős figyelés kellett volna ahhoz, ily tünetet gondosan megvizsgálni

A vizsgálóbíró nem volt megelégedve a csonkafüzesi eljárás eredményével. Az anya és nagynéne idegen és ismeretlen lánynak, hat tanú Solymosi Eszternek ismerte föl a tetemet. A ruha kétségtelenül Solymosi Eszter ruhája volt. Eltűntekor ez volt rajta. Ha megnyugodott volna a tanúk nyilatkozatában: akkor nyomban meg kellett volna szüntetni a zsidók ellen támasztott vádat és pert, mert hiszen íme az eltűnt lányka megkerült s nincs a nyaka elvágva, vérét senki sem ontotta.

De hát mit szolt volna ehhez a zsidók ellen gyűlölködő felizgatott társadalom?

Akármit. Az igazság az első.

Igaz. Csakhogy ekként csupán a nagy lelkek és bölcs elmék gondolkodnak. Ámde a mikor a tömeget a gyű-

lökődés indulata lepi meg: akkor a nagy lelkek és bölcs elmék félrevonulnak, mert tehetetlenek.

A vizsgálóbíró azt mondta: be kell vinni a holttestet Tisza-Eszlára, közszemlére kell ott tenni, legközelebbi-rokonainak s legjobb ismerőseinek meg kell mutatni s ekként minden kétséget el kell oszlatni.

Bölcs felfogás és okos rendelkezés. S ha a foganatosítás is úgy történik, mint a hogy a gondolat a papirosra lett írva: gyorsan eljutunk az igazsághoz.

A holttestet az orvosok megsejmelétek s külsejét jegyzőkönyvben részletesen leírták. Azután föltették egy kocsira s minthogy az idő már későre járt, sőt egészen beesteledett, csak Tisza-Lökre szállították s nem Eszlára. Tisza-Lökön kivitték a köztemetőbe s az éjszakán át ott őrizték. Őrségül öt városi őrt rendeltek mellé Cséplő János fogházőr parancsnoksága alatt. Voltak a temetőben mások is. Kíváncsi ember mindig akad, a ki ott akar lenni mindenütt. Késő éjfélig, sőt hajnalig voltak járó-kelők a holttest mellett.

Másnap, június 20-án reggel átvitték a holttestet Tisza-Eszlára. ^Egyenesen özvegy Bátori Gáborné házá-nál álltak meg vele s annak kertjében elhelyezték. Két kecskebakra ajtót tettek s arra a holttestet ráfektették. Itt kellett megtörténnie a további szemlének s a holttest felboncolásának.

Az első kérdés természetesen az volt, kik ismerték Solymosi Esztert, míg élt? A második kérdés az volt: kiket idézzenek meg a holttest felismerésére azok közül, a kik Solymosi Esztert ismerték?

A vizsgálóbíró úgy döntött, hogy zsidót semmi esetre se idéznek oda tanúnak. Igaz, hogy az ő bőrükre megy a dolog, egy csomó ember fogságban is ül már a gyanú miatt: mindamellett nekik a felismerésnél semmi helyük. Pedig több zsidó ismerte az eltűnt lánykát.

Ismerte Rózenberg Herman, a kinél Solymosi Zsófia, az eltűnt lányka nénje szolgált. Láta az utolsó napon is.

Ismerte leánya Rozi is, a ki mint 14 éves serdülő lányka épen egyidős volt Eszterrel. Egyívású lányok ugyanazon faluban egyébként is ismerni szokták egymást.

Ismerte Braun Ábrahám, Groszberg Leon, Einhorn Májér. Ismerte Klein József is, de csak három év előtti időből. Hogy őt nem idézték tanúnak: helyes dolog volt. A serdülés életszakában három év nagy változást csinál rendszerint az emberek alakján. Soványka gyermeklányból sugárzó telt hajadont csinálhat.

Ismerte Sarf Móricz is, a tanú. Hiszen ő látta a tanúk közül utoljára. Ő beszélte, hogy látta, mikor a koldus zsidó bevezette a zsinagógába s mikor ott a metszők lefektették, nyakát vágták, vérért vették. Őt okvetlenül meg kellett volna kérdezni.

De különösen meg kellett volna kérdezni Kohlmájér Józsefet, a boltost. Nála vett festéket az eltűnt lányka az utolsó órában. Ő csomagolta be a néhány fillér áru festéket sárga papirosba. A csonkafüzési hulla csuklóján is találtak sárga papírba csomagolt festéket egy zseb kendőbe kötve. Egyetlen egy ember se lehetett Eszláron se rokon, se idegen, a ki az igazság földérite végett

méltóbb fölismerő tanú volt, mint Kohlmájér a boltos. Minden törvény s minden józan okosság azt követelte, hogy Kohlmájert megidézzék a tanúskodásra.

Nem tették. Neki se a holttestet, se a füstéket, se a füsték csomagoló papírját meg nem mutatták.

Miért nem?

Miért tűnt el a bíróság kezén nyom nélkül az a csomagoló papír? Mert nyom nélkül tűnt el. Június 18-án este, mikor még a tutajosok is ott voltak a Csonkafüzesben, mindenki látta Kohlmájér csomagoló sárga papírját. Kiss Jenő járási orvos föl is jegyezte a rendőri szemlejegyzőkönyvben. Láta a szolgabíró, látta a pandúr, látták a dadai előljáró emberek, látták a zsidók is. A mikor a Tiszaparti egy napi sírjába újra eltemették a halottat: kezén hagyták a kendőbe kötött papírcsomagot. Egész éjjel egész sereg komoly, becsületes ember őrizte a sírt és a benne nyugvó tetemet, a papiroshoz nem nyúlt senki. Bary vizsgálóbíró érintetlenül találta azt, de az ő jegyzőkönyveiben azért nyoma sincs a sárga csomagoló papirosnak.

Eltűnt, elveszett.

Ép úgy elveszett a füsték is. Pedig még elég füsték volt a holttest kezén. Hiszen mikor a dadai csőz a botjával kissé megpiszkálta, a Tisza vizét is beszínezte a holttest körül. Volt hát annyi még, a mennyiből Kohlmájér kényelmesen megmondhatta volna, hogy íme, ez a füsték tőle való, ezt vette tőle életének utolsó órájában az eltűnt szegény lányka.

A felismerésnek eme kétségtelen anyagi erősségei

tehát eltűntek s Kohlmájert boltost a halott közelébe ereszteni nem lehetett.

Legyen sötétség! Mintha csak ez lett volna a vizsgálóbírói eljárás célja. Pedig nem ez volt. Ma még nem.

A községi előjáróság s a bánkódó anya jelölték ki azokat, a kiket a fölismerési tanúskodásra meg kell idézni. Hogy miért éppen azokat s miért nem másokat is, például Rózenberg Rozit, Sarf Moriczot a tanút s Kohlmájert a boltost: erre nézve a vizsgálóbíró semmiféle följegyzése se nyújt felvilágosítást.

Nekem bizalmasan azt jelentették utóbb, hogy a holttesthez csak azokat eresztették, a kikkel előbb Farkas Gábor, a tevékeny és eszes községi bíró beszélhetett. Tudom, hogy a vizsgálat félrevezetésében ez a bíró nagy tevékenységet fejtett ki s a hol ennek írásbeli nyomai lesznek: ott rá is mutatok majd a bíró nagy buzgóságára. De arról, hogy a fölismerő tanúkkal e napon előre tanácskozott volna, nincs Írásbeli följegyzés. A hozzám érkezett jelentést tehát nem vettem figyelembe. Nem veszem most se.

Újabb tizenhárom fölismerő tanút idéztek a holttest mellé özvegy Bátoriné Gráborné kertjébe.

Már ez a hely is furcsán lett megválasztva.

A bírói szemle s a tetem orvosi bonczolása állami és bírósági közügy volt. A törvény és általános bírósági gyakorlat szerint a szemlének és bonczolásnak s e célból a holttest elhelyezésének valami középületben, a falnak valamely közhelyiségében kell megtörténni már akár földél alatt, akár szabad ég alatt. Magán-

ember magánhelyiségét ingyen ilyen czélra nem igen engedi át. Babona, előítélet, irtózás, a holttest szaga, a bonczolással járó szenny és lótás-futás faluhelyen mindenkit visszariaszt attól, hogy épen nála történjék az efféle bírói eljárás. S bizony Bátori (raboménak, a szegény özvegy asszonynak épen nem jutott volna eszébe óhajtani vagy csak megengedni is, hogy az ő háza legyen e ezélra kiválasztva.

Reggel már az a hír terjedt el faluszerte, hogy a zsidók idegen holttestet csempészték a Tiszába Solymosi Eszter képében. A holttest, míg élt, zsidó lány vagy asszony volt s azért feje le is van borotválva. Nem is lehet máshova tenni, mint a zsidó imaház udvarába. Ott kell felbonczolni s azután a zsidó temetőbe kell eltemetni.

Bizony a tiszá-eszlári urak némelyike is így gondolkozott. A vizsgálóbíróban azonban mégis volt annyi jóizlés, hogy e durva ötletet nem hajtotta végre. De azért mégis Bátori Gábornét beszélték rá, adjon helyet a halottnak egy napra. Az ő kertje ugyanis tőszomszédságában volt a zsidó imaház udvarának s a köznép előtt ily módon mégis az a látszata lett a dolognak, mintha a holttestet valósággal a zsinagóga területén helyezték volna el.

Az egyik új tanú volt Gyáni Gábornó született Szellei Zsuzsanna. Közel rokon, első unokatestvérje az eltűnt lánykának. Az ő anyja testvérje volt Solymosi Eszter apjának. Az eltűnt lánykát jól ismerte, noha meztelen sohase látta. A holttestre nézve abban a meggyőződés-

ben van, hogy az nem Eszter holtteste. Hogy miért nem: azt a vizsgálóbíró nem jegyezte fel. Később a törvényszék előtt elmondta okait. A holttest fejét-nagyobbnak s testét vaskosabbnak látta, mint Eszteré volt s a holttest szemei szőkék voltak, holott Eszter szemei barnák.

Magaviseletéből látszott, hogy nem biztos tudásból, hanem képzelgetésből s irányzatosan beszél. Bevallotta, hogy vízbefúlt embert, sokáig vízben levő holttestet sohase látott. Bátran állított nyílt valótlanságokat is. Azt mondta, hogy a holttest nyakán a füle alatt forradás volt, holott Eszternek nem volt. Pedig az orvosi vizsgálat bizonyította, hogy a holttesten se volt. – Azt is mondta, hogy a holttestnek kék szeme volt, Eszternek pedig barna. Ez sem igaz. A holttestnek is barna szeme volt.

Ezt a jámbor falusi népet ily vallomásért nem kell súlyosan megítélni. Egy év múlva történt a törvényszéki kihallgatás. Egy év alatt sokat felejt mindenki oly dolgokból, melyekkel gyakorta nem foglalkozik. S aztán egy év alatt százszorosan elhitették vele, hogy az a holttest nem Eszteré volt, hanem azt a zsidók úsztatták le a Tiszán, hogy félrevezessék a bíróságot s hamis nyomokra tereljék a törvényt. Istenért se vállalta volna el a különben is eltorzult vízi tetemet Eszterének. Szentül hitte, hogy neki van igaza. S jólélekkel koholt alkalmas ürügyeket s képzelt, valótlan jeleket arra, hogy nézetét a bíróság előtt alaposnak tüntesse föl.

A tanúságoknak ebben áll legnagyobb gyengeségük. S a mi Gyáninéra igaz: igaz többé-kevésbé a többi tanúra is.

A másik tanú Szubi Györgyné született Svarcz Katalin. Solymosi Jánosnének állandó szomszédja volt s az eltűnt lánykát úgy ismerte, mintha csak az ő gyermeke lett volna. A holttest vaskosabb termet, szőke színű, kék szemű, – Solymosi Eszter pedig vékonyabb, csinos termetű, barna szemű. A holttest nyakán levő forradást ő is ép úgy elmondja, mint Gyániné. Tévedései és koholmányai is ugyanazok. S úgy látszik teljes meggyőződésből beszél.

Gazdag Józsefhé született Krámer Mária tíz év óta átellenes szomszédja Solymosi Jánosnének, tehát Esztert ő is jól ismerte. A holttestben ő sem ismeri föl az eltűnt lánykát. Az eltűnt lányka nem volt oly nagy és testes, mint a holttest. Az áll alatti forradást a holttesten ő is látta.

Olajos Bálintné született Szakolczai Erzsébet szintén jól ismerte Esztert, mert 1882. évi január 1-ig nála lakott, nála volt szolgálatban. A tetemben ő se ismeri föl. Részletesen elmondja, minő volt Eszter lábán a tehéntaposás-okozta seb. Nála kapta a sebet. A nyakon levő forradásról, melyet a holttesten látott, ő is megemlékezik. Az eltérést abban látja, hogy Eszter barna volt és arányos vékony termetű, a holttest pedig vaskos, széles és szőke.

Tanyi Józsefné született Gulyás Eszter sógora volt az eltűnt lánykának. Első férje Solymosi András volt, a

lányka testvérbátyja s ezért négy évig együtt lakott ezzel, tehát jól ismerte. A holttestben nem ismeri föl. A különbség főleg abban áll, hogy a tetem testesebb, vastagabb, mint Eszter volt s szeme kék, nem pedig barna.

A hatodik tanú Szellei Gáborné, Solymosiék nála laktak, onnan ismerte Esztert, de már rég nem látta. Eszter vékony, száraz természetű lányka volt, a holttest pedig természetes és kék szemű. Tehát nem lehet Eszteré.

Ifjú Pap József több ízben látta a holttestet, melyet jól kifejlődött 20–25 éves természetes nő holttestének nézett s azért benne az eltűnt lánykát föl nem ismerheti.

Láposy János 34 éves, nőtlen, tiszta eszlári kálvinista lelkész magasabb műveltségű férfiú. Solymosi Esztert jól ismerte, mint iskolai növendéket s mint isten házába járó, megismerte s gyakran látta az utcán is. E tanú vallomása, épen magasabb műveltségénél fogva különös figyelmet érdemel. Határozottan állítja ő is, hogy a holttest nem Solymosi Eszteré. Indokai jellemzők.

Azt mondja: a holttest arcvonásai mások voltak, mint Solymosi Eszteré.

És azt mondja, hogy a holttest fejlettebb, csontosabb, szélesebb volt, kivált a melleknél, mint Solymosi Eszter.

Egyéb okot a lelkész nem hozott fel. E két ok indította arra, hogy kimondja, hogy a tetem nem az eltűnt leányka teteme.

A lelkészt jól megnéztem a törvényszék előtt. Fialat

ember volt még, 34 éves életkorban. Becsületes, nyílt, őszinte arc. Bármilyen véleménye a vérvádról, tudósítói arról értesítettek, hogy különös gyűlölséget a zsidók ellen se nem érez, se nem nyilvánít s e tekintetben a tiszta-eszlári úri társaság tagjaitól eltér. Meg voltam arról győződve, hogy felismerési tanúsága őszinte; úgy beszél, a hogy vélekedik s szentül hiszi, hogy a holttest csakugyan nem Solymosi Eszteré.

Az ilyen tanú, ha még értelmes, tanult, művelt ember is, nagy figyelemre méltó. A pap pedig ilyen ember volt. En a határozott tudás erejével voltam meggyőződve arról, hogy nyilvánított véleménye alaptalan, okai helytelenek, tanúsága tehát valótlanságot tartalmaz. Pedig művelt elme és becsületes lélek egész tisztaságával akart igazságot mondani. Úgy intéztem tehát hozzá kérdéseimet a törvényszék előtt, hogy a bíróság is belássa, de ő maga is érezze, hogy tanúsága semmit se ér, mivelhogy arról, a mit mond, voltaképpen semmit se tud.

Az első kérdés, a melyet tisztába kellett hozni, az volt: Vajjon miből s mennyiben ismerte Solymosi Esztert?

A lányka 12 éves koráig az elemi iskolába járt. A lelkész, mint az iskola egyik felügyelője, a tanulók vizsgáira be szokott menni. Évenként talán négyszer-öttször, talán többször is. Tisza-Eszláron van hatvan-hetven iskolába járó lányka. A lelkész ott van köztük talán egy-két óra folyásig. Vajjon képzelhető-e, hogy ennyi idő alatt ennyi lányka arcát, természetét, csontos-

ságát a lelkész igazán megnézzé s magának tökéletesen megjegyyezze? Holott pedig figyelme nem is erre irányul, hanem a tanítóra, a tanítás eredményére, a kérdésekre és feleletekre. Ha különös oka van rá: egy-egy lánykát jól megfigyelhet. Ha a lányka igen gazdag, vagy igen szép, vagy feltűnő rúd, vagy csonka, béna, félszemű, sánta, természet által megjegyzett, vagy rikító ruházatú: akkor a lelkész egy-két perez alatt is jól megfigyelheti azt a lánykát. De Solymosi Eszternél ily különös ok föl nem merült.

De ez a lányka már 1879-ben ki is állt az iskolából s élete utolsó két esztendejében csak ismétlő-iskolába kellett járnia. Azaz kellett volna. Szegény család volt, a falun kívül is lakott: bizony ő ritkán mehetett oda, nem is igen eresztették.

Azt is mondja a lelkész, hogy látta a lánykát az utcán is egyszer-másszor s látta a templomban is. Kétségtelenül látta, de mikor látta utoljára? A lelkész becsületes lélekkel azt felelte e kérdésre, hogy ezt egyáltalán nem tudja határozottan megmondani. Azt se tudja, a templomban látta-e utoljára vagy az utcán. Azt se tudja: tavaly látta-e utoljára vagy harmadéve.

Én a lelkészhez 1883-ik évi július hó 6-án intéztem kérdéseimet a bíróság előtt. A lányka eltűnt 1882-ik évi ápril 1-én s a lelkész egyáltalán nem tudta biztosan, hogy az 1881-ik év folyamán is láthatta-e a lánykát egyáltalán.

De ha így áll a dolog: akkor emberi és lélektani lehetetlenség, hogy a lánykát, mikor utoljára látta, úgy

megnézte s úgy megvizsgálta volna, hogy annak természetét, csontosságát s felső és alsó teste szélességét a tudás biztosságával véste volna emlékezetébe.

A lánykát, mint meztelent sohase látta. Termettségéről tehát csak sejtelve lehetett s ez is csak felületes, futó rápillantás után. A serdülő lány azonban egy óv alatt is tetemesen fejlődhetik. Hányszor lep meg bennünket a lány a maga gyors fejlődésével? Egy év múlva is, ha időközben nem láttuk, gyakran alig ismerünk rá.

A lelkész csak a meztelen holttestet látta s annak termetarányait.

A női test termetarányairól azonban, ha azt rendes öltönyében látjuk, alig lehet biztos tudomásunk. A tévedés igen gyakori, a csalódás csaknem mindennapi. Szűk vállak s vékony karok, darázsderekek daczára a nő alteste hatalmas arányú, tomporai s czombjai szélesek s vaskosak lehetnek. S megfordítva is gyakori tünetre bukkanunk. A ruházat és a pipere rendes domborulatú mellet, emlőket s tomporokat mutathat ott is, a hol mindezek soványocskák.

Ismételve azt mondja a lelkész, hogy a holttest csontossága sokkal nagyobb és fejlettebb volt, mint az eltűnt lánykéé.

Honnan tudhatta ezt?

A holttest bonczolásánál nem volt jelen, annak csontjait se nem nézte, se nem tapintotta, de még csak nem is látta. Kérdeztem, Vajjon az élő Solymosi Eszternek karját s karcsontjait megtapintotta-e? Felelete az igazsághoz híven természetesen az volt: nem.

De hát akkor az élőknek s a halottnak csontosságát miként hasonlíthatja össze, ha se az élőknek, se a halottnak csontjait semmi módon se figyelhette meg? Hogyan hasonlíthatja össze az a tanú, a ki elvégre is tanult, értelmes, mívelt és becsületes ember, és a ki lelke egész erejével igazságot akar mondani?

Íme itt áll előttünk az igazságszolgáltatásnak egyik óriási kérdése!

Becsületes ember, jóhiszemű tanú sok van, de tökéletes tanú kevés akad. Különös szerencse, hogy az emberiség mívelődése már annyira haladt, hogy a büntető igazságszolgáltatásban a tanúk mellett egyéb bizonyságokat és erősségeket is keresünk.

Mert a tanú rendszerint nem azt a tünetet tárja föl a bíró előtt, a melyet látott, hallott, tapasztalt, hanem azt a véleményt, a melyet benne az a tünet keltett. S ha az a vélemény alaptalan: a tanú rendszerint a tünetet is eltorzított alakjában beszéli el a bíró előtt. A saját véleményét akarja igazolni. S mindezt jóhiszeműleg teszi azzal a szent hittel, hogy ő az igazságot akarja kideríteni.

A lelkész utóbb kérdésemre egyenesen kijelentette, hogy ő csupán a holttest mellkasának domborúságából következtette, hogy ez csontosabb lehetett, mint Soly-mosi Eszter.

A holttest hanyatt feküdt. Feje alatt nem volt semmi támasz, vánkos vagy fej alj a. Ily helyzetben a mellkas szinte szokatlanul kidomborodik. De puffasztja azt a folyton fejlődő rothadási gázok tömege is. Hogy Soly-

mosi Eszter mellkasának domborulata hasonló fekvő helyzetben mekkora lett volna: ezt el se tudja képzelni az a tanú, ha nem szakember, a ki Solymosi Esztert mindig csak állva, kissé lehajtott fejjel s kissé előre hajoltan látta életében.

A lelkész tehát megfelelő tudás és tapasztalat nélkül csak képzelgésből beszélt.

Még jobban kitűnt ez a másik kérdésnél.

A másik kérdés, melyet tisztába akartam hozni, az volt, Vajjon a lelkész megnézte-e tehát a holttestet igazán?

Dehogy nézte. Egyetlen testrészére se emlékezik különösen. Körüljárta az állványt, melyen a holttest feküdt, a holttestnek se kezét, se lábát nem vizsgálta.

Ennek így adja okát:

– Meglehetős undorral tekintett rá az ember, sokáig nem volt kedve hozzá.

Valósággal csakugyan így van.

Kijelentette azt is, hogy rothadásban levő holttestet soha se szemlélt meg. Se saját tapasztalásából nem tudja, se szakkönyvekből nem olvasta, hogy előre haladott rothadásnál a holttestben fejlődő gázok mily külső változásokat idéznek elő a testrészek méretein, mennyire elváltoztatják az arcz vonásait, mennyire eltorzítják az egész ábrázatot.

Híven, őszintén, becsületes ember jóhiszeműségével vallotta ezt mind. Ebből most már könnyen meg lehetett ítélni, mit érhetett az a tanúsága, hogy a holttestnek más arca volt, mint az eltűnt lánykának.

Ez a tünemény igaz. Hiszen a holttest csakugyan nagy rothadásban volt. Másként nem is kerülhetett volna a víz színére. De a tanúság még se igaz. Mert abból a tüneményből, az ábrázat különbözőségéből épen nem következik, hogy a holttest idegen és ismeretlen nő holtteste. A tanú pedig ezt állította.

A kilenczedik fölismerési tanú Várkonyi Ferencz, 41 éves, tiszta-eszlári kálvinista tanító Solymosi Esztert onnan ismerte, hogy 1880-ban ő készítette elő az urvasorára s ekkor a lányka néhány hétig eléje járt az iskolába. Azóta is látta néhányszor utcán és a mezőn. Egyáltalán nem tudja, mikor látta utoljára.

A holttestet megszemlélte, de ebben Solymosi Esztert föl nem ismerte. Ez a lányka fejletlen, vékony termetű volt keskeny homlokkal, rendes alakú orral, a holttest pedig természetes, domború mellű, magas homlokú s fitos orrú.

Érdekes kissé Tóth Mari tanú vallomása. Ez 19 éves hajadon, Esztert jól ismerte, mert Solymosiné és Hurinó közelében lakott. Nem a felismerési eljárásnál özvegy Bátori Gáborné kertjében nézte meg a holttestet, hanem később a tiszaparti nyárasban, a hová orvosi bonczolás végett szállították. Nem a vizsgálóbíró idézte tanúnak.

Határozottan állította, hogy a holttest nem Solymosi Eszteré. Erre különösen két okot hozott fel. Egyik az, hogy a holttest szeme kék volt. Ez nem igaz. Az orvosi látélet barna szemet talált s több komoly tanú is. Úgy látszik, a június 20-iki tanúk összebeszéltek arra, hogy kék szemről emlékezzenek. Másként nem

lehet megérteni, hogy a határozottan barna szemet minden tanú kéknek lássa.

Másik oka még furcsább.

– Eszter kisebb volt mint én, a holttest pedig nagyobb volt, mint én.

Szórul-szóra ezt mondta:

A holttestet gondos mérés szerint 144 centiméter hosszúnak találták. Én jól megnéztem Tóth Mari tanú magasságát. Magas sarkú cipőben állt a törvényszék előtt. Szép, sudár termetű lány volt. Odszóltam hozzá:

– Nem beszélsz igazán lányom, te cipő nélkül is vagy 160 centiméter magas, a holttest pedig csak 144. Tehát a holttest sokkal kisebb nő volt, mint te.

Elhallgatott ez ellenvetésre.

Különös szerencsém volt ezzel. A vármegye alispánja ott ült a hallgatóság első sorában. Rögtön utasította Kozák fogházórmestert, mérje meg a katonamértéken Tóth Marit. Megmérte. Épen 160 ezentiméternek találta.

Élő ember teste milyen hosszú, álló helyzetében milyen magas: erre nézve a világban kevés ember tud pusztá látás után biztosan nyilatkozni. Az angol törvényszéki gyakorlatban a tapasztalt bírák az egyszerű tanúvallomást nem is szokták komoly figyelembe venni.

Magas termet, közép termet, alacsony termet: íme eddig terjed a közönséges ember rendes észlelése. Centiméternyi biztossággal különös gyakorlat nélkül lehetetlen tanúskodni:

Vannak nagy gyakorlatú lóismerők, a kik a ló marjának magasságát pusztá megtekintésre teljesen megkö-

zelítőleg eltalálják. A lómagasság magyar mértékét maroknak nevezik. A ló középmagasságát 16 maroknak szokás tekinteni. Félmaroknál többet gyakorlati lóismerő nem tévedhet. De már a centiméterek számában ő is téved. Pedig a tévedés haszonnal vagy kárral járhat, minthogy a lóismeret üzleti dolog is.

Az emberi test álló magasságának ismerete nem üzleti dolog, sőt még szokásos multság se. Semmiféle játék se terjed ki rá. A katonamértéken kívül egyáltalán nincs is szokásban. Biztosat hát erre nézve nem tudhatnak az emberek.

Ahhoz, hogy az ember másnak álló testmagasságát szemmérték után megítélhesse, először is azt kell tudni, hogy ő maga hány centiméter magas? De hány ember tudja csak azt is? A parlamentek, egyetemek, tudós társaságok tagjai általában eléggé tanultak: nem hiszem, hogy ezek fele is tudná magáról, hogy teste hány centiméter hosszú. A nyereszkedésnek az a neme, melyet fogadásnak nevez a világ, rendkívül el van terjedve mívelt népek s félig mívelt népek közt is. A fogadás játék is, üzlet is, szokás is. Elterjedése tehát lélektanilag nagyon érthető. Tárgya: előre bizonyon nem tudható véletlenre való számítás. Az angolok s a Földközi-tenger partjain lakó népek a fogadásnak száz nemét-faját ismerik. De azt a fajtát: »százat egyre – hány centiméter magas vagyok?« – még ezek se ismerik. Pedig rövidebb, gyorsabb, kényelmesebb fogadás alig lehetne. Sok ember van ki nagy szenvedélyvel kedvel bizonyos állatot. De például a legszen-

vedélyesebb kutyakedvelő se tudja rendszerint, hogy kutyája talpától válláig vagy orra hegyétől farka végéig hány centiméter hosszú. Pedig én úgy veszem észre, hogy az emberek a kutya testének mértékét még jobban ismerik gyakran, mint az ember testének mértékét.

Íme a csonkafüzesi holttest fölismerő tanúi testmagasságról, tetemnek vaskosságáról, az eltűnt lányka véznaságáról s több efféléről beszélnek.

Bizonyos, hogy józaneszű ember ép szeme a rendszeren öltözött emberről meg tudja mondani: vaskos termetű e, vagy vézna? Ugyanazon emberről is bizton látja az egészséges, telt alakot vagy a súlyos betegség után lesoványodott alakot. De már a nagy rothadásban levő s kivált meztelen hullát a régen látott és csupán rendszer öltözetében látott élővel összehasonlítani kivétel nélkül mindig tévedésre vezet.

Két élő testvére volt Solymosi Eszternek. Őket is meghívták a fölismerésre.

Az egyik: testvérbátyja, a 24 éves Solymosi János. Nem igen nézegette a holttestet.

– Első tekintésre, úgymond a törvényszék előtt, mindjárt láttam, hogy nem az Eszter. Nagy képe, nagy szája, nagy homloka. Eszterre kisebb volt.

Magasságáról azt mondja, hogy Zsófi néniének csak melléig ért, |kivel egyébiránt sohase mérköztek össze.

A másik testvér Solymosi Zsófi volt, 17 éves hajadon. Vallomásában sok a jellemző.

Határozottan kimondja, hogy a hulla nem Eszteré,

minthogy Eszternek keskenyebb arcza, apróbb fogai, kisebb teste, kisebb lábai s lábain szétálló ujjai voltak.

De hát milyen magas volt Eszter?

E kérdésre eddig csak úgy általánosságban odavetőleg feleltek a tanúk, de végül Zsófi nényét szemelték ki a tanúkezelők arra, hogy az ő segítségével határozott számszerű adatot állítsanak össze.

A vizsgálóbíró úgy jegyezte föl, hogy mindegyik testvér azt mondta, hogy Eszter csak szeméig ért Zsófinak. Minthogy pedig Zsófi 144 centiméter magas, szeméig azonban csak 134, tehát Eszter csak 134 centiméter magas volt. A holttest tehát nem lehet az övé, mert az 144 centiméter.

Ez világos.

El is döntötte volna ez a kérdést alaposan, ha a vizsgálóbíró följegyzésében csak egyetlen szó is igaz volna.

Solymosi János azt mondta, hogy az eltűnt lányka csak melléig ért Zsófinak. Zsófi pedig azt mondta, hogy neki szemöldökéig ért. A vizsgálóbíró ez össze nem férő két állítást egyszerűen kifelejtette a jegyzőkönyvből, hanem e helyett azt írta be, hogy »Zsófinak csak szeméig ért«.

Íme a papiros hamissága!

Pedig a »szem« és »szem« se egy dolog. Akár az alsó szempilláig, akár a felső szempilláig, akár a szemöldökig ér föl valaki: a köznép azt mondja »szeméig ér«. Pedig már ez is 2–3, esetleg több centiméter különbség.

De ez nem lényeges.

Lényeges az: honnan tudja a két testvér, hogy az eltűnt lányka csak melléig vagy szeméig ért Zsófinak?

Solymosi János azt mondja, hogy Zsófi és Eszter soha se mérköztek össze. Ugyanezt mondta Zsófi is 1882. évi december 8-án a bírói és szakértői szemle férfiainak előtt, mintegy 15 komoly tanú előtt, a kik közt az egyetemi szakértők, a vádló királyi ügyész s a védők is ott voltak. Es pedig ismételt kérdésre határozottan jelentette ezt ki.

Igaz, hogy a törvényszék előtt 1883. évi július 21-én már azt mondta Zsófi, hogy Eszterrel összemériköztek akként, hogy egymással szembe álltak. Szembe álltak pedig azért, mert Eszter örült, hogy fiatalabb létére csaknem oly magas már, mint Zsófi néneje. De hogy ez az összemériközés megtörtént volna: arra Zsófi tanút nevezni nem tud.

De hát elvégre csakugyan igaz, hogy Zsófi közel három évvel volt idősebb, mint Eszter öccse, tehát volt idő, a mikor ez neki melléig s volt idő, a mikor szeméig vagy szemöldökéig ért. Csak az a kérdés: mikor?

A védők fontosnak tartották, hogy Zsófi vallja meg, mikor mériközött össze Eszterrel.

Nem vallotta meg. Általában nagy konokságot mutatott a tárgyalás alkalmával.

Később kiterjeszkedem arra, hogy a tárgyalást nappal a hivatalos órák alatt a bíróság vezette, de éjjel s a hivatalos órákon kívül valami más titkos kéz vezette.

A titkos kéz vezetése senkin se látszott jobban, mint Solymosi Zsófin, az eltűnt lány nénjén.

Annyit azonban mégis bevallott: nem tudja s nem emlékezik: Vajjon ő Eszterrel tavaly mérkőzött-e össze vagy harmadéve?

Ez nagyon fontos nyilatkozat. Mert 1881-ben a 12 éves Eszter csakugyan érhetett Zsófi melléig, később érhetett szemöldökéig is s halálakor a természet rendes törvényei szerint mégis lehetett 144 centiméter magas. Jól tudhatta volna ezt a vizsgálóbíró is, ki is tüntethette volna ezt a fölismerési jegyzőkönyvben, de nem tette. Ennek kitüntetését vagy elméje, vagy szándéka nem engedte.

Végre is falusi jónevelésű egyszerű paraszt lányka alig lehet olyan tompa elméjű vagy oly behálózott lelkű, hogy szavain az igazság fénye itt-ott át ne csillanjon. Mikor olyasvalamit kérdeztünk tőle, hogy miként mondhatja Esztert oly határozottan alacsonyabb termetűnek, mint ő, mikor azt se tudja, mikor mérkőzött vele össze, így felelt szórul-szóra:

– Kisebbsnek kellett lennie, mint én, mert fiatalabb volt nálam!

Íme egyszerű okoskodása! Íme a mindennapi tanú, a ki nem azt vallja, a mit tud, hanem azt vallja, a hogy vélekedik.

S hány bíró téved meg, hány igazságtalan ítélet keletkezik az ily vallomás alapján!

Utolsó fölismerési tanú lett volna Huri Andrásné. A ki keresztanyja volt az eltűnt lánykának s legutolsó

szolgálatadó asszonya is. A ki a lánykát füstéért küldte a boltba s a ki egyedül tudna annak utolsó óráiról, utolsó lelki állapotáról számot adni. őt a holttesthez oda kellett hívni, neki azt meg kellett mutatni. Fölismeri-e Vajjon keresztlányát, szegény gyöngye kis cselédjét?

Csakkogy Huriné azt mondta, ő oda nem megy, ő a holttestet meg nem nézi, mert ő ott mindjárt meghal.

Hiába volt minden rábeszélés, minden erőltetés, Huriné kitért a tetemre hívás elől. Érzékenysége előtt, idegeinek gyöngesége előtt az igazságszolgáltatásnak meg kellett hajolni. A lágyszívű vizsgálóbíró fölmentette a tanúskodás alól. A kemény munkához szokott szegény zsöllér asszony érzékenységét nem szabad kísértetbe hozni, mikor csak olyan csekélységről van szó, hogy egy csomó embert gyilkosság miatt halálra ítéljünk-e?

Hurinéval ez az eset még egyszer előfordult. A munka végén még visszatérünk rá s idegeinek gyöngeségére.

III.

(A holttest bonczolása. – A haj, a szemöldök, a nemi szőr, a fog, az emlők, a körömök, a tyúkszem. – Az orvosi vélemény. – Mindenki egyetértett az orvosokkal, csak három-négy tanú nem. – Megoldatlan kérdések. – A sötétség teljes. – A szegény ismeretlen halottat eltemetik. – A temetés.)

Dél előtt tíz óraker lett vége a fölismerési eljárásnak. Következett volna a holttest orvosi megvizsgálása. Ez bonczolással jár.

Azonban özvegy Bátoriné azt mondta, hogy ezt már ő az ő kis udvarában, az ő eperfája alatt meg nem engedi. Vigyék a holttestet, a hova akarják, de ő nála emberi tetemet szét ne tagoljanak.

Elvitték hát a holttestet Eszlár-Tótfaluból Eszlár-ófaluba. A falu alatt a Tisza partján kiválasztottak egy szép árnyékos helyet, odavitték, ott állították fel a bonczoló asztalt. A bírói jegyzőkönyv füzesnek nevezi ezt a helyet, az eszlári nép nyárasnak. Volt benne fűz is, de inkább gyors és szép növésű nyárfákkal volt tele. Úgy hallom: ma már nyoma sincs. Elsodorta a Tisza. A régi Eszlár-Ófalu nagy részét is elsodorta már, távolabbi s magasabban fekvő telkekre építkeztek az emberek.

Négy orvos foglalkozott a bonczolással. Trájtler Soma és Kiss Jenő orvostudor, Kéri Horváth László sebész s Kéri Horváth Géza szigorló orvos, mint bonczsegéd. Volt a királyi törvényszéknek rendes törvényszéki orvosa is Nyíregyházán. Az egész társadalmat izgató e nagy ügyben a tapasztalt és tekintélyes törvényszéki orvost nem volt czélszerű s nem is lett volna szabad mellőzni. Mégis mellőzték, mert véletlenül zsidó volt.

Az orvosok által felvett jegyzőkönyv olyan alakú, a minő szokott lenni általában. Eléggé bő mind a külvizsgálati, mind a belvizsgálati, mind a véleményező rész.

A csonkafüzesi holttestnek egész irodalma támadt abban az időben. Az orvosi tudománynak sok világhírű férfia foglalkozott ezzel Budapesten, Bécsben, Berlinben s Francia- és Angolországban is. Az orvosi

tudománynak kicsiny, de új fejezete ez a holttest. Igen röviden meg kell tehát ismertetnem ama négy orvosnak ott a tiszaparti árnyékos ligetben végzett munkásságát. Megmérték a holttestet, 144 centiméter hosszúnak találták. Erre nézve nem merült fel kétség utóbb se a nagy per folyamában.

A hajról azt mondták: »A fejbőrön a hajzat hiányzik, kopasz.« – Ez már bizonytalan beszéd s később szép és nagy viták támadtak belőle. Nem vizsgálta meg, vajjon azért kopasz-e, mert haja vagy az élön valami nagy betegség miatt, vagy a holttesten kihullt, lemállott vagy elment; vagy azért kopasz-e, mert éles szerszámmal törül lemetstették; vagy azért kopasz, mert a vízben rothadás és valami külső erőszak segítségével a hajszálak letöredeztek s azokat a víz a holttest mellől elsodorta. Nagy dolog lett ebből a kopaszságból. A tömeg képzelete s gyűlölködése nagy rejtélyt látott ebben.

Országszerte, világszerte elterjedt a hiedelem, hogy a csonkafüzesi halott idegen, csempészett holttest volt, – kopaszságából pedig kétségtelen, hogy zsidó nő holtteste volt. Nálunk ugyanis az óhitű zsidó nőnek, mikor férjhez megy, levágják a haját. Valami régi szokás ez, melynek eredetét s eredeti jelentőségét alig lehet biztosan kikutatni. Sok népnél sokféle szokás áll fenn, valami babonáságot, valami hókusz-pókuszt csinálni a szűznek vagy egész alakjával, vagy egyes testrészével, mielőtt törvényes feleségként a nászágyba lefeküdnék. Efféle vallásos természetű babona vagy házassági szokás az óhitű zsidó menyasszony hajának levágása.

Nem a tisztaság érdeke itt a fő ok. Mivelt népek között s mai napság semmi esetre se az. Hiszen bármily tömött vagy hosszú, vagy bodros haja van is a nőnek: vízzel, szappannal és fésűvel tisztán és rendben lehet azt tartani. Szívesen is foglalkozik hajával a nő. Hiszen szépségének királyi lobogója az s míg gondolozza: folytonosan tükre előtt ülhet. Csak megszokás már a levágás a mi időnkben, oktalan, valami durva őskorból eredő.

De a haj levágása kopaszság tünetét nem idézi elő.

A magyar nyelv kopaszság alatt a hajnak teljes elhullását, teljes lemállását érti. A levágás után még marad néhány milliméter hosszú haja az óhitű zsidó menyasszonynak.

Ez nem kopaszság. De az életben, a világ előtt ezt is elleplezik a nők. Vagy lószőrből, vagy emberhajból vagy finom fonálból készült parókával – néha szorosan a fejre illesztett fekete selyemkendővel.

Az orvosok odalökték a közönség elé a kopaszságot, de annak okait és természetét meg nem vizsgálták. Kikelt tehát ebből s meg is gyökeresedett a közönség balhite. A mit az orvosok egyébiránt másként is elősegítettek.

Azt is mondták jegyzőkönyvükben, hogy a holttesten a szemöldök és a nemi részek szőreiktől megfosztvák.

»Megfosztvák.«

E szót sokféleket lehet magyarázni. De józan elmével a magyar nyelv értői ez alatt nem értenek, nem is gondolhatnak egyebet, mint azt, hogy mind a szem-

öldökön, mind a nemi részeken volt szőr, de azt tudatosan, célzatosan onnan eltávolították.

Furcsa a szakértői ész!

A szakértői ész képes a szemöldököt s a nemi részeket egy osztályba sorozni. Holott a szemöldökön már a születés előtt is, de mindenesetre már a csecsemőkorban kifejlődik a jellemző szőr s ha az hiányzott a holttesten: bizonyára a hiányzás oka az volt, a mi a hajnál is előidézte a hasonló tünetet.

Más dolog egészen a nemi szőr. Ez csak a serdülő életkor eljöttével kezd sarjadzani s egyénenként lassabban vagy gyorsabban a serdülő kor beléptéig nő ki egészen.

Az orvosoknak semmi kitérést meg nem engedő kötelességük lett volna gondosan megvizsgálni, hogy a nemi szőr azért hiányzik-e, mert eltávolították, azért hiányzik-e, mert a testről lemállott, vagy azért hiányzott, mert az ismeretlen nő még oly fejletlen volt, hogy a nemi szőr még ki se nőhetett?

A vád természetéhez képest óriási a különbség. Mert ha fejletlenség volt az ok: akkor az ismeretlen nő lehetett 13-14 vagy 15 éves lányka. Ha pedig meg volt a nemi szőr s azt úgy távolították el: akkor az lehetett akár 40 vagy 50 éves asszony is.

A valódi igazság pedig az volt, mint később bebizonyult, hogy az ismeretlen nő nemi szőre fejletlen életkor miatt még ki se nőhetett se a hónalj, se másutt.

A szemet barnának látták az orvosok, Az eltűnt lánynak szeme is barna volt. A titkos kéz úgy vezette

az eszlári tanúkat a tárgyaláson, hogy ezek az eltűnt lányka s a holttest közt semmi hasonlóságot se találjanak. Ezért mondta csaknem minden tanú a holttest szemét kéknak. A mi nyilvános valótlanság. Bölcseségfogak még nem voltak.

— Az alsó fogsor rendetlen növésű. Ezt mondják az orvosok. De nem mondják meg: miben állott a rendetlen növés, csak úgy általánosságban vetik oda a szót. En is megnéztem azt a fogsort. Egészen nagyon szépnek és rendesnek találtam. Csak két alsó metsző fog dőlt kissé egymásra. De a rendetlenség oly kicsiny volt, hogy arczélből nézve csak célzatos megfigyeléssel lehetett észrevenni. Különben senkinek se tűnhetett fel. A tanúk méltán mondhatták, hogy az eltűnt lánykának szép, rendes fogai voltak.

— Az emlők elsoványodottak. Így szól az orvosok jegyzőkönyve.

Mit ért ez alatt minden józaneszü ember?

Azt, hogy már az ismeretlen nőnek emlői valamennyire kifejlődtek, kidomborodtak, de valamely ok miatt, betegség, nagy nélkülözés vagy korosság miatt domboruságukat elveszítették, mivelhogy az emlők izmai, mirigyei, tejgyűjtő edényei összezsugorodtak.

Másként érteni a szakértők szavát nem lehet.

Ez a szó pedig így nem igaz.

Minden számbavehető tanú és pedig sok tanú megegyezett abban, hogy az emlőnek semmi domborusága nem volt, a csecsbimbó kicsiny volt s alig látszott; a bimbó udvarának színe is, körvonala is teljesen hiány-

zott. Egyetlen tanú se vett észre az emlők táján semmi domborodást. S minden tanú megegyezett abban is, hogy az eltűnt leánykának se voltak észrevehetően fejlett emlői.

Íme helytelen szó beiktatásával miként hamisítja meg a papiros a tüneteket!

»Elsoványodott« emlőről csak ott lehet beszélni biztosan, a hol a már jó részben kifejlődött emlők külső jelenségei kétségtelenek, s a hol a bőrnek pettyhüdttsége s redőssége azt bizonyítja, hogy korábban nagyobb izmot takart. De mindezekről a szakértők teljesen hallgatnak.

A jobb kéz alsó karjáról, a csukló fölötti részről a csukló és könyök közt az izomrészek hiányoznak. Az orsócsont és singsont kilátszik. E körülmény utóbb elmés rögtönzésre nyújtott alkalmat azoknak, kik a híres hullaúsztatást kikoholták.

A kézfejek kicsinyek és szépek. A körmök szép fejlődésük és gondos ápolásuk által különösen feltűnőek.

S meg is vannak növesztve.

– Ezt mondják az orvosi szakértők.

A körmök!

A történet, a hősi költészet, a színmű, a regényvilág nem foglalkozik a körmökkel. A jogi élet alig ismeri. Az embertan se fordít rá valami nagy figyelmet. De ebben a perben nagy szerepe van a körömnek.

Solymosi Eszter szegény zsöllér származású cselédlány volt. Mindenféle durva munkát hidegben-melegben korán kellett végeznie. Bizony ő finom szattyanbőr keztyűket

nem viselhetett, keze bőrének selymességét meg nem őrizhette, körmeit gondosan nem ápolhatta s azokat oly hosszúra, mint a vércse, meg nem növelhette. Ha tehát a holttestnek finom kezébőre s gondosan ápoltságú körme volt: akkor a Solymosi Eszter teteme nem lehetett.

Ez már csak világos!

Csakhogy az is világos, hogy a kezeiről lemállott már a felhám s ezekkel együtt a köröm is. A felhámasztott bőr a szegény cselédlánynál is csak oly finom, mint a király asszonynál. A körmök pedig teljességgel hiányoztak, a mint mindez utóbb szépen ki fog világosodni.

A jó szakértők! Csak a pusztai körömágyat látták s ezt nézték el körömnak. Megesik ilyesmi igen gyakran a szakértőkön. Nincs azon mit csodálkozni, ha a bírósági szakértők ilyen apró tévedésekbe esnek.

A lábfejek kicsinyek, finomak. A balláb kisujján tyúkszem. A láb sarkának és talpának bőre vékony. A lábak alkata folytonos czipőviselésre vall. – így látták az orvosok.

Ez is érdekes. Szegény Eszter ugyan sohase járt czipőben. Télen csizmában, nyáron mezítláb. Az ő talpbőre a sarkon s az ujjak tövén bizonyosan érdes lehetett. A holttest finom, czipellős lába tehát Eszter lába alig lehetett volna.

Csakhogy a jámbor szakértők itt is megfélelkeztek egy fontos dologról. Itt se vizsgálták meg, vajjon megvan-e a bőr felháma? Erről is lesz még szó utóbb

Eddig tart a külső vizsgálat. Ezt még Június 19-en a Csonkafüzesen írták jegyzőkönyvbe az orvosok. A jegyzőkönyvnek csak lényeges és vitás pontjait említem föl.

Június 20-án az eszlári füzesben készült a holttest felboncsolása után a belső vizsgálat. A belső vizsgálat adataiból csak egyetlenegyem említek föl. Azt, hogy az orvosok szerint a holttest nemi részei olyanok, a minők a férjes asszonyoké szoktak lenni, tehát nem olyanok, mint a hajadon lányoké.

Ez is fontos körülmény.

Véleményt is nyilvánítottak a szakértő orvosok. A vizsgálóbíró erre nézve külön kérdéseket intézett hozzájuk. E véleménynek fontos részletei im ezek:

– A kik ismerték az élőt, a kitől a holttest ered, azok a holttestből felismerhetik, ki volt az, míg élt.

– Az ismeretlen nő nem vízbefulladás áldozata, csak holttestét dobták a vízbe.

– Az ismeretlen nő legfőljebb 10 nap óta halott; a holttest nem idősebb.

– A tetem három-négy napnál tovább a vízben nem lehetett.

– Az ismeretlen nő legalább 18 éves, de valószínűleg 20 éves nő volt.

– A tetem nem szűznek teteme.

– A halál közvetlen oka általános vérszegénység, melyet tüdővész okozhatott.

Ez orvosi vélemény szerint a holttest Solymosi Eszteré semmi esetre se volt. Ezt a véleményt fogadta el a vizsgálóbíró is.

Ezzel most már teljessé vált a sötétség. Mint a szent könyvek szerint egykor Egyiptomban: úgy kialudt most már minden világosság a földön és az égbolt erősegein köröskörül. A titkok özöne omlott rá azokra, a kiknek a törvény szerint a lányka eltűnésének történetét föl kellett deríteni.

Lássuk csak közelebről.

Az orvosok leletében egyelőre nem kételkedett senki. Csupán maguk az orvosok. Ők azonban önmaguk ellen neru szólhattak. Hiszen esküt tettek arra, hogy lelkiismeretük és meggyőződésük szerint az igazságot bizonyítják, a mint az »a tudomány jelenlegi elveivel megegyez«. A tévedést be nem vallja a szakértő soha. Hogy tudatosan hamisította volna meg az igazságot: azt épen be sem vallhatja. Ha bevallja: hamis tanúságba keveredik s nagy gonosztevéként fegyházba kerül.

Az urak, a kik ott jelen voltak, az orvosokkal voltak egy nézetben. A vizsgálóbíró, a királyi ügyész, a királyi főügyész helyettese, Miklós László a vármegye főtisztviselője, ifjú gróf Pongrácz Jenő ottani birtokos s bírósági tanú, a kálvinista pap Lápossy János, Várkonyi Ferencz a tanító, a katolikus pap Adamovics József, a községi jegyző, a csendbiztosok mind szentül meg voltak arról győződve, hogy a holttest nem az eltűnt lánykáé. Tehát mind természetesnek találták az orvosok leletét és véleményét,

A védőt, a vádlottakat s a leánykaismerő eszlári zsidókat nem eresztették a tetem közelébe.

Engem akkor még nem kértek föl a védelemre.

A pandúrok és szolgák mindig akként vélekednek, a miként uraik. Szívesen hitték ők is a zsidók bűnös-ségét. Az ő agyukat is megfertőztette már a vérvád kórsága s a zsidók elleni gyűlölködés szenvedélye. Hogy az általános közvélemény ellen föllázzadjanak: ki várhatta volna tőlük? Hiszen az a közvélemény mérges is volt már, erőszakos is és hatalmas is. Vele tartott a sajtó, a kormány, a törvényhozás s a bíróság. Ennyi hatalommal szemben úgy sines a szegény ember szavának súlya. Szava hangtalan szó.

Csak három ember nem adott igazat lelkében az orvosoknak.

Zurányi Kálmán, a tiszalöki fiatal gyógyszerész. Ő jól látta a holttest lábán Solymosi Eszter jegyét, a mint arra Szakolczai Julcsa rámutatott. De felkiáltani most még nem jutott eszébe, nem is lett volna abban a környezetben tanácsos.

És Szakolczai Julcsa, a fiatal és erőtlen hajadon paraszt lány, a kire ráriváltak az urak, a miért a tetemben az eltűnt lánykát föl merte ismerni és a kit szidott, gyalázott, üldözött e miatt a faluban mindenki s a kit egy év múlva, mire az ügy nyilvános tárgyalása elkövetkezett, le is vettek a lábáról.

És végre Szűcs János az éles szemű, tiszalöki paraszt. Ő mindent jól látott s emlékezetében is jól megtartott. De ő végre is Solymosi Esztert nem ismerte. S aztán tele volt a magyar paraszt józan bölcseségével. Nem az ő dolga az egész ügy, hanem az uraké és a zsidóké, ők végezzék a maguk dolgát. S aztán őt nem is kér-

dezi senki. Ha megkérdezik: akkor megmondja az igazságot. Ha nem kérdezik meg: sohase avatkozik be. Szegény embernek dolgozni, kaszálni, kapálni, fuvarozni kell – különben éhen döglük.

Ez a három ember tudta, hogy az uraknak és az orvosoknak nincs igazuk.

De vajjon az orvosokban a rossz lélek dolgozott-e vagy csak a tudatlanság és elfogultság?

Kiss Jenőt nem ismerhettem meg eléggé, nála e kérdésre nem felelhetek.

Kéri Horváth Lászlóról és Kéri Horváth Gézáról tisztán láttam, hogy ők szentül meg voltak győződve eljárásuk helyességéről és alaposágáról.

Trájtler Somát közelebről megismertem. Ő volt az eljárásnál a vezető orvos. Vele többször érintkeztem s gondolkozásába behatoltam. Rossz szándék őt se vezette. Hanem elfogult volt teljes mértékben s a fölmerült orvosi kérdések nagy része teljesen ismeretlen volt előtte. A mit tett: teljes jóhiszeműségben tette. Bizonyos, hogy lelkiismereti kétség nélkül szívesen tette s mint fiatal, törekvő orvos az uralkodó áramlathoz szívesen csatlakozott. Az emberek általános gyöngesége volt meg benne, különös egyéni hibák nélkül.

Elvégre hát kimondták az orvosok, hogy a holttest nem Eszteré, nem az eltűnt lánykáé. S oly okokat hoztak föl, a melyek szerint, ha azok igazak, minden kételkedésnek meg kell szűnnie. A holttest ezek szerint idegen, ismeretlen nőé. Ezt a véleményt, a fölismerő tanúk vallomása se döntheti meg. Hiszen hús tanú

közül csak hat találkozott, a ki a tetemben az eltűnt lánykát ismerte meg. Holott tizennégy tanú idegennek tartja a tetemet s ezek közt van az eltűnt lányka édes anyja, két édes testvére, sógora, lelkésze, tanítója. Ezek szava mégis csak többet ér, mint a többi tanué. Az édes anyában és a testvérekben a vérnek ösztöne is parancsol, az pedig nem tévedhet. Az a másik hat tanú sokkal távolabbi rokon, részben nem is rokon. Ha jól meggondolják a dolgot: ők is eltérnek majd nézetüktől. Hiszen az urak és az orvosok mégis csak jobban tudják. Az egész világgal csak nem szállhatnak perbe azok se.

Nem is szálltak. A törvényszék előtt folyt nagy tárgyalásnál bizony ez a hat tanú is gyöngének, ingadozónak, sőt gyávának bizonyult. A titkos kéz csaknem egészen megejtette valamennyit

De mi lesz most már?

Merre és miként kell keresni most már az igazságot?

Hol van hát Solymosi Eszter, ha a holttest nem az övé?

De ki volt hát az a holttest, míg élt, ha most már bizonyos, hogy nem az eltűnt lányka volt? Mi volt a neve? Hol élt, hol lakott, miként halt meg, miként került a Tiszába?

A holttest nem úgy támad, mint a gomba – egyik napról a másikra. Nem is a szél hordja, mint a falevelet. Emberek vannak, a kik közt élt, a kiket szeretett, a kik szerették s a kik közül eltűnt vagy

önszántából, vagy erőszakos úton. A Tisza partján vagy ahhoz közel kellett eltűnni valakinek, valami fiatal nőnek, hogy a Csonkafüzesnél ez a holttest kibukkanjon. Felülről hozta a víz, tehát felülről kellett elveszni annak a nőnek. Ám a Tisza nem akkora folyam, mint a Nílus, vagy az Amazon. Partján nem őserdők, nem kígyók és fenevadak, nem félig vad és egészen vad emberek laknak, a kiket senki sem tart számon s a kik támadnak és enyésznek a nélkül, hogy valaki utánuk kérdezősködnék. A Tisza partján vagyonos falvak és városok fekszenek, mívelt népek laknak, a kik közt egy lélek se láthat napvilágot s egy ember se merülhet el az örök sötétségbe, hogy pap, tanító, bábaasszony, orvos, halottkém, bíró, jegyző, anyakönyvvezető, adótárnok, hitelező, rokon, örökségváró, rendőr, csendőr rá ne vigyázna, utána ne nézne, nyomait ne keresné s eleven testét vagy holttestét rovatos ívbe föl ne jegyezné. Az ebeknek is van már itt nevük is, számuk is; az oktalan állatokról is vezetnek már hivatalos jegyzőkönyveket, ezek dögtetemét is magasabb állami tekintetek szerint kell kezelni, vizsgálni, eltemetni vagy étel gyanánt kimérni: hát az emberre s annak holttestére hogy ne ügyelnének? Nem is annyi az ember a Tisza partján, mint a tenger fővénye, hogy azt számba venni ne lehetne.

Mindenesetre ki kell nyomozni: ki volt míg élt, az a csonkafüzesi szegény halott.

De hát mikorra sikerül ez? Mi lesz addig azzal a nagy csomó zsidóval, a ki ott nyomorog Nyíregyháza királyi tömlöczében?

Az lesz, hogy tovább is ott nyomorog. A közigazság mellett egyes ember élete, szabadsága, öröme vagy boldogtalansága figyelembe nem jöhet. Lelkiismeretes bírót efféle aggodalmak az ő útjától ki nem téríthetnek.

Mindez azonban csak kis dolog.

A nagy dolog az, hogy a csonkafüzesi holttesten Solymosi Eszter ruhája volt.

Erre nézve nincs semmi kétség. Minden darab ruhát fölismert anyja is, szolgálatadója is s testvérje is. Egyik s másik ruha kelméjének még otthon levő darabját is felmutatta a gondos anya. Megvolt a holttest mellett még az a füsték is, melyet eltűnése előtt egy órával vett a lányka Kohlmájer boltjában. A ruha tehát Eszteré.

De hát hogyan került akkor Eszter ruhája az idegen, ismeretlen nő holttestére? Ki öltöztette fel s miért és -mikor öltöztette fel az idegen holttestet Eszter ruhájával?

Hol volt, kinek birtokában volt Eszter ruhája április 1-től, az eltűnés napjától fogva?

A kinél az a ruha volt: az kétségtelenül tudja azt is, hova lett az eltűnt lányka? Ha él Eszter: tudja hollótét. Ha meghalt: tudja hol van eltemetve.

De hátha nem is holttestet öltöztettek fel Eszter ruhájával? Hátha kóborlók, lánykereskedők, oláh cigányok ragadták el Esztert, ruhájába cigány lány öltözött s ennek holttestét vetette föl a Tiszának csonkafüzesi árja?

Hiszen ha a holttest ruhája Eszteré, de maga a

holttest nem Eszteré: akkor az se bizonyos, hogy Eszter kimúlt volna a világból. Ha pedig most is él: akkor nyakát el nem vághatták, vérének ki nem onthatták a zsidók. De mi sül ki ez esetben a vérvád zsidóhajszájából? Hova sülyed ez esetben a beavatkozó bírák bölcsesége, okossága és tisztessége?

Száz kérdés és ezer titok nyomul előre, mint a viharos felhő.

Minden újabb kérdés újabb sötétség. Ide fejlesztette az egész ügyet június 20-án a vizsgálóbíró fufangja, az orvosok híg tudománya s a véletlenségek találkozásának lángeszű szeszélye.

Sötétséget sötétséggel földeríteni pedig nem lehet.

– – Az orvosok által feldarabolt holttestet el kellett temetni. A törvény és józanész parancsolja ezt.

Csakhogy a temetőnek vallásfelekezete van. Az emberek az édes jó anyaföldre is ráütötték a felekezeti bélyegét. Pedig a holttest már nem a papoké, hanem az örökkévalóságé. S a föld se kérdi, mikor kitarja karját a pihenő elé, hogy ez minő istent imádott egykoron.

A holttestnek élő vallását nem tudhatta senki.

A kálvinisták temetőjébe nem akarták a vizsgáló urak eltemettetni. Solymosi Eszter kálvinista volt, – ezt még némi utalásnak tekinthették volna arra, hátha mégis csak Solymosi Eszter volt a halott?

A zsidók temetőjébe szintén nem akarták. Hiszen a vérvád szerint csak keresztyén szűz vére kell a zsidóknak. Mit keressen hát a halott a zsidók temetőjében?

Ott vannak a katolikusok. ők elfogadnak elevent, holtat egyaránt. Farkas Gábor, a község furfangos bírása úgy rendelte, hogy a katolikusok temetőjébe töméssek el. A vizsgálóbíró meg is kérte nyomban a plébánost, hogy ezt engedje meg.

Koporsóról kellett gondoskodni.

De minek a koporsó? Hiszen az költségbe kerül. Miért költsékeznék a község ismeretlen, nem is Eszláron talált, Tisza-hozta, feldarabolt holttestre?

A budai keserűvizet gyalulatlan, ócska fenyőfa-deszkából összetákolt szekrényben szokták falura szállítani. Efféle szekrényt kerítettek valami boltostól. Ebbe akarták a szegény ismeretlen nő holttestét beletenni.

De a szekrény kicsiny volt. Csak egy macska fért volna el benne kinyújtóztatva. Az ősi szokás pedig abból áll, hogy kinyújtóztassák a halottat. Csak az eszkimók s egyéb vad emberek temetik ülő helyzetében s fejét mellére hajtva a halottat. Örökkévaló megnyugvás a halál s a sír a halottnak nyugvó helye s a koporsó: pihenő ágya. Az igazi nyugvás jele a hanyatt fekvés s a kinyújtózás. Ettől a jeltől nem kell megfosztani a halottat. Mióta a kurgánsírok kimentek a divatból: pár ezer év óta így temetik a halottakat.

A keserűvizet szekrénybe úgy helyezték el a halottat, hogy félig ülő helyzetben, hátát a szekrény falának támasztották, lábait térdnél felhúzták, koponyájának azt a tetejét pedig, melyet az orvosok a boncsolásnál lefürészeltek, az ölébe tették. Így fért el abban a kis, ócska, piszkos deszkaalkotmányban.

Ruhát nem adtak rá. Még csak egy rongyos köténykével se terítették le. Alája se tettek se szalmát, se fenyőforgácsot, ősi szokás pedig a halottat, bármily szegény volt is, kissé felöltöztetni s a talált tetemen is legalább rongyaikat rajtuk hagyni. A koporsóba pedig gyaluforgácsot tenni enyésző testük alá. Azt a forgácsot, mely a koporsó deszkáiról lejön, mikor azokat gyalulják. De itt most nem volt koporsó, nem volt hát gyaluforgács se.

A koporsónak azonban födél is kell. De a keserű-vizes szekrénynek a boltosnál nem találták meg födelét. Mégis kivittek két rossz deszkadarabot a sírásó szegény emberek, hogy azt majd koporsófödélnek rávetik a szekrényre.

Tisza-Eszlár-Ófalutól keletre fekszik a katolikus temető. Odavitték a halottat. Ki a mezőkre, tanyákra vezet egy széles dülő út, magas árokpart választja el a temetőtől, az árokparton s az árokban természetes nyárfák. Jó messze a falutól itt választottak sírhelyet az árokpart belső oldalán, a parttól pár lépésnyire. Egykor homokbuczka volt e hely, de akkor már meglehetősen be volt gyepesedve. Itt ástak mintegy öt láb mélységű gödröt s ide tették be a halottas szekrényt.

A temetést Farkas Gábor, a mindenütt jelen levő öreg bíró intézte.

A halottas kíséret öt emberből állott. Sós András, ifjú Pap József, Mészáros Gábor, Dargó András és Sallós Miklós voltak – mind eszlári lakos – a kísérők is, a sírásók is, a temetők is. Véletlenül ott volt Szücs János is, az éles szemű tiszalöki ember. Pap, tanító

vagy más egyházi ember nem kísérte a halottat. Kimondták, hogy nem Solymosi Eszter, hanem idegen és ismeretlen. Tehát vallásáról semmit se tudnak. Isten mentsen ilyes valakit egyházi szertartással eltemetni.

Hátha pogány volt vagy öngyilkos?

Letették a szekrényt a gödör fenekére.

A szekrénynek nem volt födele. Mihelyt rá hányják a földet, hantot, göröngyöt: azonnal a testet éri s talán rögtön megcsonkítja a halott gyöngé arezát. Ez pedig isten ellen való vétek. Ezen segíteni kell.

Dargó és Sallós elővették a két kis darab deszkát s rátették a nyitott szekrényre. Azonban egy arasznyi nyilas mégis maradt, deszka pedig már nem volt több.

Mit csináljanak?

– Hányjátok a földet!

Így parancsolta a bíró.

– Nem lehet az bíró uram! Pogányság volna az! Télen ráfagy, nyáron beleragad a rög az arczába.

— Mindegy az már neki.

De a szegény sírásók nem engedtek. Az egyik visszafeleselt.

– Nekünk nem mindegy. Mink is eldöglünk majd, minket is eltemetnek majd, temessenek tisztességesen minket is.

Odamentek az árokpartra. A mályva, a vad üröm, az ökörfarkkóró, a sóslórom szára már jó magas volt. Hiszen közeledett az aratás. Leszaggattak egy nyalábbal. Találtak félig nyílt pipacsot és szarkalábat is. Abból is letörtek két-két szálát.

A virágszálat odatették kezefejéhez meztelen mellére. A nyaláb zöld kóróval befödtek a szekrényke nyílását. A halottnak szemébe ne hulljon a göröngy.

A halottak egykor majd feltámadnak. Ennek a nyomorult lánykának lelke is, ha mikor már bejárta az eget és a földet s nem talált társára, az időtlen idők végén bizonyosan visszajön majd ide még egyszer, hogy az utolsó ítélet tárogató szavára ő is örök bírāja elé álljon. Milyen jól esik majd neki akkor, ha ott találja azt a kis virágszálat porladó csontjainál. A ki bizonyoságot tesz neki arról, hogy mégis volt egy-két ember, a ki édes szívvel gondolt rá, mikor ide eltemették.

Balgatag elméjű szegény falusi sírásók! Ők gondolkodtak így. Jól tették, hogy így cselekedtek. Ha ily ismertető jeleket nem tesznek a halott mellé: ki tudja milyen vége lett volna a nagy pernek?

Mert bizony se az a két virágszál, se a szegény halott nem maradt ott. Először eltemette a Tisza árja, azután eltemették a jámbor tutajosok, azután eltemette a szolgabíró, s most már végképen eltemette a hatóság azt a szegény halottat. Most már mindenki azt hitte: itt lesz utolsó pihenője.

Dehogy lett. Innen is kiásták, száz darabra széttagolták, soha többé el se temették. A mint majd minderre rátérünk lassankint.

IV.

(A titkos tanács. – A tutajosok megkerítése. – Elfogják őket. – A tutajosok semmit se tudnak hullacsempészetéről. – A szakértői nyomozások. – Hova viszi a Tisza vize a folyódeszkát? – Egy csomó tutajost szabadon eresztenek.)

A tutajosok június 19-én, hétfői napnak hajnalán nyugodtan elindultak a dadái Csonkafüzesből s úsztak lefelé a Tiszán lassan, kényelmesen. Nem is álmodtak arról, hogy az orvosok jegyzőkönyvében s a vizsgálóbíró agyának tekervényeiben minő fürgeteg készül ellenük.

Bizony nagy fürgeteg készült.

Szentül elhatározták, hogy a holttest nem Eszteré, de ruhája Eszteré.

Nyomban összeült az eszlári titkos tanács. A főügyész helyettese Székely Ferencz ebben már nem vett részt. Benne is megrendült ugyan a hit, hogy a holttest Solymosi Eszteré volna, de magasabb felfogása s ember-séges érzése nem engedte, hogy bizonytalan indokú s eredményü emberhajszában részt vegyen. Talán magasabb tisztai állása se engedte. Ő hazament nyomban Budapestre, az ország fővárosába, hogy a főügyésznek, Kozma Sándornak megjelentsé, a mit látott, hallott és tapasztalt.

A titkos tanács tagjai a vizsgálóbíró, királyi alügyészen, csendbiztoson s Farkas Gábor községi bírón kívül egy-két eszlári birtokos és zsidógyűlölő képviselő volt. Összejöveleikről, tanácskozásaikról, csöndes mulatozásaikról alig szivárgott ki valami hír. Zsidót, újságírókat nem eresztettek maguk közé. Csak egy újságíró

volt köztük, a »Függetlenség« című lap szerkesztője és tulajdonosa. Egyébként képviselő. Neve: Verhovay Gyula. Csodálatosan élénk és erős tollú s erős szenvedélyű író. Hírlapiról működését olthatlan zsidógyűlölet vezérelte. Nagy írói képességnek volt birtokában s a nyelvet bámulatos ügyességgel kezelte. De vére csak a gyűlöletre, csak a bírálatra, csak a tagadásra, csak az emberi gyöngeségnek kinyomozására hajtotta, írói szelleme nem ismerte a szeretetet, tehát nem ismerte az igazságot. Az a lélek, mely szeretni nem tud, sötétnek látja a világot s a vak sötétségben nem veszi észre vagy eltűnő kicsiségnek látja az igazság sugarait. Azért nem is becsüli eléggé ezeket. De épen azért el is téveszti az életnek járt útjait s belebódul a sivatagba. Az az író, a ki csak haragra, boszúra, gyűlöletre hajtja közönségét, csakhamar el is veszti közönségét. A tömeg egészen sohase jó, de egészen sohase is rossz. Csupán haragudni és szakadatlanul haragudni nem természete. S emberi fajunknak ebben áll nagy tökéletessége.

A titkos tanács tudta, hogy a tutajosok közt zsidó is van. Herskó Dávid a sáfár. Megtudta ezt a dadai csőszöktől és Zoltán István szolgabírótól. Ebből indult ki a vizsgálóbíró a további útra.

Mert ha a holttest nem az eltűnt lánykéé: akkor a holttestet úgy csempészték a Csonkafüzes alá, úgy úsztatták le a Tiszán.

Igaz, hogy a Tisza csempészés nélkül is hurczol mozgó árjain női holttesteket. Baleset, gonosz tett,

öngyilkosság mindig nyújt zsákmányt akkora folyam-
nak, mint a Tisza. De a csonkafüzesi tetem még se
véletlenül került oda.

Mert a tetem az eltűnt lányka ruhájába volt kiöltöz-
tetve.

Ez a körülmény rettenetes titokra utal.

Attól a ruhától meg kellett fosztani az eltűnt lánykát.
Vagy életében vették el tőle, vagy holttestéről szedték
le. S az a ruha idegen holttestre magától föl nem
mászott. Valakinek valahol azt a holttestet föl kellett
öltöztetni. Igaz, de az is igaz, hogy azt az ismeretlen
holttestet előbb valahonnan meg kellett keríteni. De
hát honnan? És kik kerítették meg?

És miért kellett mindennek megtörténni? A holt-
testekkel bajlódni se nem hasznos, se nem gyönyörűséges.
Sőt ártalmas és veszélyes foglalkozás is lehet. Sohase
üdvös a halál közelében időzni. A törvény is boszút
állhat e miatt.

Valakinek nagy oka lehetett arra, hogy idegen holt-
testet kerítsen, Eszter ruháját megszerezze, a holttestet
abba beleöltöztesse s a hatóságot, vizsgálóbírószágot
mintegy véletlenül a holttestre rávezesse. S a kinek erre
oka volt: annak bizonyára ereje, hatalma, esze, pénze
is volt ehhez. Szegény ember ilyenre nem képes. Ostoba
ember ilyet álmodni se tud. Kigondolni semmi esetre.

Az ok nyilvánvaló.

A zsidók vérét vették egy keresztyén szűznek. A bíróság
nyomukban van. A gonosztettnek kitudódni nem szabad.
Ha kitudódik: kiirtják az egész zsidó felekezetet. Félre

kell tehát vezetni a bíróságot. Eléje kell tolni, észrevétlenül szemei elé kell csúsztatni egy alakot, a kinek a nyaka nincs elvágva. Mondja ki a bíróság, hogy ez az eltűnt lányka s akkor nyomban vége van a vádnak s megmenekül a zsidóság.

A zsidóknak pedig eszük is, pénzük is, hatalmuk is van ehhez. S íme okuk is van!

Igaz, hogy azok a szegény eszlári zsidók, a kik épen egy hónap óta ülnek már a tömlöczben, erről nem tudnak semmit. Hiszen az orvosok szerint a csonka-füzesi halott legföljebb tíz nap óta halott; egy hónap előtt tehát, mikor a zsidókat becsukták, az a halott még örült az életnek s vidáman játszott a napsugárban.

De ez mindegy. A vérvádban nem Izsák zsidó vagy Salamon zsidó a bűnös, hanem minden zsidó. Ám lakoljon, a kit előbb ért a sorsa. A holttest csempészésében ugyan a bezárt zsidók nem bűnösök, de épen ez a csempészés bizonyítja egyenesen, hogy a vérvádban bűnösek. Mi szükség lett volna különben a holttest úsztatására?

Hadd üljenek tehát ott a tömlöczben ezentúl is.

Első dolog most megkeríteni a tutajosokat. Tudva vagy tudatlanul, ők a zsidók eszközei. Bizonyára bűntársak, czinkosok, a kiket jól megfizettek. Általuk bizonyára napfényre jön minden.

Íme így gondolkozott a titkos tanács. Ily irányba határozta el további teendőit a vizsgálóbíró.

Hol vannak a tutajosok?

Bizonyosan a Tiszán vannak valahol. Nem is

lehetnek valami nagyon messze. Hétfőn hajnalban indultak el, kedden végződött a bonczolás: kedden este a titkos tanács áldomásozott, mulatott és tanakodott s szerdán 21-én reggelre szerencsésen fölhalálta a holttest-csempészet és teteműsztatás elméletét. Tehát csak két napi egérútjuk van a tutajosoknak.

Utánuk!

Szolnok felé kellett menniök, arra folyik a Tisza. Szolnok a dadái Csonkafüzeshez a vízi úton alig van 250 kilométer távolságra. Ezt az utat még el nem végezheték. Valahol még útban kell lenniök.

Három vármegye dül Szolnokig a Tiszára. A jobbparton Heves, a balparton Hajdú, mind a két parton Jász-Nagykun-Szolnok. Nosza sietni a távíróhoz s felhívni a vármegyék alispánjait, járási főszolgabíráit s mozgékony csendbiztosait, hogy álljanak őrt a Tisza partján s fogják el a szeklenczei tutajosokat.

De közel harmincz falu és város is fekszik Szolnokig a folyam partján vagy a part közelében s néhány rév, hid és csárda is. Kémek álljanak mindenütt s vigyázzanak éjjel-nappal. Jön a tatár, jön a keleti dögvész!

A balparton: Tisza-Polgár, Csege, Egyek, Füred, őrvény, Szöllös, Derzs, Abád-Szalók, Bura, Boff, Beő, Fegyvernek. Jobbparton: Szederkény, Palkonya, Oszlár, Kürt, Tarján, Keszi, Ároktő, Dorogma, Bábolna, Poroszló, Sarud, Nana, Kis-Köre, Süly, Kőtelek, Nagy-Körü. Kisebb-nagyobb falvak, városok, benépesített puszták. A szél gyorsaságával mentek mindenüvé a rendeletek és megkeresések. Le kell fülelni a tutajosokat. Csőszök,

kerülők, csárdások, révészek, halászok, gátörök, pandúrok, hadnagyok, csendbiztosok talpon legyenek. A hatlakokra, holt ágakra, füzesekre, reketyésekre különösen vigyázzanak.

Aggodalma is támadt a vizsgálóbíróságnak. Hátha a tutajosok időközben valamerre elszeleltek, elillantak. Valószínű. Hiszen bűnös emberek, halottcsempészők, tetemsikkasztók, a bíróság félrevezetői, a vérvád pártolói, kibérelt czinkosok. Könnyen elhagyhatták tehát tutajukat. Mit ér az a négy tutaj? Rongyos néhány ezer koronát. Mi az a zsidóknak, a kik bőrüket mentik s e célra milliókkal rendelkeznek?

Mindegy. Valahonnan csak előkerülnek. A bíróságnak minden esetre első feladata őket a tutajúton keresni, a melyen a Csonkafüzesből elindultak.

A jámbor tutajosoknak pedig minderről halvány sejtelmük se volt. Nyugodtan ballagtak lefelé vízi ösvényükön s az napon nagy utat tettek közel 70-80 kilométernyi távolságra haladtak s este jó későn Ároktő fölött álltak meg s kötöttek ki valahol a Kácsasziget irányában. Szokatlan hosszúságú út ez. Utóbb azzal is gyanúsították őket, hogy különös erőfeszítéssel siettek: minél távolabb lenni a vizsgálóbírótól.

Balga vélemény. Mintha a tutajos sietne valaha valami ok miatt! Mintha előtte különös becse volna az időnek! Sőt ellenkezőleg maguk is úgy meg voltak útjuk eredményével elégedve, hogy másnap június hó 20-án meg se mozdultak Ároktő alól. Ott ácsorogtak egész napon át.

Csak szerdán reggel június 21-én indultak el. E napon Tisza-Nánáig hatoltak előre.

Tisza-Nána öt-hat kilométer távolságra van a Tiszától. A dinnyés-háti tanyák fölött kötöttek ki s mivelhogy nagy szél kerekedett s az másnap se akart csillapodni, tehát csütörtökön is itt töltötték az egész napot. Csak 23-án pénteken reggel tudtak elindulni s elég gyorsan mentek a kanyarulatokon és átvágásokon keresztül Kőtelekig, sőt kissé azon alól is. Tovább nem mehetnek. A kőtelkiek már tudták a tetemúsztatás rettenetes történetét. Ok már öröket állítottak ki a veszedelmes szökevények szemmeltartására. A kőtelki vízi malmok legénysége már a padkáról integetett a tutajosok elé.

– Itt jönnek a jómadarak!

Ki kellett kötni azonnal. Csakhamar ott termettek a pandúrok s kötélre fűztek minden tutajost. Vitték őket Szolnokra s onnan vasúton Nyíregyházára. Eszük ágába se jutott tiltakozni a letartóztatás ellen. Csak Herskó Dávid a sáfár merte kérdezni:

– Mi lesz a tutajokkal?

– Ne legyen zsidó azokra semmi gondod.

Hiába is lett volna. Sohase látták ők többé azokat a tutajokat. A tutajokat őrizte ugyan a község, a hogy tudta, de bizony azokban sok kár esett, mire a gazda a Sréter és Hillmann-czég azokat újra átvehette. Jó részben a tutajosoknak kellett ezt a kárt is elszenvedni. Bérük utána rítt. A sok munkáért, időtöltésért, hercze-hurczáért sohase kaptak bért, se kárpótlást. Meg a jámbor Hecska Györgynek is meg kellett válni ásójától. Még a pan-

dúrok előtt is tartotta ugyan egy darabig a hóna alatt, de csak elvették tőle aztán végképen. Bűnjellé lett az ásó s oda került a bűnjelek nyíregyházi gyűjteményébe.

A tutajosokat Farkas Albert balmaz-újvárosi csendbiztos vette a kezébe s azután a szolnoki vizsgálóbíró.

Egyiket se ismertem személyesen.

A csendbiztosról olyan értesülést nyertem, hogy állásához méltó s emberséges érzületű férfiú volt. Se a vádlottak, se a tutajosok nem panaszkodtak rá. A csendbiztosok ősi szokása, sőt természete, hogy a vádlottból, tanúból, sértett és károsult félből, ha lehet, előre kiveszik: mi lakik bennük, mit tudnak, mit titkolnak, mit ismernek be. Szinte biztatja őket erre a vizsgálóbíró is, hogy ennek munkáját megkönnyítsék. De ösztönzi őket a természetes emberi hiúság s hivatali buzgóság is. Általános közvélemény szerint az a derék csendbiztos, a ki gyorsan megkeríti a bűnöst s a lopott lóra és tinóra nyomban rávezeti a károsodott gazdát. Tehát a ki ügyesen és erélyesen tudja vallasni a lefülelt vádlottat. A kínzást ugyan szigorúan tiltja a törvény is, a mívelt közérzés is, az igazság is, de a közvélemény gyakran a nélkül alakul meg, hogy ezekre figyelemmel lenne. Gyakran helyesel a közvélemény olyan dolgot, melyet nemzedékek óta tilt a törvény s kárhoztat a tudomány, szószerk és irodalom. S a közvélemény csábításai ellen nincs felvértezve a csendbiztos. Annyi azonban bizonyos, hogy a balmaz-újvárosi csendbiztos a tutajosokat nem faggatta.

Nem faggatta a szolnoki vizsgálóbíró se. Nem is igen

tudta volna mire. Hiszen a holttestcsempészet elmélete még a nyíregyházi vizsgálóbíró agyában is csak általános körvonalakban élt. A részleteket még ő se tudta világosan kiokoskodni. Előbb neki is érintkezni kellett a tutajosokkal.

A mint ezek Nyíregyházára értek, a törvényszék elnöke azonnal intézkedett, hogy a vizsgálóbíró nyomban hallgassa ki őket. Ez meg is történt.

A vizsgálóbíró e napokban majd két héten vagy több napon át is rendkívül el volt munkával foglalta. Végzett munkájának tömege bámulatos. Eszláron, Nyíregyházán, Tisza-Dadán, Tisza-Lökön naponként tíz-tizenkét órai s gyakran éjjeli munkát is végzett. Június 28-tól július 1-ig, négy napon át Nyíregyházán az összes tutajosokat kihallgatta. Jegyzőkönyvei e négy nap alatt vagy ötven ívre szaporodtak.

Mit beszéltek a tutajosok?

Azt, a mit mi már előadtunk. Mikor és miként szerződtek tutaj szolgálatra. Mikor indultak Bustyaházáról, hol rakodtak, hol terheltek, hol kötöttek ki útjuk közben, hol szereztek be maguknak időnként gyufát, dohányt, pálinkát, élelmiszert, babot, kását, kenyeret. Hogy kerültek a dadái Csonkafüzeshez, miért kellett ott megállniuk, miként látták meg a folyamhozta holttestet s mikor és miként temették el.

Egyebet nem tudtak. A mit tudtak: elmondták őszintén, világosan. Egyik jobban emlékezett az elfolyt napokra s útközben talált helyekre s tünetekre, mint a másik, de mindegyiknek minden szava összevágott. Pedig elkülö-

nitették őket egymástól s a furfangos kérdésekben nem volt hiány. Nem volt még a fenyegetésekben s biztatásokban se. Bizonyos, hogy nem beszéltek össze: miféle kérdésre mit feleljenek. Vallomásaik azért mégis annyira megegyeznek, mintha tökéletesen összebeszéltek volna s mintha mindegyik elég okos és elszánt lett volna arra, hogy véges végig úgy beszél és úgy hallgat, a hogy összebeszél.

A gyanúnak árnyéka se támadhatott arra nézve, mintha közülök bárki is sejtette volna, hogy ők tilosban járnak, bűnös dolgot cselekesznek, halottat csempésznek, tetemet úsztatnak s a zsidók javára az igazságszolgáltatást megakarják hiúsítani. Maga Herskó Dávid is, a sáfár, az egyetlen zsidó köztük, oly egyszerűen adta elő a tutaj út történetét, oly közönyösséggel adott mindenről felvilágosítást s áltatában oly kisméretű, tanulatlan s furfangnélküli elmének bizonyult, hogy szinte meg nem érthető oktalanság volt azt hinni, hogy ezekkel az emberekkel majd egy szövevényes, nehéz tetemúsztatási elméletet valószínűvé lehet tenni.

Volt egy tünet, mely a vizsgálóbíró tünődésre serkentette s minden további kalandos kísérlettől visszatarthatta volna.

Egy tutajosnál se találtak pénzt. A sáfárnál is csak két vagy három forint volt, a mennyi kell élelemre s itt-ott kikötő-illetékre, karó-díjra, czövekpénzre. A tizenégy keresztyénnél pedig összesen se volt tíz korona.

Ez az a tünet.

Azt csak elgondolhatta volna a vizsgálóbíró, hogy

efféle vállalatra pénz nélkül senki sem vállalkozik. Még zsidó se, hát még keresztyén. Sőt az, a ki teteműsztatást kitervezte, ezt nem is bírta volna oly emberekre, a kik előre megfelelő összeget nem veszettek át, lelküket ezzel előre le nem kötik az ördögnek s pénzük féltése is titoktartásra nem serkenti őket. Büntetéssel járó ilyen szövevényes, hosszas, nehéz; gonosztetre pusztá ígélet fejében nem adja lelkét oda senki.

Aztán tizenöt emberre bízni ilyen munkát! És egyszerű, ostoba, tanulatlan, falusi emberekre bízni! Hiszen ezek és ennyien meg nem őriznek semmi titkot. Ha nem kapnak elég pénzt: követelőznek, viszalytòdnak. Ha elég pénzük van: isznak ós megittasodnak. Vajjon ki juthatna sikerre ilyen szövetséggel?

Dehogy gondolta meg ezeket vizsgálóbíró s a körülötte lebzselő titkos tanács. Vakon ment előre olyan cél felé, mely kudarcánál egyéb nem lehetett.

A szeklenczei tutajosok közé keveredett egy idegen tutajos is. Szólanunk kell rövidén erről is.

A neve: Drimusz György, máramarosmegyei rónaszéki születésű, 37 éves, görög katolikus; vagyontalan i most bocskói lakos, napszámos. Szokott vállalkozni tutaj ősz-szolgáltatásra. Május 20-ika körül szintén tutaj o s lett egy szentesi zsidó vallású fakereskedő tutaján.

A fakereskedő neve Veil. Vele a nagy perben nem találkoztunk, de apjával igen. Egy öreg, 64 éves zsidó, falusi boltos kiskereskedő, Sároalja-Újhelyben született, most gergelyi lakos, neve Veil Sámuel. Egyik fia szolnoki, másik fia szentesi lakos volt. A mikor ezek a

Felső-Tiszán tutajos fát vesznek: apjukat szokták megbízni, hogy számukra sáfárt és tutajosokat fogadjon. Ily alkalommal el szokott látogatni az öreg Tisza-Kerecsenybe is, mely szintén tutajjindító, rakodó, terhelő hely.

Junius 11-én itt is volt vasárnapi napon. Szentesi fia, Veil Salamon számára kellett intézkednie fia megbízottjával, Veinstok Ignácczal egyetértve. Valami Smilovics Jankel nevű zsidó embertől vettek át szálakat, tutajokat, azután Kiss Ferencz szücsmestertől és gazdától vettek tűzifát, a tűzifával megterhelték a tutajokat s így indították azokat útnak. A tutajok sáfárja Smilovics Jankel volt, a kormány bírók és tutajosok közül csak Drimusz Györgyöt és Szirkó Mihályt említem fel. Á többihez a pörnek semmi köze.

Miként eresztették le a tutajokat Szolnokig: erről később emlékezem meg. Junius 24-én este odaértek. Szombat este volt s ekkor nem történt velük semmi. Másnap – hogy és hogy se – Herskó Dávid szek-lenczei tutajosai közé keveredett ez a Drimusz s a csendbiztosnak nyomban szemébe ötlött. Hozzáfordult a csendbiztos:

- Hát te ki vagy, mi vagy? Te is ezekhez tartozol?
- Nem én. Én Smilovics sáfár tutajához tartozom.
- De csak láttad ezeket Talahol?
- Láttam a Gólya-csárdánál.

A Gólya-csárda a tiszá-nánai rév fölött van közvetlenül a folyam partján, a révtől mintegy öt kilométernyire. Kívül esik minden száraz-úton s talán ma már

nem is csárda, csak annak hívják. Június 21-én e csárda közelében kötöttek ki Herskóék s ők itt is maradtak a következő napon át. Smilovics tutaja is megállt itt egy kis időre s Drimusz látta, a mint Herskó Smilovicscsal szót váltott.

Ez elég volt arra, hogy Drimuszt is a szeklenczei tutajosokhoz kötözzék s Nyíregyházára fogoly gyanánt elkísérjék. Tizennégy napig volt e miatt fogságban. De el is tűnt aztán úgy, hogy a per nyilvános tárgyalására sehogy se tudtuk előkeríteni.

Smilovicsot és Szirkót újtokra eresztette a balmaz-újtvárosi csendbiztos is, a szolnoki vizsgálóbíró is.

Szirkóval még egyszer találkozunk majd a tárgyaláson. Fiatal, 21 éves orosz volt, katona; tutajújtjáról nem tudott semmit, tanúskodása jelentéktelen. A törvényszék elnöke nagy buzgalommal törekedett kivenni belőle, hogy ő is tud valamit Herskó és Smilovics titkos dolgairól, de nem boldogult vele semmire.

Smilovics már főalak. Sokszor lesz vele dolgunk.

Nagy következése lesz annak, hogy Drimusz György Bary vizsgálóbíró kezébe került.

A halottcsempészet elméletének támogatására Herskónak és társainak vallomásában nem talált a vizsgálóbíró semmi tájékoztatót, semmi erősséget. Ő pedig minden áron be akarta bizonyítani, hogy a csonka-füzesi halottat Herskóék csempészték.

De honnan és miként?

Bustyaházán, Huszton, Váriban nem szerezhették meg a halottat, mert ott a tutajok összerovásánál

terhelésénél száz meg száz ember sűrög-forog éjjel-nappal. Urak, szegények, magyarok, oroszok, oláhok, zsidók, vállalkozók, ügynökök, kocsmárosok, idegenek, helylakosok: itt észrevétlenül holttestet hurcolni nem lehet.

S aztán megmondták az orvosok, hogy a holttest három-négy napnál tovább a vízben nem lehetett, tehát a tutaj azt legföljebb Vencsellő és Tokaj közt vehette át vagy talán csakis Tokajban, hova épen június 14-én értek Herskóék. S minthogy a holttest 18-án bukkant föl, Tokajtól kezdve lehet három-négy napot számítani.

Ám a holttestet más nem szállíthatta, csak zsidó. A titkos tanács s a vizsgálóbíró a maga vak elmélkedésében úgy meg volt erről győződve, mint a hogy ma után holnap következik. Azt a zsidót, azt az ismeretlen, azt a titkos alakot, a ki a holttestet a tutajra hozta, elő kellett teremteni a föld mélységéből is, a pokol fenekéről is.

S íme Drimusz nyomra vezet! ő látta, a mint Herskó Ignác a Gólyacsárdánál Smilovics Jankellel néhány szót váltott. Megvan most már, a kit keresünk. Smilovics lesz az, a kinek Solymosi Eszter álteteméről tudnia kell!

Azonban a vizsgálóbíró nem hirtelenkedett. Szinte csodáalom mérsékletét. Július 1-én végezte be a 16 tutajos első kihallgatását s már a következő napon öt Eszláron és Tisza-Dadán találjuk s július 3-án több, mint húsz embert hallgat ki arra nézve, mikor és hol és miként bukkant föl a holttest?

Kereste a gyanús nyomokat.

Egyetlen egyet se talált.

A jó dadai emberek szintén tele voltak ugyan a vérvád képzeletével, de józaneszüket azért nem adták cserébe s erkölcsi tisztaságukról nem mondtak le. Nem hazudoztak. Beteg agy látományaival nem hozakodtak elő. Előadásuk egyszerű volt, a mint már korábban részletesebben elmondottam. Egészen természetes jelenség képe állott elő beszédükből. Holttest bukkant fel a vizén. A holttest már rothadásban volt, mert nagy szaga volt. A folyam árja a tutajok felé sodorta s ekkor Csepkanics észrevette. Fennakadt egy fűzfa gyökerének ágazatában, a tutajosok értesítették a kerülőt, ez egy horgas ággal kivonszolta a partra s estennen a tutajosok eltemették. Ez az egész.

Gyanús nyom nincsen.

Ha nincs: tovább kell keresnünk. Ez a vizsgálóbíró esze. Ha tanúkat nem találunk: vegyük elő a szakértőket. Az orvosi szakértők íme sokféle és becses gyanúokat összetudtak már szerkeszteni. Most vegyük elő a halászokat, révészeket, mérnököket, tengerészeket s általában a vízi embereket. Hátha ők is tudnak valamit!

Tudnak. Csakhogy igen gyakran se ők, se a bíróságok nem tudják, hogy szakértő véleményük miben egyezik s miben ellenkezik a valósággal. Gyakran azt se veszik észre a bíróságok, hogy a szakértők a valóságot egészen meghamisítják.

Volt a vidéken egy egykori tengerész, Szomjas Károly

tisza-dadai birtokos. Ez kifejtette, hogy a folyóvíz áramának két része van. Az egyikről azt mondják: ez a »lágý oldal«. A másíkról azon a vidéken azt mondják: ez a folyam »sebje«. Seb: a sebesség szónak rövidítése.

A lágý oldal hol a part meneteles, fűzes, rekettyés, áradvány-fővényes; a víz sebje pedig azon az oldalon van, a melynek a víz neki iramodik, a melyet mos, szaggat, s a mely azért meredek és szakadékos.

A víz minden hordalékot a sebes oldalon visz s nem a lágý oldalon. Ezen csak a szél tud változtatni, de június 18-án nem volt szél. A tutajosok nem a sebes oldalon, hanem a lágý oldalon kötöttek ki, mert amott a meredek partnál ki se köthettek volna, mivel-hogy fát, czöveket se találhattak, melynél a tutajt megerősíthessék, ha tehát a víz hozta volna a holttestet emberi kéz irányzása nélkül, azt nem a tutajokhoz viszi, hanem az ellenkező oldalon sodorja tova s akkor a fűzfa gyökerében fönn se akadhat. Junius 18-án áradásban volt a Tisza: annál igazabb ez a föltevés.

Az igaz, hogy a tutajosok el szokták temetni az útközben talált tetemeket. Az ily sírt a tiszaparti magyar nép nem is nevezi másnak, csak »oláh sír«-nak. De a sírgödörásához és temetéshez csak fejszójét használja a tutajos, minthogy ásója sohase szokott lenni. Itt pedig íme ásójuk volt. Nyilvánvaló, hogy temetéshez készültek előre.

Íme az egykori tengerésztiszt szakértő véleménye.

A vizsgálóbíró nem elégedett meg ezzel se. Hanem

kivitt a Csonkafüzesbe négy halászt: Szécsi Mihályt, Csoki Lajost, Peszte Györgyöt és Tóth Istvánt s ezek segítségével a tutajok állásán felül hét-nyolczszáz ölnyre. Eleresztett egy fenyődeszkát: kilesni, Vajjon hova viszi ezt a víz? A tutajokhoz viszi-e s a fűzfa gyökeréhez viszi-e?

Ne higgye ám a nyájas olvasó, hogy én a vizsgálóbíró-t csak nevetségessé akarom tenni, mikor ezt az ostobaságot leírom. Eszembe sincs.

Így történt. S megtörtént. Így készültek a gyanújelenségek.

Íme lássuk csak ez eljárás öreges bírálatát.

A fenyődeszka egy-két centiméter mélyen jár a víz felszínén, a holttest pedig húsz-huszonöt centiméter mélyen. A fenyődeszkának esetleg 44 vagy ötven százaléka, tehát vagy fele van a víz felszíne fölött, a holttestnek pedig alig két-három százaléka. Tehát a fenyődeszkát a legkisebb szellő is más irányba tereli, mint a merre a víz sodra önmagától vinné, holott a holttest irányát gyenge szellő épen nem változtatja.

Azután egészen más volt a víz magassága és árja június 18-án, mikor a holttest felbukkant és egészen más július 5-én, 6-án és 7-én, mikor a vizsgálóbíró ezt a gyerekjátékot csinálta.

A szél ereje és iránya s ehhez képest a hullám iránya és magassága 13 egészen más volt az egyik időben, mint a másik időben.

És azután honnan tudta azt a vizsgálóbíró s a négy együgyű halász, hogy a holttest Csepanics tutajja fölött

épen 7 vagy 8 száz ölnyre bukkant föl s épen azon a helyen, a hol ők a fenyőfadeszkát a vízbe lökték? S ha ezt nem tudták: miként merészelték ezt a bárgyú kísérletet végrehajtani s ezzel az emberek ostobaságát fokozni s balvélekedését erősíteni?

Ha ugyanakkora vízmagasság idején ugyanoly erejű és irányú szélben Csepkanics tutaját ugyanazon helyre állítják s attól néhány lépésnyire nem fenyőfadeszkát, hanem ugyanakkora valóságos tetemet vagy legalább hasonló fajsúlyú, alakú és méretű testet tesznek a vízbe: ám akkor a kísérlet komoly lett volna s a való-ságot valószínűleg megközelíti.

De hát ilyesvalami – úgy látszik – a vizsgáló-bírónak nem jutott eszébe. Mintha csak arra törekedett volna, hogy ne a való-ságot derítse ki, hanem csupán gyanús jelenségeket gyűjtsön.

Boldogtalan igyekezet!

A vizsgálóbíró mégis arra a meggyőződésre jutott hamarosan, hogy mind a tizenhat elfogott tutajosra nincs szüksége. Mit csináljon annyi emberrel? Ha hitte is, hogy Herskó sáfár tutajosai csempészték a csonkafüzesi holttestet: még se bizonyos, hogy mind a tizenhat tutajos tudott a csempészésről.

El kellett egy csomó tutajost eresztetni.

El kellett azért is, mert a törvényszék börtönében nem volt elég hely. Se zsidóból, se tutajosból egynél többet egy odúba zárni nem lehetett, nehogy össze-beszéljenek. Vizsgálati foglyot végleg elítélt bűnösökkel megint nem lehetett volna a szabályok szerint össze-

fcárni. A törvényszéknek csak kezdetleges és szűk börtönépülete volt. Régi alacsony földszinti ház. Az őrmester Kozák Sándor s a királyi ügyészség alig bírt már az emberekkel. Zsidó és tutajos közel harmincz volt már elzárva s a zsidók folyton szaporodtak. Valamit tenni kellett.

Julius 2-án a vizsgálóbíró kiválasztott kilencz tutajost. Drimusz Györgyöt Smilovics tutajjáról, Matej Bazilt, Paczkánt, Simont, Dujtsákot, Susztrát, Potrohost, Lopojdát és Szaukát Herskó tutajjairól s ezeket szabadlára helyezte.

Szabadláb: ez régi törvényszéki műszó.

Hajdan a fogoly sokféle módon volt megvasalva, lelánczolva, bilincsbe verve, megkötözve. Vas, láncz, bilincs, kötél: mind más-más fokát jelentette a büntetésnek.

A vas a két lábszárra vert két vaskarika volt, mely vaslánczczal volt összekötve. Hasonló volt a béklyóhoz és nyúghöz, melyet a legelőre eresztett ló két első lábára szoktak tenni. A nyúg kenderkötélből készül s fakelevézzel van a ló lábára burkolva. A béklyó vasból van. Azért a köznép a börtön-vasat is béklyónak nevezi, de a bíróság csak vasnak.

Hajdan a vizsgálati fogoly lábát is vasba verték. Szabadulásának legelső jele az volt, hogy a vasat levették lábáról, a vastól lábát megszabadították. Hivatalos nyelven szabadlára helyezték.

De a büntetésnek enyhítéseként is szerepelt a vas eltávolítása. Ha jól viselte magát a rab, kivált ha még

azon túl egyes embernek is látszott: a rabság utolsó hónapjaiban levették lábairól a vasat s közmunka helyett házi munkára használták. A várnagyok, alispánok, központi főbírák, tisztii ügyészek udvara és konyhája tele volt efféle rabokkal. Nevük ez volt: szabadlábas rab,

Kilencz tutajos július 7-én szabadlábra jutott. Mehetett haza nyugodtan. Éhesen, egyetlen fillér nélkül neki indulhatott a több száz kilométeres útnak. Örülhetett, hogy csak tíz napig kellett a börtönben sínlődni.

De hát miért kellett tíz napig is? Miért kellett egy óráig is?

Csodálatos állat a mívelt nemzetek törvényhozása! A tulok nem gyönyörködik a virágban s nem óvja azt, hanem vagy eltapossa vagy fölfalja. Mint a törvényhozások a személyes szabadságot.

Magyarország ősi törvényhozása csak akkor engedte meg a személyes szabadság korlátozását s az embernek letartóztatását, ha őt előbb a bíró megidézte, az ellene fenforgó vád iránt meghallgatta, a terhelő és mentő körülményre nézve gondosan megkérdezte s az így szerzett tudás alapján rendes ítélettel a letartóztatást elrendelte. Ma már a német és francia törvényhozások példái után Magyarországon is másként áll a személyes szabadság ügye. Sokkal rosszabbul.

Büntény támad. Valami rendőrnek, vagy királyi ügyésznek, vagy vizsgálóbírónak ötlete születik, hogy Péter vagy Pál a bűnös. Nosza le kell tartóztatni! Így kezdődik az igazságszolgáltatás. Igen gyakran az igazi Pétert, az igazi Pált, az igazi bűnöst találja el. De igen

gyakran nem azt találja el. Mindegy. Azért Péternek vagy Pálnak egyelőre be kell jutni a foglyok közé. Ha ártatlan: utóbb csak kiszabadul.

Bizony vad emberek igazságszolgáltatása ez.

A nyíregyházi vizsgálóbíró soha hírét se hallotta annak a tizenhat tutajosnak. Azt se tudta: szőkék-e, barnák-e, jók-e, rosszak-e, bűnösök-e vagy ártatlanok? Nem is volt rá kíváncsi. Minden gondolkodás nélkül elrendelte, hogy ott, a hol megtalálják, el kell őket fogni s a nyíregyházi börtönbe hurcolni.

Pedig hát ezek nem is zsidók voltak.

De azért se az ország kormánya, se a sajtó, se a népképviselő, se a bíróságok, se a törvényhatóságok föl nem emelték szavukat ez eljárás ellen. Lázban volt a társadalom s szemet hunyt minden erőszakra, mely gyűlölködő érzéseinek megfelelt.

Fogságban maradt Herskó, mert ő zsidó volt és sáfár. Fogságban maradt Szavinecz és Matej Péter, mert ezek kormánybírók voltak. Ott kellett maradni Csepkanicsnak, mert ő látta meg a felbukkant holttestet először. Ott kellett tartani Matej Ignáczt és Selever Jánost, mert ezek Csepkanics tutaján voltak s Matej Ignáczra különben is nagy szerep várt. A tanú szerepe. Hecska azért maradt ott, mert neki volt ásója. Miért volt ásója? Nagy bűn volt ez a vizsgálóbíró felfogása szerint.

Julius 4-én elrendeli a vizsgálóbíró, hogy ezt a hét tutajost Tisza-Lökre kell kísérni s a vizsgálatot velük ott a szolgabíróságnál folytatni.

Vajjon mi ok volt erre? Semmi. Hiszen helyszíni körülmények megmutatására egyetlen tutajos is elég lett volna. De egyébként is a vizsgálati foglyot nagy ok nélkül ide-oda hurczolni nem szabad. A szolgabíró pedig közigazgatási hatóság, neki bírósági ügyekhez semmi köze.

De mégis nagy oka volt erre a vizsgálóbírónak. Tisza-Lökön is volt csendbiztos. Sarf Móricz se gerjelt föl addig az igazság elmondására, míg Nagyfaluba át nem vitték, a csendbiztos kezére nem adták s ott éjnek éjszakáján őt Recsky András csendbiztos föl nem világosította. Milyen kezes és szókimondó tanú lett ott a kis zsidó kölyök egyszerre.

A tutajosok se akarnak a tetemsikkasztásról tudni semmit. Ártatlan képet ölt a hozzáintézett kérdésekre valamennyi. Őket is czélszerű lesz a csendbiztos elé állítani. Talán a csendbiztos kenetes szavaira s atyai intéseire ők is magukba szállanak s töredelmes vallo-másukkal talán ők is földerítik az igazságot s mint jó keresztyének vagy jó zsidók ezzel bűnös lelkük terhén is könnyitenek.

De van-e hát Tisza-Lökön alkalmas csendbiztos s van-e kezén elég pandúr? S van-e alkalmas helyiség, a hol éjszakákon át csendesen lehet áhítatoskodni a tanúkkal és vádlottakkal s. a honnan bűnbánó sírásuk hangja nem hatol a közönség fülébe?

Minden van.

A csendbiztos Vay György. A vármegyében Vay Gyurkának hívják. Előkelő, ősnemes család elszegénye-

dett ivadéka. Nyers ember, de jó csendbiztos; így vélekedtek róla.

Nem volt alkalmam vele közelebről megismerkedni. Gondolkodásának s érzéseinek természetébe nem tudtam eléggé behatolni. Jó lélek-e, rossz lélek-e: nem mondhatok erre nézve ítéletet. Csak annyit tudok róla, a mennyit a nagy per irataiból s a tárgyaláson ejtett szavaiból megtudhattam. Nyers hangja, rideg arcza, feleselő természete s a tanúkkal és vádlottakkal szemben mutatott szilaj modora nemcsak rokonszenvet nem támasztott bennem iránta, hanem még el is kedvetlenített. Hajlandó lettem minden állítólagos durvaságot elhinni, melylyel ő éjszakákon át a tutajosokat faggatta, a mint ezek a nyílt tárgyaláson azt őszintén elmondták.

Azonban tartsuk meg a sorrendet. Nagyon fontos és nagyon érdekes története van a következő három napnak.

Július 5-én reggel a vizsgálóbíró kivitte magával Csepkanicsot, hogy ez mutassa meg a Tiszán azt a helyet, a hol a tiszaladányi oldalon a tutajosok június 16-án kikötöttek. Megmutatta. Ez a hely Eszlár-Tótfalu irányában van, a ladányi-parti fűzesnél.

Ugyanez nap délutánján a vizsgálóbíró elrendeli, hogy öt tutajost, úgymint Herskót, Selevert, Szavineczet, Matej Pétert és Hecskát kísérjék vissza Nyíregyházára. Tegnap kihozták őket, ma visszaviszik. Időközben nevüket se kérdik s egyáltalán szóba sem állanak velük. Miért kellett hát ezeket Tisza-Lökre kicsődíteni?

Bizony nem másért, csak azért, hogy a világnak fel ne tűnjék, hogy két tutajost a csendbiztos kezére adnak.

Az a két tutajos pedig nem lehetett más, mint Csepkanics Gryörgy és Matej Ignác. Ezek voltak az utolsó tutajon, a mely mellett fölbukkant a holttest. Ezeknek kellett tudniok a holttest odacsempészeséről. S ha nem tudtak is: ezeknek kellett arról vallaniok.

Arra való a csendbiztos, hogy valljanak.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ KÖTET.

Előszó.

Oldal

I. Eltűnt egy szegény lányka. – Eltűnéséből vérvád származott.
– Az emberi lélek, mint természeti tümemény. – A közvélemény. – A vérvád az élő babonák közé tartozik. – Miért vártam húsz évig könyvem megírásával? – Könyvem természete.....1

Régi vérvádak esetei..... 13

Az orkuti eset.

I. A kis Ballá István halála. – Holttestét megtalálják. – Kötél a nyakári, zsidó betűk a testén. – A zsidókat gyanúsítják. – A vádlottak. – A zsidó fiú áttérése. – A gyanús jelenségek. – A kínzó vallatás. – Lefkovic a kínzó vallatásba belehal. – A fölmentő ítélet..... 15

A péri eset.

I. A Kutyakaparó csárda. – Takács András hirtelen halála. – A hatalmas alispán. – A lelketlen orvos szakértő. – A vizsgálat. – A kis zsidó gyerek beszéde. – Kínzó vallatás. – A tárgyalás. – A halálos ítélet. – A fölmentő Ítélet..... 34

Húsvét szombatján.

I. Tisza-Eszlár. – Metszőválasztás 1882 április 1-én. – A pályázók.
– A jesiva. – A zsidók istentisztelete. – Nem ismerjük eléggé..... 54

II. Az eszlári zsidók. – A jesivák belső élete. – A pálinkamérésből eredt viszály. – Az idegen metszők egész napi időtöltése. – Koldus zsidók is vannak ott. – A vérvád szerint készülő páska..... 63

A lányka eltűnése.

I. Solymosi Eszter. – Édes anyja. – A szegénység. – Huri Andrásné. – A nagy meszelés április 1-én. – Mikor és kik látták Esztert utoljára? – Anyjának panaszai. – A vérvád megalkulásának külső körülményei 74

- II. Hátlia éretlen kis gyerek lenne a tanú? – A községi bíró rokonsága. – A kis Samu zsidógyeiek beszéde. – A vizsgálóbíró nem nyomozza ki, honnan ered a kis gyerek beszéde, – Az első nyomozások 89

A tanú.

- I. Sarf Móricz életkora. – Az anyakönyvek hajdan. – Miért kell Sarf Móriczot letartóztatni? – Elbeszéli, miként ölték meg a zsidók Esztert. – E vallomást Péczely Kálmán veszi írásba. – Péczely rablógyilkos volt. – Sarf Móricz csendbiztoshoz kerül..... 100
- II. Recsky András, a csendbiztos. – Ősei, családja. – A magyar nemesség. – A vármegye státusai. – Móricz vallatása a csendbiztosnál. – A csendbiztos cselédei. – A vizsgálóbíró alaki törvénytételei 113
- III. A szenvedélyes közvélemény hatalma a bíróságok fölött is érvényesül. – Móriczot tanú létére elzárják. – Jogairól nem gondoskodnak. – Szentül hiszem, hogy vallomása Eszláron készült, Nagyfaluban csak elfogadtatták vele. – A szegénysorsú zsidógyerek rendszerint félénk 128

Hajsza a koldus után.

- I. A vádlottakat egymásután kihallgatják. – Kereken visszautasítják a vádat. – Alibit igazol mind. – A szüzesség fogalma. – Bukszbaum örökös imádkozása. – A zsidó Írások. – Mit jelent a Krammolblü? 141
- II. Fölkutatják a sírokat. – Az emődi zsidók. – Az alibi. – Az elfogott koldus zsidók serege 154
- III. Róth Borbála koldus zsidóasszony. – A ki meg akarja javítani a világot..... 160
- IV. A varjú-laposi rejtély. – A szolgáltó megijed s ijedtében látást lát..... 167
- V. A tiszta dobi fejetlen hullá. – Fekete kutya élettelen teste lett belőle. – Eszter a metsző zsidó pinczejében. – Eszter a zsidó pap virágos kertjében. – Eszter a sírban. – Keresztyén gyerek befalazva a zsidótemplomba..... 171
- VI. A bolygó zsidó, a ki boszút áll. – Volner Herman volt a koldus zsidó Eszláron április 1-én. –Megtalálják. –Elmondja mentségét..... 176

Mi történt a Tiszán?

- I. Miként készül a tutaj? – A tutaj személyzete. – A kormánybíró. – A sáfár. – A vállalkozó hajdan és most. – A tutajhajózás titkai. – A haliba. – Az étkezés. – A pálinka. – A szagnak szerepe a természet történetében 183

- III. Csepkanics nem kártyáz. – Meglátja a halottat. – Oláh György uram. – Az alkonyat. – Esti szürkület a Tisza partján. – Jámbor lélek minek nézi a halottat? – A néma temetés..... 216
- IV. Mindenki szentül hitte, hogy Solymosi Eszter a csonka-füzesi holttest. – Az éjjeli közönség a sírnál. – Az ásó története. – Az első rendőri szakértői vizsgálat. – Éjjel őrzik a halottat. – A kételkedés szava..... 227

Legyen sötétség!

- I. A holttest fölismerése. – A magyar műveltség. – Kozma Sándor.
– A kik látták a holttestet. – A kiket elzártak nézésétől. – A holttestet meztelenen mutatják. – Mi a szemérem? – Eszter ruhája a holttesten. – Miként bánik a halál és az enyészet a holttestekkel? – Eszter különös testi jele..... 242
- II. Az első fölismerési eljárás tanúi. – Ezek közt Szokolczai Julcsa.
– Hat tanú fölismeri Esztert, kettő pedig nem. – A vizsgálóbíró nem veszi Írásba a fölismerő tanúk által igazolt azonossági jeleket. – Az ember foga és a falevél. – Az ember nyoma. – A második fölismerési eljárás tanúi. – A kálvinista lelkész vallo-másának bírálata. – Más termatarányok mutatkoznak a fel-öltözött nőnél, mint a meztelenénél. – Az emberi test magassága szemmérték után bizonytalan..... 258
- III. A holttest bonczolása. – A haj, a szemöldök, a nemi szőr, a fog, az emlők, a körmök, a tyúkszem. – Az orvosi vélemény. – Mindenki egyetértett az orvosokkal, csak három-négy tanú nem.
– Megoldatlan kérdések. A sötétség teljes. – A szegény ismeretlen halottat eltemetik. – A temetés..... 287
- IV. A titkos tanács. – A tutajosok megkerítése. – Elfogják őket.
– A tutajosok semmit se tudnak hullacsempészetről. – A szakértői nyomozások. – Hova viszi a Tisza vize a fenyődeszkát? – Egy csomó tutajost szabadon eresztének..... 307